

Geef Kennis de Ruimte

De economie van de Leidse regio doorgelicht

Auteurs:
Peter Louter
Pim van Eikeren

Opdrachtgever: Gemeente Leiden
Contactpersoon bij opdrachtgever: Jasmijn Bongers

Bureau Louter
Rotterdamseweg 183c
2629 HD Delft
Telefoon: 015-2682556
peter@bureaulouter.nl
www.bureaulouter.nl

Woord vooraf

Samen met de buurgemeenten Leiderdorp, Oegstgeest, Voorschoten en Zoeterwoude vormt Leiden de Leidse regio. De vijf gemeenten van de Leidse regio hebben de intentie een gezamenlijke economische agenda op te stellen en bij de voorbereiding daarvan ondernemers uit de regio te betrekken. De Leidse regio heeft een gezonde economie en een uitstekend woon- en leefmilieu. Het gemiddeld welvaartsniveau van de regio ligt ver boven het nationaal gemiddelde. Toch is er geen reden om op de lauweren te rusten. Er bestaan onmiskenbaar kansen, maar er is ook sprake van enige bedreigingen. De werkloosheid is nog laag, maar het verschil met het nationaal gemiddelde wordt kleiner, de Haagse regio (van oudsher een belangrijke bron van werkgelegenheid voor de inwoners van de Leidse regio) staat economisch onder druk en de Leidse regio zelf moet uitgekend omgaan met de schaars beschikbare ruimte. Gemeenten binnen de regio hebben elk hun eigen specifieke woonmilieus (van binnenstedelijk, via suburbaan, tot min of meer landelijk) en bedrijvigheidsclusters. Gezamenlijk levert dit een kansrijk palet op. Een gezamenlijke visie over de te bewandelen weg op lange termijn, met een aantal concrete acties op korte termijn, kan helpen om kansen te benutten en op bedreigingen te anticiperen. Daarbij is niet alleen samenwerking tussen gemeenten van belang, maar ook publiek-private samenwerking. Mede om daar handen en voeten aan te geven, heeft op 21 november een conferentie plaatsgevonden in het Corpus museum, met vertegenwoordigers van het regionaal bedrijfsleven, onderwijs en de politiek. Dit onderzoeksrapport, waarin de economie van de Leidse regio wordt doorgelicht en in perspectief wordt geplaatst, leverde daarvoor een onderlegger.

Peter Louter (Bureau Louter)
Delft
november 2012

Samenvatting

‘Een strategisch tussen de Noordvleugel en Zuidvleugel van de Randstad gelegen, zeer kennisintensieve, zeer dichtbebouwde regio met een hoge woonaantrekkelijkheid, een gemiddelde economische kracht en een uitgesproken economisch profiel, een hoog welvaartsniveau en suburbane trekjes’.

Zo kan de Leidse regio in één zin worden gekarakteriseerd. Dit rapport staat vol met feiten en cijfers waaraan deze karakteristiek is ontleend¹. Onderwerpen daarbij zijn:

- een algemene schets van ruimtelijk-economische ontwikkelingen in Nederland en de positie die de Leidse regio daarin inneemt;
- de resultaten van uitgevoerde (economische) vitaliteitscans en woonaantrekkelijkheidscans per gemeente;
- bestaande relatiepatronen binnen de regio en tussen de regio en omliggende gebieden op het terrein van arbeidsmarkt, migratie van inwoners en diverse typen voorzieningen (onderwijs, winkelen, vrije tijd, recreatie, zorg);
- economische en demografische ontwikkelingen in het verleden (sinds de jaren zeventig, met een accent op het meest recente decennium);
- een ‘staat van de economie’, gebaseerd op bestaande economische specialisaties, een beoordeling of economische sectoren sterker of zwakker vertegenwoordigd zijn dan op grond van bestaande locatiefactoren verwacht zou mogen worden, de ‘vrouwgeoriënteerdheid’ van de economie, de kennisintensiteit en het resulterende welvaartsniveau;
- verkenningen op lange termijn (tot 2030) op het terrein van demografie, arbeidsmarkt en te verwachten werkgelegenheidsontwikkelingen.

De regio in perspectief

De Leidse regio en de gemeenten daarbinnen worden in dit rapport veelal in perspectief geplaatst. Dat gebeurt door scores te vergelijken met het nationaal gemiddelde, met andere gebieden voor de Leidse regio (totaal zijn er 46 gebieden, waarvan 23 stedelijke) en met zorgvuldig vastgestelde benchmarkgebieden of benchmarkgemeenten. Zo wordt de Leidse regio vergeleken met de stadsgewesten Alkmaar, Hilversum, Amersfoort, Breda en 's-Hertogenbosch, de stad Leiden met de kernsteden van die stadsgewesten (en soms met een selectie van mede-universiteitssteden, namelijk Groningen, Nijmegen, Delft, Tilburg en Maastricht) en de overige gemeenten in de Leidse regio met de suburbane gemeenten in de benchmarkgebieden.

Tussen de Noordvleugel en de Zuidvleugel

De Leidse regio bestaat uit de gemeenten Leiden, Leiderdorp, Oegstgeest, Voorschoten en Zoeterwoude en ligt tussen de Noordvleugel en de Zuidvleugel van de Randstad, aan de A4 (de belangrijkste verbindingssas tussen de twee Randstadvleugels) en de A44 (een belangrijke regionale route, die het westelijk deel van de regio verbindt met de Haagse regio en de Bollenstreek). Van oudsher is de Leidse regio vooral op het stadsgewest Den Haag georiënteerd, maar de sterke economische groei in de Noordvleugel van de Randstad heeft er toe geleid dat ook de relaties met dat deel van de Randstad sterker zijn geworden, met name wat betreft de arbeidsmarkt. Dat is een trend die mogelijk in de toekomst verder versterkt zal gaan worden, omdat de werkgelegenheidsfunctie van de Haagse regio (met veel arbeidsplaatsen voor hoog opgeleiden) afneemt.

¹ Naast dit rapport zijn tevens vitaliteitscans en woonaantrekkelijkheidscans voor elke van de vijf gemeenten opgesteld. Daarin is, aan de hand van een aantal standaardstatistieken, een beeld geschetst van de positie op economisch en demografisch gebied en op het gebied van de woonaantrekkelijkheid. Tevens is een vitaliteitscan opgesteld voor de regio als geheel. De scans leveren vooral een cijfermatig overzicht. Inhoudelijke ‘duiding’ vindt weinig plaats. Daarin voorziet dit rapport.

Een zeer kennisintensieve regio

Zowel wat betreft het gemiddeld opleidingsniveau van werknemers bij bedrijven en instellingen (gemeten naar werkplaats) als wat betreft het gemiddeld opleidingsniveau van de werkzame beroepsbevolking (gemeten naar woonplaats) kent de Leidse regio de hoogste kennisintensiteit van 46 gebieden in Nederland. De kennisintensiteit van de werkzame beroepsbevolking is daarbij nog hoger dan van arbeidsplaatsen. De kennisintensiteit van de bedrijvigheid wordt vooral gedragen door de universiteit, het academisch ziekenhuis en het life science cluster. Commerciële kennisintensieve diensten (bank- en verzekeringswezen, ICT, adviesdiensten) zijn minder sterk vertegenwoordigd (zelfs ruim minder dan op grond van de mogelijkheden van de regio op dit gebied verwacht mocht worden). Hier lijken mogelijkheden voor verbetering te bestaan. Wat betreft de 'topsectoren' van het ministerie van Economische Zaken neemt de regio ook geen bijzonder sterke positie in. Slechts wat betreft de topsector life sciences scoort de regio goed (zelfs de eerste plaats in de ranglijst van 46 gebieden), maar andere topsectoren zijn gemiddeld of zelfs ver benedengemiddeld vertegenwoordigd. Binnen de groep van negen topsectoren neemt de Leidse regio daarbij wel een wat sterkere positie in bij de topsectoren met een hoog gemiddeld opleidingsniveau van het personeel dan bij de topsectoren met een laag gemiddeld opleidingsniveau van het personeel.

Een zeer dichtbevolkte regio

De Leidse regio is het gebied met de hoogste bevolkingsdichtheid van alle 46 gebieden. De gemiddelde bevolkingsdichtheid is zelfs nog hoger is dan in het stadsgewest Den Haag. Dat geldt vooral voor het westelijk deel van de regio, dat vrijwel volledig is bebouwd. In het oostelijk deel van de regio is nog ruimte beschikbaar ('open' delen van Leiderdorp en Zoeterwoude). Uit de vitaliteitscan blijkt dat de regio de op één na laagste score heeft van alle 46 gebieden wat betreft ruimte voor bedrijvigheid. Het is dus van groot belang zo zorgvuldig en afgewogen mogelijk om te gaan met de nog beschikbare ruimte. Niet alleen zal daarbij binnen de regio gemeentegrensoverschrijdend gedacht en gehandeld moeten worden, maar ook bovenregionaal.

Een aantrekkelijk woon- en leefmilieu

De Leidse regio is een gebied met een grote woonaantrekkelijkheid, met verschillende typen woonkwaliteiten (binnenstedelijk: Leiden; luxe suburbaan: Oegstgeest; meer suburbaan landelijk: Zoeterwoude, Voorschoten). Daardoor is de regio in staat om afgestudeerden aan de universiteit aan zich te binden (meer dan bijvoorbeeld Groningen en Maastricht), mede omdat er binnen een redelijke pendelafstand zeer veel geschikte banen zijn - zowel in de Haagse regio als in de Amsterdamse regio.

Gemiddeld economische kracht met een uitgesproken economisch profiel

De regio scoort rond of iets boven het nationaal gemiddelde wat betreft economische prestaties. Er is daarbij sprake van een uitgesproken economisch profiel: vooral kennisintensieve delen van de non-profit sector (onderwijs en de zorgsector) zijn zeer sterk vertegenwoordigd in de regio. Activiteiten die veel ruimte per arbeidsplaats vergen (landbouw, industrie, bouwnijverheid, groothandel, transport) zijn juist sterk ondervertegenwoordigd. Uiteraard hangt dat samen met de schaarse ruimte in de regio. Wat betreft het type bedrijfslocaties is de regio ook relatief zeer weinig georiënteerd op bedrijventerreinen. Opvallend is tevens het zeer grote aantal banen voor hoog opgeleide vrouwen bij de bedrijven en instellingen in de Leidse regio.

Er bestaan overigens wel tekenen dat de economische prestaties gestaag aan het verbeteren zijn. De regio stijgt op de ranglijst van economische prestaties die Bureau Louter jaarlijks voor Elsevier opstelt, de ontwikkeling van het aantal arbeidsplaatsen lag de afgelopen tien jaar boven het landelijk gemiddelde en ook berekeningen met het prognosemodel AREA van Bureau Louter wijzen uit dat tot 2030 een iets hogere groei van het aantal arbeidsplaatsen dan het nationaal gemiddelde mag worden verwacht (met overigens een achterblijvende ontwikkeling van het aantal arbeidsplaatsen in industrie en groothandel). De groei in het aantal arbeidsplaatsen in de afgelopen tien jaar is vooral gedragen door de zorgsector en - in wat mindere - mate door kennisintensieve commerciële diensten en vrijetijdsactiviteiten.

Hoog welvaartsniveau

In de ranglijst van 46 gebieden neemt de Leidse regio de derde plaats in wat betreft het gemiddeld welvaartsniveau van de inwoners. Samen met de Bollenstreek en de regio Alphen/Gouda maakt de Leidse regio deel uit van het gebied met het hoogste gemiddelde welvaartsniveau van de inwoners in Nederland. Dat is te danken aan de rol van de universiteit, die veel hoog opgeleiden naar de regio trekt, het aantrekkelijke woon- en leefmilieu, waardoor die hoog opgeleiden ook in de regio blijven wonen en het ruime aanbod van banen in de eigen regio en in de omliggende stadsgewesten Den Haag en Amsterdam. De stad Leiden maakt onderdeel uit van een select groepje van 5 (van in totaal 29) kernsteden met een bovengemiddelde welvaartscore. De andere vier gemeenten in de regio staan alle in de top-50 van de nationale ranglijst van 415 gemeenten (Oegstgeest zelfs in de top-10).

Suburbane trekjes

Vergeleken met het gemiddelde van de benchmarkgebieden Alkmaar, Hilversum, 's-Hertogenbosch, Amersfoort en Breda en scoort de Leidse regio lager op de economische kracht, maar hoger op welvaart en het woon- en leefmilieu. Opvallend is dat de pendelbalans (het aantal inkomende minus het aantal uitgaande forensen) voor wetenschappelijk opgeleiden negatief is. Dit ondanks de zeer kennisintensieve bedrijvigheid in de regio: het gemiddeld opleidingsniveau van de werkzame beroepsbevolking is nog hoger. Dit is veelal eerder een kenmerk van suburbane gebieden dan van stedelijke gebieden. Ondanks het feit dat de Leidse regio wel degelijk een eigen, sterke economische positie inneemt op het gebied van kennisintensieve bedrijvigheid, vertoont de regio toch 'suburbane trekjes': de nabijheid van het Haagse stadsgewest en - in toenemende mate - van het Amsterdamse stadsgewest, zorgt ervoor dat de Leidse regio prima kan fungeren als uitvalsbasis voor kenniswerkers. Dat de regio 'suburbane trekjes' heeft is ook zeker geen diskwalificatie, maar eerder een kwaliteit.

Uitdagingen

De Leidse regio ziet zich gesteld voor een aantal uitdagingen. Op drie daarvan wordt hier kort ingegaan. Een eerste uitdaging is dat de economie van de Haagse regio onder druk staat. De werkgelegenheidsfunctie in die regio ontwikkelt zich al vele jaren minder gunstig dan het nationaal gemiddelde en gezien bewegingen in de richting van een 'kleinere overheid' zal daarin waarschijnlijk geen grote keer ten goede optreden. Aangezien velen uit de Leidse regio in het stadsgewest Den Haag werken, heeft dit ook betekenis voor de Leidse regio. In het verlengde hiervan is overigens ook de discussie over de zorgsector (waarin de Leidse regio zo sterk is gespecialiseerd) een aandachtspunt. Er zijn hier verschillende scenario's denkbaar: van een voortrazende, niet te temperen groei tot draconische bezuinigingen. Voor de Leidse regio is dat zeer relevant.

Een tweede uitdaging is de afnemende groei van het arbeidsaanbod (door demografische ontwikkelingen: het aantal inwoners van 15-64 jaar groeit nauwelijks meer of neemt af; tevens doordat er weinig rek meer zit in het verder toenemen van de participatiegraad op de arbeidsmarkt). Dat gaat samen met een toenemende vraag naar hoog opgeleiden (een algemene trend van kennisintensivering). Van belang voor de Leidse regio is daarom dat men erin slaagt om afgestudeerden voor de regio te behouden door een hoge woonaantrekkelijkheid te waarborgen. De aandacht zal ook uit moeten gaan naar het scheppen van mogelijkheden voor de verdere uitbreiding van kennisintensieve bedrijvigheid in de regio. Er kan voor worden gekozen de schaarse middelen en ruimte vooral daarop te richten.

Een derde uitdaging is de zeer schaarse beschikbare ruimte in de regio. Slechts aan de oostzijde is in principe nog ruimte. Ten westen van de A4 is vooral ruimtelijk maatwerk vereist ('postzegelplanologie'). Kennisintensieve bedrijvigheid vergt overigens minder ruimte per arbeidsplaats dan activiteiten als productie en distributie. Dus ook in dichtbebouwde gebieden blijven hier mogelijkheden bestaan. Voor hoogwaardige woonmilieus in lagere bebouwingsdichtheden is dat echter moeilijker. En voor bepaalde typen ruimte-extensieve typen bedrijvigheid zou ook bovenregionaal gedacht moeten worden. Juist in een dichtbevolkte regio als de Leidse regio is het van groot belang dat er een door de gemeenten gezamenlijk gedragen visie op de ruimtelijke ontwikkeling op lange termijn bestaat, waarbij voor sommige

onderwerpen binnen de regio oplossingen gezocht kunnen worden en voor andere in samenwerking met aangrenzende regio's.

Strategische kwesties

Uit de analyses en de aangegeven uitdagingen komt een vijftal 'strategische kwesties' naar voren. In een route naar 2030 is een visie gewenst over deze strategische kwesties die verder gaat dan de 'zorgen van vandaag en morgen' (die uiteraard ook relevant zijn):

1. De toekomst van de zorgsector/ life sciences: hoe ontwikkelen de overheidsuitgaven zich; welke ontwikkelingen zijn te verwachten in de sector?
2. Omgaan met de schaarse ruimte: welke woonmilieus zijn gewenst en op welke locaties; welke typen bedrijventerreinen zijn gewenst, op welke locaties en hoe intensief bebouwd; hoeveel behoefte aan kantoorruimte is er en op welke locaties; waar kunnen profit/non-profit kennismilieus worden ontwikkeld?
3. Schaarste op de arbeidsmarkt: hoe te anticiperen op de afnemende groei van het arbeidsaanbod en met name op te verwachten schaarste aan hoog opgeleiden; wat betekent dit voor de te ontwikkelen woonmilieus (zie ook 'omgaan met de schaarse ruimte')?
4. De ruimtelijke oriëntatie: op welke ruimtelijke schaalniveaus opereren de arbeidsmarkt, de woningmarkt, de onderwijsmarkt en de markt voor andere typen voorzieningen (winkelen, vrije tijd en cultuur, recreatie, zorg); waarvoor is de Leidse regio het juiste schaalniveau en waar zijn 'ruimtelijke coalities' op een hoger ruimtelijk schaalniveau gewenst; wat stelt dit voor eisen aan de binnen- en bovenregionale infrastructuur?
5. De toekomst van de kantorenmarkt: wat is op lange termijn (tot 2030) de marktpotentie voor de regionale kantorenmarkt; is sprake van onbenutte mogelijkheden of is de huidige achterstand op soortgelijke regio's structureel?

Inhoud

	pagina	
1	Inleiding	1
1.1	Vraagstelling	1
1.2	Inhoud rapport	2
2	Ruimtelijk-economische dynamiek in vogelvlucht	5
3	Een vitaliteitscan voor de Leidse regio	20
3.1	Vitaliteitscan voor de Leidse regio	20
3.2	Vitaliteitscans en woonaantrekkelijkheidskans per gemeente	21
4	Relatiepatronen binnen en buiten de regio	28
4.1	Pendelrelaties	28
4.2	Intraregionale en interregionale relaties	35
4.3	Relaties tussen gemeenten in de Leidse regio	49
5	Demografische en economische ontwikkelingen in het verleden	53
5.1	Ontwikkelingen in de Leidse regio als geheel	53
5.2	Ontwikkelingen per gemeente	57
6	De staat van de economie	63
6.1	Economische specialisaties	63
6.2	Verklaring van de omvang van de bedrijvigheid: het Benchmarkmodel	69
6.3	De rol van vrouwen op de Leidse arbeidsmarkt	75
6.4	De kenniseconomie in de Leidse regio	78
6.5	Het welvaartsniveau in de Leidse regio	82
7	Naar 2030	85
7.1	Demografische ontwikkelingen	85
7.2	Ontwikkelingen op de arbeidsmarkt	88
7.3	Ontwikkeling van de werkgelegenheid	94
	<i>Bijlagen</i>	
I	Gebiedsindelingen	99
II	Sectorindelingen	104
III	Methodologie Benchmarkmodel	105
IV	Nadere analyse vrouwen op de Leidse arbeidsmarkt	116
V	De Lange Termijn scenario's van het Centraal Planbureau	123

1 Inleiding

1.1 Vraagstelling

De gemeente Leiden wenst inzicht te krijgen in de economische kracht van de Leidse regio, die naast Leiden bestaat uit Leiderdorp, Oegstgeest, Voorschoten en Zoeterwoude. Daartoe heeft Bureau Louter vitaliteitscans en woonaantrekkelijkheidskans opgesteld voor elke gemeente in de regio. Een vitaliteitscan geeft een breed beeld van de economische sterke en zwakke punten van een gemeente, alsmede van aspecten die daarmee samenhangen. Een woonaantrekkelijkheidsscan beschrijft de mate waarin een gemeente hoog of laag scoort op aspecten die worden geacht van belang te zijn voor de woonaantrekkelijkheid. Zowel in de vitaliteitscan als in de woonaantrekkelijkheidsscan wordt een gemeente niet alleen vergeleken met het nationaal gemiddelde, maar ook met een groep van soortgelijke andere gemeenten. Tevens heeft Bureau Louter een vitaliteitscan opgesteld voor de regio als geheel, waardoor die regio vergeleken kan worden met andere regio's (zie hoofdstuk 3).

Daarnaast wenst de gemeente Leiden verdiepend inzicht in een aantal kenmerken van de regionale economie. Daarbij staan de volgende vragen centraal:

1. Wat is kenmerkend voor de economie van de individuele gemeenten in de Leidse regio?
2. Welke relaties (naar verschillende thema's) bestaan er tussen de vijf gemeenten in de Leidse regio?
3. Wat zijn de economische sterke en zwakke punten van de regio als geheel en hoe verhouden die zich tot vergelijkbare regio's elders in Nederland?
4. Wat is de potentie van de Leidse regio? Welke economische trends en ontwikkelingen zijn te voorzien en welke kansen bieden die de Leidse regio?

Kennisintensief, schakel tussen Noordvleugel en Zuidvleugel, zeer dichtbevolkt

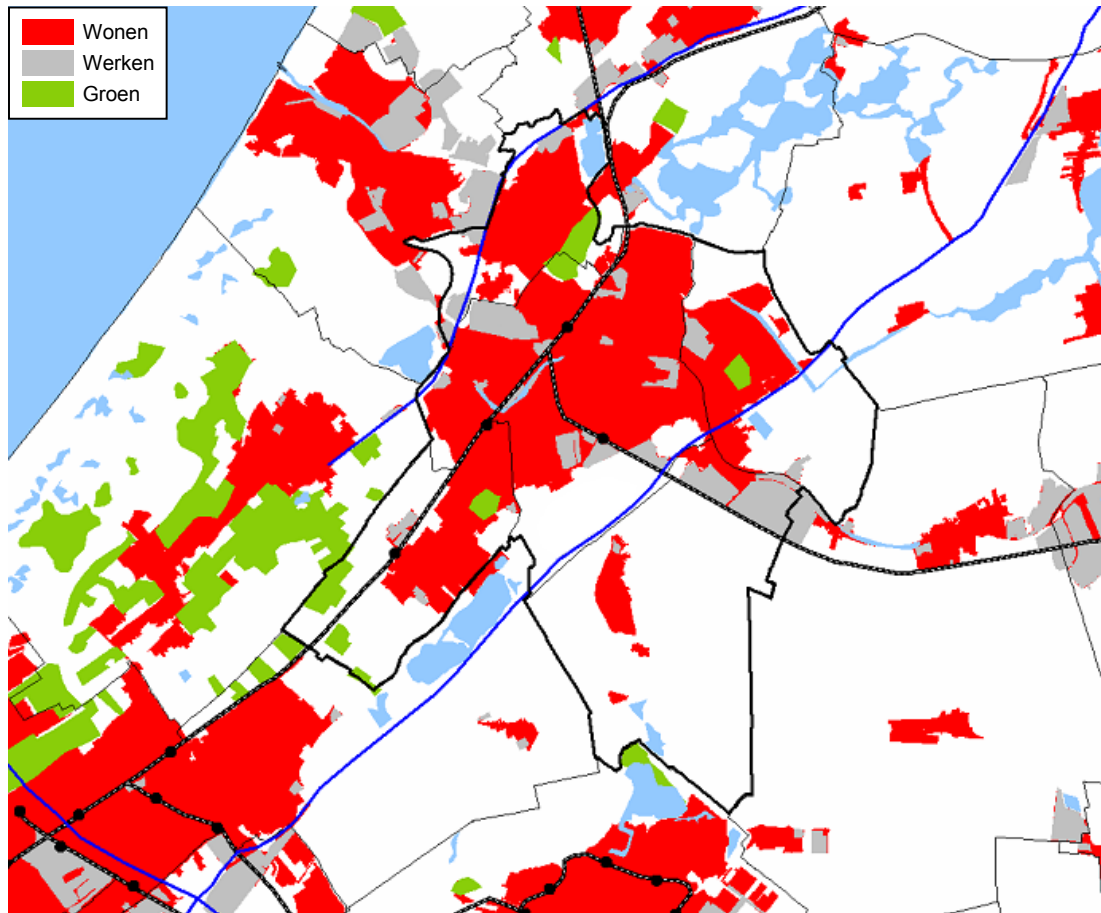
Van belang is hierbij dat Leiden en de regio hun economische kracht vooral ontleen aan de aanwezigheid van kennisintensieve clusters van bedrijven en instellingen. Ook de relaties met (en ligging tussen) de regio's Den Haag (en meer in het algemeen de Metropoolregio) en de regio Amsterdam zijn van belang bij een beschrijving van het economisch krachtenveld waarbinnen de Leidse regio functioneert, met de A4 en de A44 als belangrijke infrastructuurassen.

Naast de kennisintensiteit en de schakelfunctie tussen de Noordvleugel en de Zuidvleugel van de Randstad is de zeer hoge bevolkingsdichtheid een derde kenmerk van de Leidse regio: een groot deel van de regio is bebouwd (zie figuur 1.1). In een door Bureau Louter opgestelde indeling in 46 gebieden (23 stedelijke en 23 landelijke gebieden; zie bijlage I voor deze indeling en voor alle andere in dit onderzoek gehanteerde gebiedsindelingen) is de bevolkingsdichtheid in de Leidse regio het hoogst van alle gebieden, net voor stadsgewest Den Haag en ruim voor stadsgewest Amsterdam (zie figuur 1.2). Zeer opmerkelijk is dat de Bollenstreek op de vierde plaats staat. Het is daarmee veruit het hoogst genoteerde landelijk gebied, op grote afstand gevolgd door de regio Hoorn (op plaats 18). In het algemeen geldt dat de Zuid-Hollandse kuststrook zeer dichtbevolkt is, met stadsgewest Den Haag, de Leidse regio en de Bollenstreek in de nationale top-4. Ten oosten van de regio ligt een minder dichtbevolkt gebied, de regio Alphen a/d Rijn/Gouda. Dat gebied ligt binnen het Groene Hart van de Randstad: een binnen het westen van Nederland relatief dunbevolkt gebied. Desalniettemin ligt de bevolkingsdichtheid ook daar boven het nationaal gemiddelde.

Ook de individuele gemeenten in de regio hebben veelal een hoge bevolkingsdichtheid. Leiden staat in de ranglijst van 415 gemeenten op plaats 2, na Den Haag en voor Haarlem. Maar ook Oegstgeest (plaats 19), Leiderdorp (plaats 34) en Voorschoten (plaats 37) staan zeer hoog op de ranglijst. Zoeterwoude neemt plaats 221 in en is de enige gemeente in de regio met vrij veel niet-verstedelijkt gebied.

In totaal beslaat de regio 75,85 vierkante kilometer. In de lijst van alle 415 gemeenten in Nederland zou de totale regio daarmee pas op plaats 172 komen. Het gezamenlijk aantal inwoners is 199 duizend. In de ranglijst van alle gemeenten zou dat in de zevende plaats resulteren. En wat betreft de bevolkingsdichtheid zou de Leidse regio in de ranglijst van 29 kernsteden volgens de gebiedsindeling van Bureau Louter (zie bijlage I) op plaats 9 komen, na achtereenvolgens Den Haag, Haarlem, Amsterdam, Delft, Utrecht, Nijmegen, Alkmaar en Rotterdam (voornamelijk steden in de Randstad). De Leidse regio als geheel is dus dichter bevolkt dan 21 van de 29 kernsteden.

Figuur 1.1 De Leidse regio

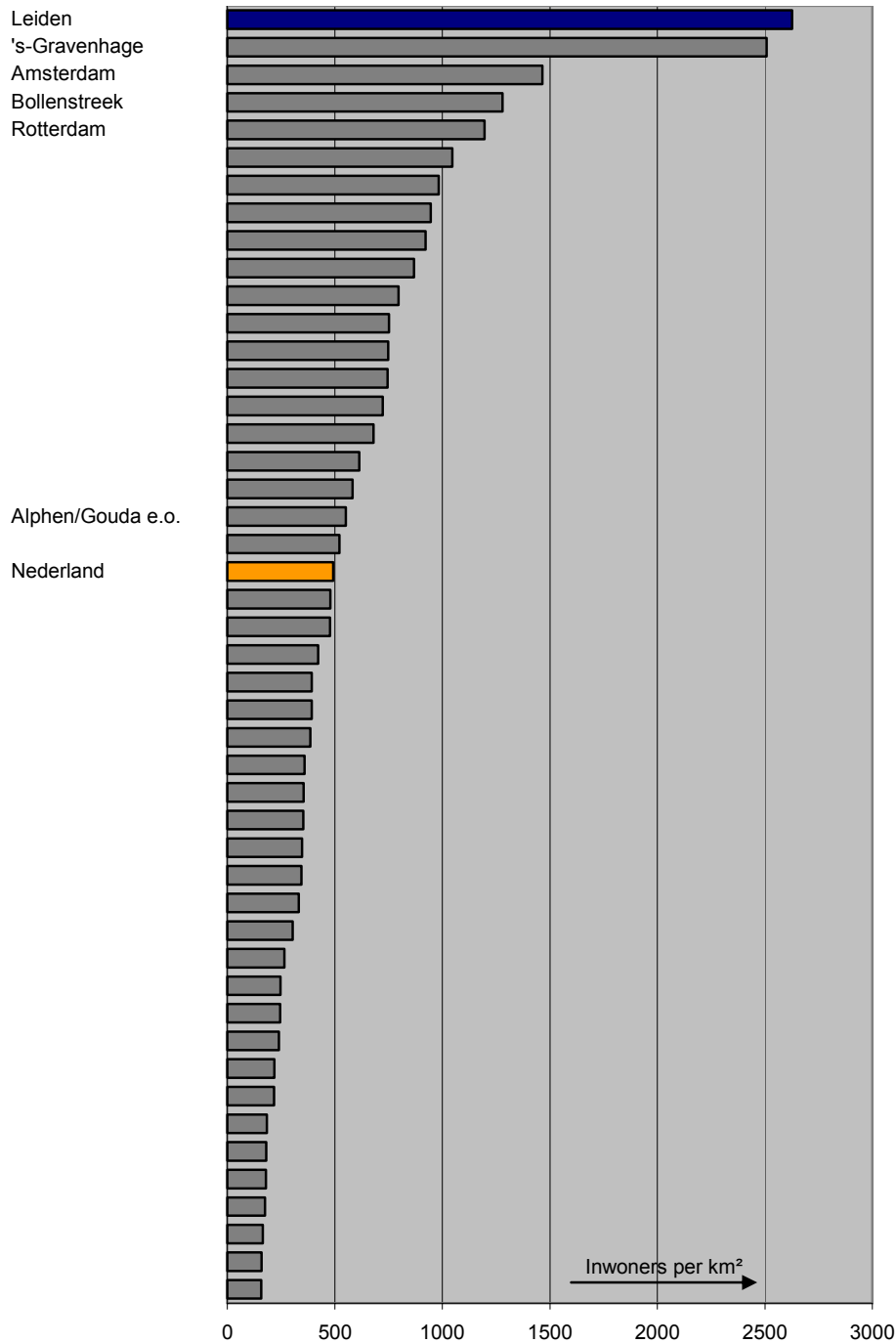

Economische positie niet onbedreigd

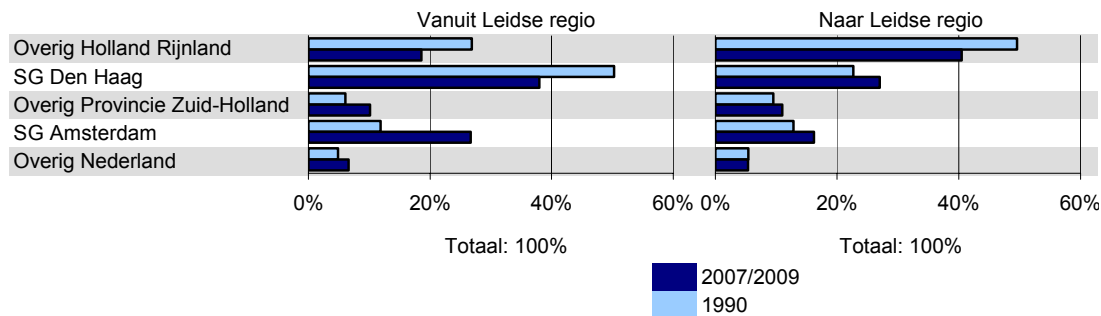
Ondanks de veelbelovende uitgangspositie voor de Leidse regio, is de economische positie niet onbedreigd. Ten eerste blijkt uit de vitaliteitscan van de Leidse regio dat de werkloosheid onder het nationaal gemiddelde ligt, maar dat de 'voorsprong' kleiner is dan rond het midden van het afgelopen decennium. Ten tweede neemt het aantal arbeidsplaatsen per inwoner van 15 tot 65 jaar (de 'werkgelegenheidsfunctie') af in het stadsgewest Den Haag. Van oudsher werken daar veel inwoners uit de Leidse regio. Het feit dat de ontwikkeling van de werkgelegenheid in stadsgewest Den Haag afneemt, heeft dus ook (negatieve) gevolgen voor de baankansen van inwoners in de Leidse regio. Uit figuur 1.3 blijkt dat het aandeel van stadsgewest Den Haag in het totaal van de inwoners van de Leidse regio die buiten de regio werken in de afgelopen twintig jaar is afgenomen. Tegelijk is het aandeel toegenomen van het (verder weg gelegen) stadsgewest Amsterdam, waar de economie zich gunstig heeft ontwikkeld. Om te voorkomen dat veel inwoners van de Leidse regio afhankelijk worden van banen die op vrij grote

afstand zijn gelegen, is het dus van belang aandacht te (blijven) besteden aan de eigen economische kracht van de Leidse regio en de daaruit voortvloeiende arbeidsplaatsen.

Figuur 1.2 Ranglijst bevolkingsdichtheid per gebied

Figuur 1.3 Bovenregionale pendel vanuit en naar de Leidse regio

Toelichting:

In de figuur staat het aandeel van een aantal gebieden (zie figuur 1.4 in bijlage I) in de totale uitgaande pendel vanuit en de totale inkomende pendel naar de Leidse regio. In beide figuren tellen de regio's op tot 100%. Weergegeven is de situatie in 1990 en de situatie in 2007/2009.

1.2 Inhoud rapport

In hoofdstuk 2 staat een algemene schets van ruimtelijk-economische ontwikkelingen in Nederland, met specifieke aandacht voor de positie van de Leidse regio. Tevens worden ruimtelijke verschillen in een aantal typen locatiefactoren voor bedrijvigheid blootgelegd, ook hier weer met specifieke aandacht voor de Leidse regio.

In hoofdstuk 3 wordt de vitaliteitscan voor de Leidse regio besproken. Tevens worden, aan de hand van twee schema's, de vitaliteitscans en de woonaantrekkelijkheidskans van de vijf individuele gemeenten samengevat.

In hoofdstuk 4 staan relatiepatronen centraal. Daarbij is niet alleen naar relaties tussen gemeenten binnen de regio gekeken, maar tevens naar relaties tussen de (gemeenten in) de Leidse regio en gebieden buiten de regio. Het belangrijkste thema is pendel (woon-werk stromen op de arbeidsmarkt). Overige thema's zijn migratie (verhuizingen van personen), verplaatsingen in verband met het volgen van onderwijs en verplaatsingen die samenhangen met het gebruik van voorzieningen als winkelen, vrije tijd, recreatie en andere diensten (zoals zorgvoorzieningen).

In hoofdstuk 5 wordt de ontwikkeling van het aantal inwoners en de werkgelegenheid (onderscheiden naar tien brede economische sectoren) gevolgd sinds het begin van de jaren zeventig. Tevens is nagegaan hoe de werkgelegenheidsfunctie zich heeft ontwikkeld (het aantal arbeidsplaatsen per inwoner van 15 tot 65 jaar). De ontwikkelingen zijn zowel op het niveau van de regio als geheel als op het niveau van individuele gemeenten blootgelegd.

In hoofdstuk 6 wordt kort een 'staat van de economie' gepresenteerd. Eerst wordt bepaald wat de economische specialisaties zijn van de regio en de individuele gemeenten, met specifieke aandacht voor de vertegenwoordiging van 'topsectoren'. Aan de hand van het Benchmarkmodel van Bureau Louter wordt vervolgens vastgesteld of het aantal arbeidsplaatsen per economische sector in de Leidse regio hoger of lager is dan wat op grond van de 'locatiefactoren' in de regio verwacht mocht worden. Daarna is bepaald in hoeverre het gerechtvaardigd is om het label 'kennisintensief' toe te kennen aan de regio. Tenslotte is nagegaan hoe het welvaartsniveau in de regio zich verhoudt tot andere regio's in Nederland.

In hoofdstuk 7 wordt de blik op de toekomst gericht. Vier nationale Lange Termijn scenario's van het Centraal Planbureau worden daarin vertaald naar hun consequenties voor de Leidse regio op het gebied van demografische ontwikkelingen, ontwikkelingen op de arbeidsmarkt en ontwikkelingen van de werkgelegenheid. Het peiljaar is daarbij 2030.

2 Ruimtelijk-economische dynamiek in vogelvlucht

Voordat de Leidse regio in detail onderzocht wordt, zal eerst een algemene schets van de ruimtelijk-economische patronen in Nederland worden gegeven, waarbij kort de positie van de Leidse regio daarin wordt belicht. De informatie is hoofdzakelijk ontleend aan *Economische toplocaties 2011* en *Economische toplocaties 2012*, rapporten die door Bureau Louter zijn opgesteld naar aanleiding van het jaarlijks voor weekblad Elsevier uitgevoerde onderzoek naar de economische prestaties van gemeenten in Nederland. Daarnaast is dit jaar door Bureau Louter een rubriek geschreven in het tweemaandelijks verschijnende blad *Bedrijventerrein* van uitgever Elba Media. Per editie is daarbij steeds een bepaalde factor die van belang wordt geacht voor het functioneren van de regionale economie geselecteerd en letterlijk en figuurlijk op de kaart gezet. De positie van de Leidse regio kan daardoor direct zichtbaar worden gemaakt.

In figuur 2.1 staat het kaartbeeld met de eindscore op de economische prestaties volgens de ranglijst van Bureau Louter/Elsevier, editie 2012 (gebaseerd op gegevens voor 2011). De eindscore is opgebouwd uit 41 indicatoren. Doordat de ranglijst al vele jaren wordt opgesteld kunnen ontwikkelingen in de tijd worden gevolgd. Aan de hand van die informatie kan een economisch rapport worden opgesteld waarin voor een reeks van jaren rapportcijfers per indicator worden bepaald. Dit is het eerste onderdeel van de vitaliteitscans (zie hoofdstuk 3 en de vitaliteitscans die per gemeente zijn opgesteld).

In figuur 2.1 zijn de nummers 1 tot en met 50 van de ranglijst weergegeven. In tabel 2.1 staat de positie van de vijf gemeenten in de Leidse regio². Leiden is de gemeente met de beste economische prestaties in de regio, gemeten naar een gewogen score van 41 indicatoren. Ook Leiderdorp staat in de top-100. Zoeterwoude is sinds 2000 gedaald op de ranglijst, maar scoort nog steeds bovengemiddeld. Voorschoten en Oegstgeest staan niet hoog op de ranglijst. Toch is de welvaartscore van die gemeenten hoog, zoals zal blijken uit het vervolg van dit rapport. De inwoners van deze gemeenten kunnen namelijk profiteren van de werkgelegenheid in nabijgelegen economische centra, zoals onder andere Leiden.

Tabel 2.1 *Economische prestaties voor gemeenten 2011, Leidse regio*

Positie 2011	Gemeentenaam	Rapport- cijfer 2011	Positie 2010	Positie 2000
72	Leiden	7.09	75	113
88	Leiderdorp	6.98	160	126
147	Zoeterwoude	6.67	132	55
258	Voorschoten	6.21	319	292
325	Oegstgeest	5.92	330	309

Bron: Bureau Louter (2012)

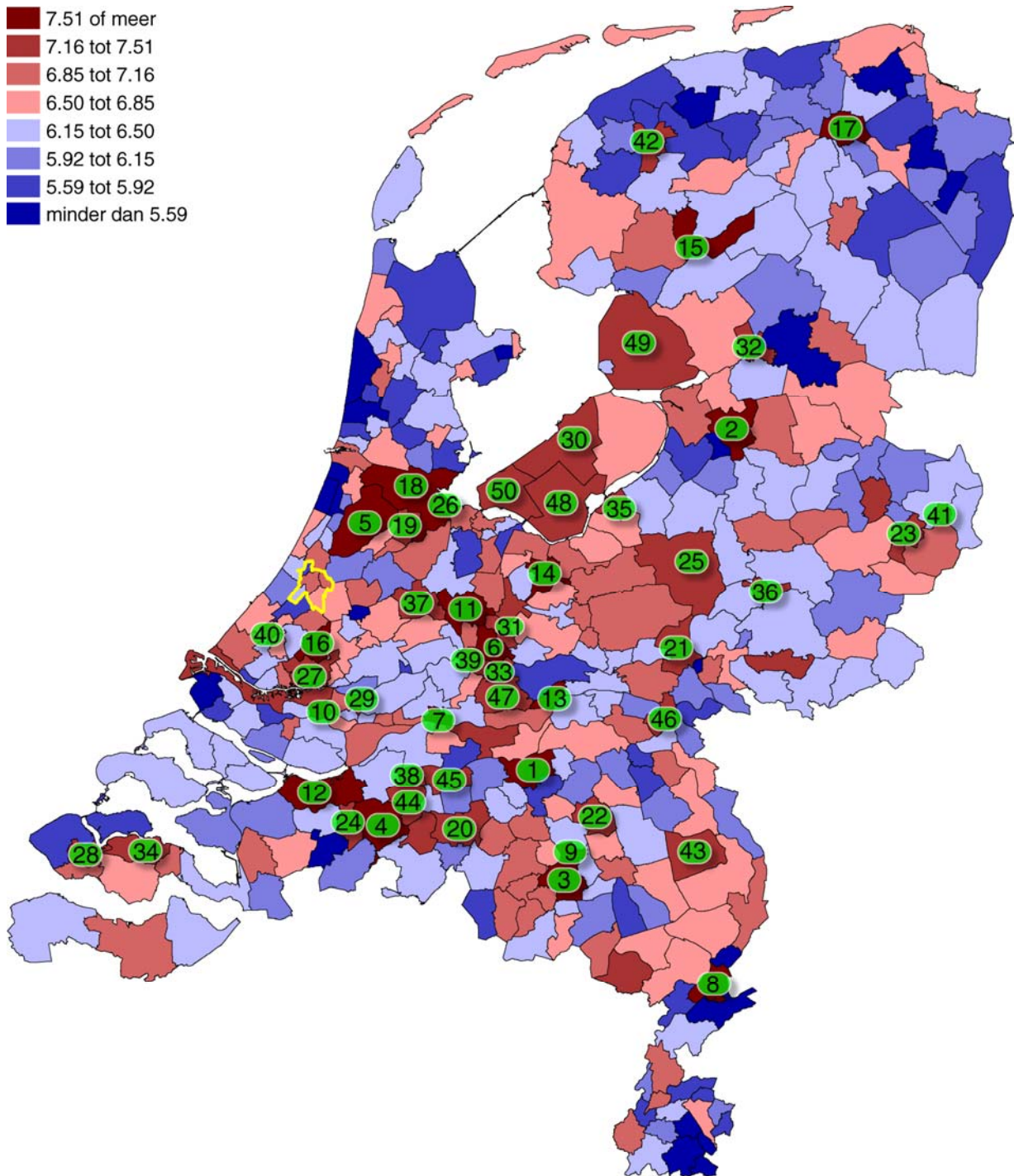
Om een dergelijk profijt dat men kan hebben van de prestaties van naburige gemeenten zichtbaar te maken bestaat een techniek. Gemeenten met hoge en lage economische prestaties liggen vaak naast elkaar. Wanneer een kaartbeeld zoals figuur 2.1 wordt bekeken, kan dat leiden tot een vertekend beeld van de economische prestaties van regio's. De ene gemeente heeft namelijk een aanzienlijk groter gewicht dan de andere. Zo liggen er ten noorden van de stad Groningen (met goede economische prestaties) vrijwel uitsluitend gemeenten met lager dan gemiddelde economische prestaties. Voor de regionale economie weegt de stad Groningen echter veel zwaarder dan het in oppervlak grotere gebied ten noorden van de

² In verband met de statistische betrouwbaarheid van sommige indicatoren zijn kleine gemeenten (minder dan 10.000 inwoners) samengevoegd met een naastgelegen andere gemeente. Er resulteren dan 385 '10.000+ gemeenten': gemeenten of combinaties van gemeenten met minstens 10.000 inwoners. Speciaal voor dit onderzoek zijn berekeningen gemaakt voor Zoeterwoude (minder dan 10.000 inwoners). Vervolgens is bepaald welke positie Zoeterwoude in zou nemen in de ranglijst van 385 10.000+ gemeenten..

stad. Om regionale verschillen in economische prestaties te bepalen die onafhankelijk zijn van de gebiedsindeling is in een aantal hier gepresenteerde kaarten een cartografische methodiek toegepast: er is gebruik gemaakt van zogenaamde 'potentialscores' (zie het kader voor een uitleg).

Figuur 2.1 Economische prestaties gemeenten volgens ranglijst Bureau Louter/Elsevier

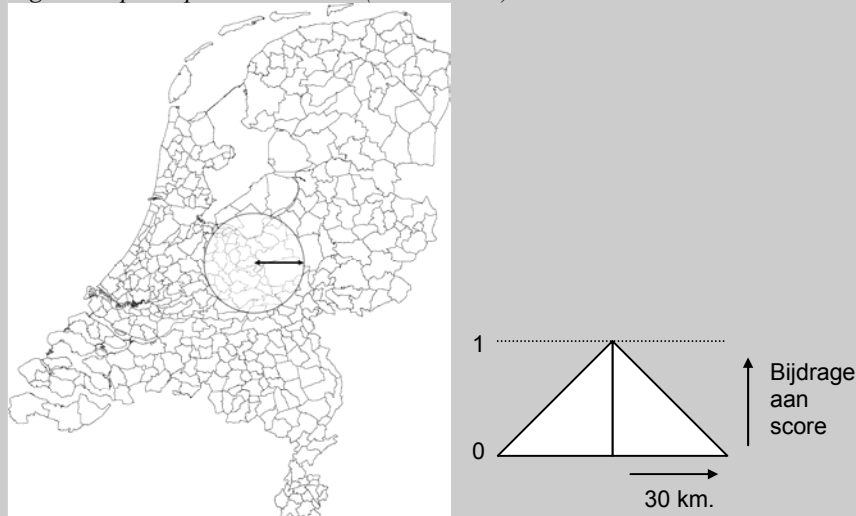
Rapportcijfer (gemiddelde cijfer voor de gemeenten is 6.50)

Potentiaalscores

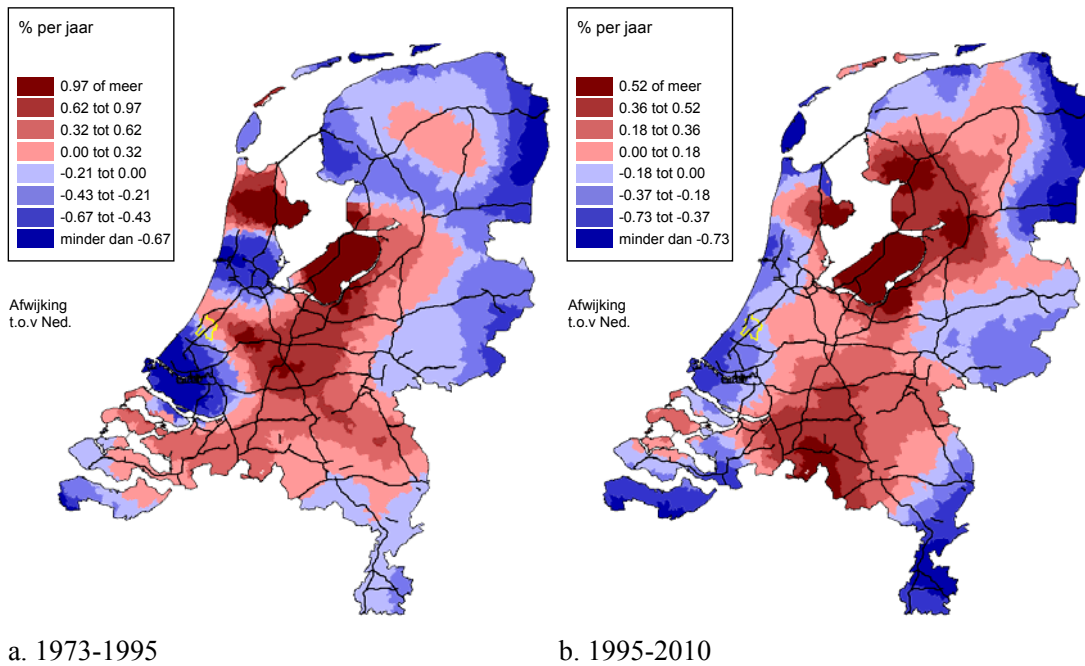
Bij potentiaalscores wordt de score van een gebied (in dit geval gemeenten) mede bepaald door de scores van omliggende gebieden (andere gemeenten). De 'bijdrage' van een omliggende gemeente aan de score neemt daarbij af naarmate de afstand tot de gemeente waarvoor de potentiaalscore wordt bepaald groter wordt. Op die wijze ontstaat een 'ruimtelijk voortschrijdend gemiddelde', waarbij de score voor elke gemeente wordt bepaald door het gebied binnen een bepaalde straal rond die gemeente. Naarmate de straal kleiner wordt, zullen lokale verschillen meer accent krijgen. In de kaarten in deze paragraaf is de straal vastgesteld op 30 kilometer. Dat is een vrij ruim gebied rond de gemeente. Bij het bepalen van de potentiaalscore voor een gemeente telt de score van de eigen gemeente volledig mee, telt de score van een gemeente op 15 kilometer afstand voor de helft mee en tellen gemeente op 30 kilometer afstand of meer in het geheel niet meer mee. De berekening van de potentiaalscores is zodanig dat ook de massa van een gemeente meeweegt bij het bepalen van de score.

Figuur: Bepalen potentiaalscores (30 kilometer)

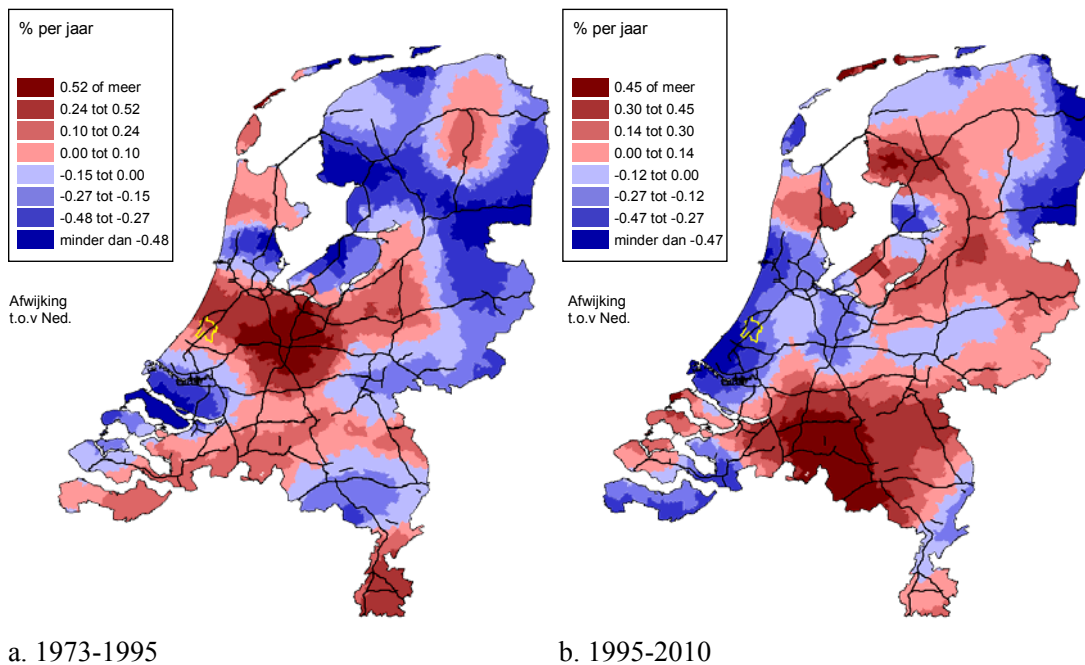
Er is gebruik gemaakt van de methodiek van potentiaalscores zoals beschreven in het kader om aan de hand van een aantal kaartbeelden een schets te maken van ruimtelijk-economische ontwikkelingen in Nederland. In de periode 1973-1995 bleef de relatieve ontwikkeling van het aantal arbeidsplaatsen in de regio's Amsterdam en Rotterdam/Den Haag duidelijk achter bij het nationaal gemiddelde (zie figuur 2.2). Dat hing onder andere samen met het vertrek van veel ruimte per arbeidsplaats vergende economische activiteiten, zoals industrie en distributie. Gebieden rond deze sterk verstedelijkte gebieden (waar nog veel ruimte beschikbaar was) dienden als opvanggebieden en realiseerden een bovengemiddelde ontwikkeling. De Leidse regio nam een tussenpositie in en ontwikkelde zich ongeveer conform het nationaal gemiddelde. Sinds het midden van de jaren negentig maakt de Leidse regio deel uit van een gebied in het westelijk deel van de Randstad met een benedengemiddelde ontwikkeling van het aantal arbeidsplaatsen. Ook het aantal inwoners daalde in de sterk verstedelijkte delen van de Randstad overigens sterk, vooral in de periode 1973-1995. Dat heeft direct effect op de economische ontwikkeling van activiteiten die voornamelijk afhankelijk zijn van het lokale of regionale bevolkingsdraagvlak, zoals grote delen van de detailhandel, de horeca, het onderwijs, de zorg en het openbaar bestuur. Om de kansen op werk in de omgeving te bepalen, is vooral de ontwikkeling van het aantal arbeidsplaatsen per inwoner van 15-64 jaar (de ontwikkeling van de 'werkgelegenheidsfunctie') relevant (zie figuur 2.3). Dan blijkt dat de werkgelegenheidsfunctie in de ruime regio waar de Leidse regio deel van uitmaakt zich relatief sterker ontwikkelde dan het nationaal gemiddelde in de periode 1973-1995 en daarbij achterbleef sinds het midden van de jaren negentig.

Figuur 2.2 Procentuele ontwikkeling arbeidsplaatsen, 1973-2010

Bron: Bureau Louter (2011)

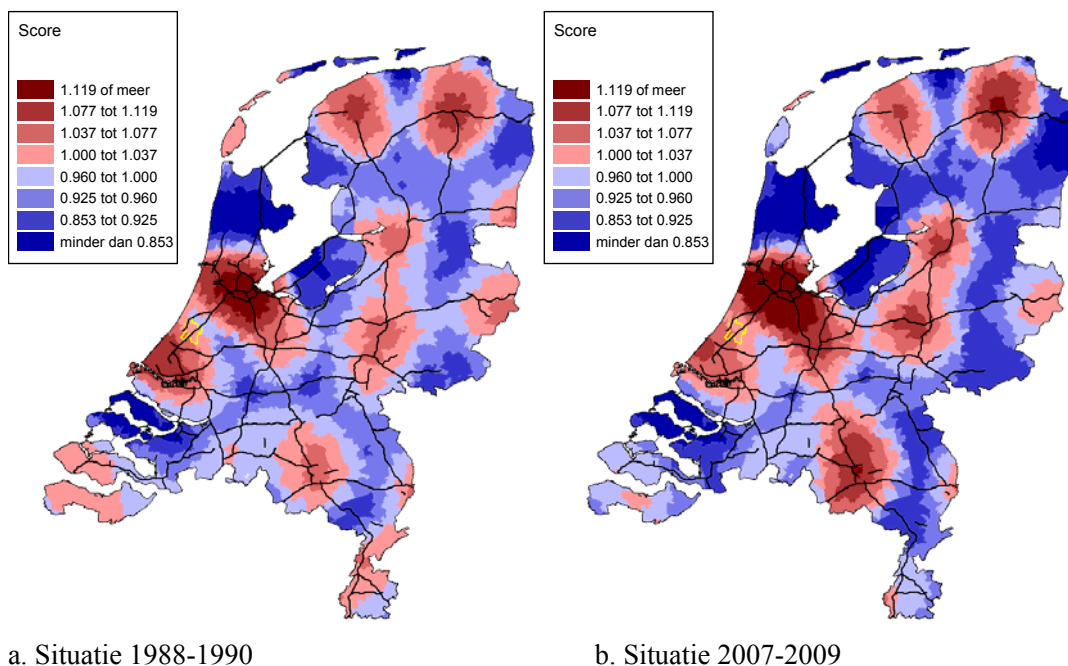
Figuur 2.3 Ontwikkeling arbeidsplaatsen per inwoner 15-64 jaar, 1973-2010

Bron: Bureau Louter (2011)

Een andere manier om ontwikkelingen op de arbeidsmarkt te beschouwen is de zogenaamde ‘pendelratio’: de verhouding van het aantal arbeidsplaatsen (gemeten naar werkplaats) ten opzichte van het aantal inwoners met werk: de werkzame beroepsbevolking (gemeten naar woonplaats). Naast de ontwikkeling van het aantal arbeidsplaatsen per inwoner van 15-64 jaar wordt die score ook bepaald door de ontwikkeling van de netto participatiegraad: het percentage van de inwoners van 15-64 jaar met werk. Uit figuur 2.4 blijkt dat de pendelratio in de Leidse regio in de afgelopen twee decennia ongeveer gelijk is gebleven. Uit het kaartbeeld komen gestage ruimtelijke-economische verschuivingen naar voren: in de Noordvleugel van de Randstad neemt de pendelratio toe, in de Zuidvleugel af. En buiten de Randstad is de pendelratio (gemeten ten opzichte van het nationaal gemiddelde) toegenomen in oostelijk Brabant en een oostelijke zone van Arnhem tot Zwolle.

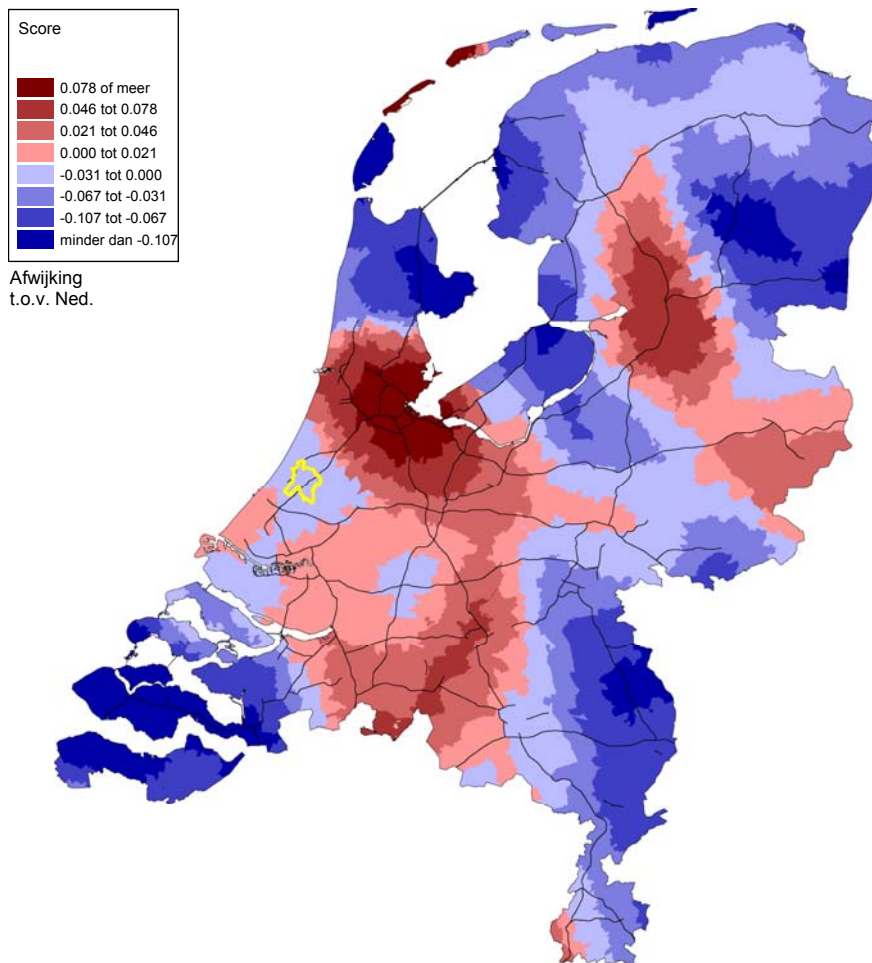
Figuur 2.4 Ontwikkeling pendelratio

Bron: Bureau Louter (2011)

Naast de ontwikkeling van het aantal arbeidsplaatsen in absolute zin is ook de kwaliteit van het type bedrijvigheid van belang. Kennisintensieve typen bedrijvigheid leveren in het algemeen een hogere toegevoegde waarde, er kunnen hogere lonen worden betaald en dat heeft weer effect op het welvaartsniveau van de bevolking en de hoogte van de bestedingen. Een indicator voor de kennisintensiteit van bedrijven en instellingen in een regio is het gemiddeld opleidingsniveau van de werknemers (gemeten op het niveau van de werkplaats). In figuur 2.5 is de ontwikkeling daarvan in de afgelopen twee decennia weergegeven. Daaruit blijkt dat de ‘kennisintensivering’ het hoogst is geweest in de Noordvleugel van de Randstad, delen van Noord-Brabant en een oostelijk gebied van Twente tot Heerenveen. In de gebieden met een hoge kennisintensivering bevinden zich ook diverse gemeenten met hoge economische prestaties volgens figuur 2.1. De toename van het gemiddeld opleidingsniveau van de arbeidsplaatsen in de Leidse regio blijft iets achter bij het nationaal gemiddelde. Daarbij moet worden aangetekend dat het niveau in het basisjaar 1990 al zeer hoog was. Zoals nog uit dit rapport zal blijken is de Leidse regionale economie ook momenteel nog zeer kennisintensief.

Figuur 2.5 Ontwikkeling opleidingsniveau arbeidsplaatsen, 2007-2009 t.o.v. 1990

Bron: Bureau Louter 2011

De omvang van de werkgelegenheid en de kwaliteit daarvan zijn belangrijke bepalende factoren voor het welvaartsniveau van de bevolking. Daarbij geldt de kanttekening dat de woongemeente en de werkgemeente in ongeveer de helft van de gevallen niet gelijk zijn. Omdat de figuren 2.2 tot en met 2.5 in de vorm van potentiaalkaarten zijn bepaald, geven zij echter de situatie voor inwoners van een gemeente in de relevante omgeving weer. Ook voor het kaartbeeld van de arbeidsmarkt (zie hierna figuur 2.7) geldt dat.

Invloed van locatiefactoren

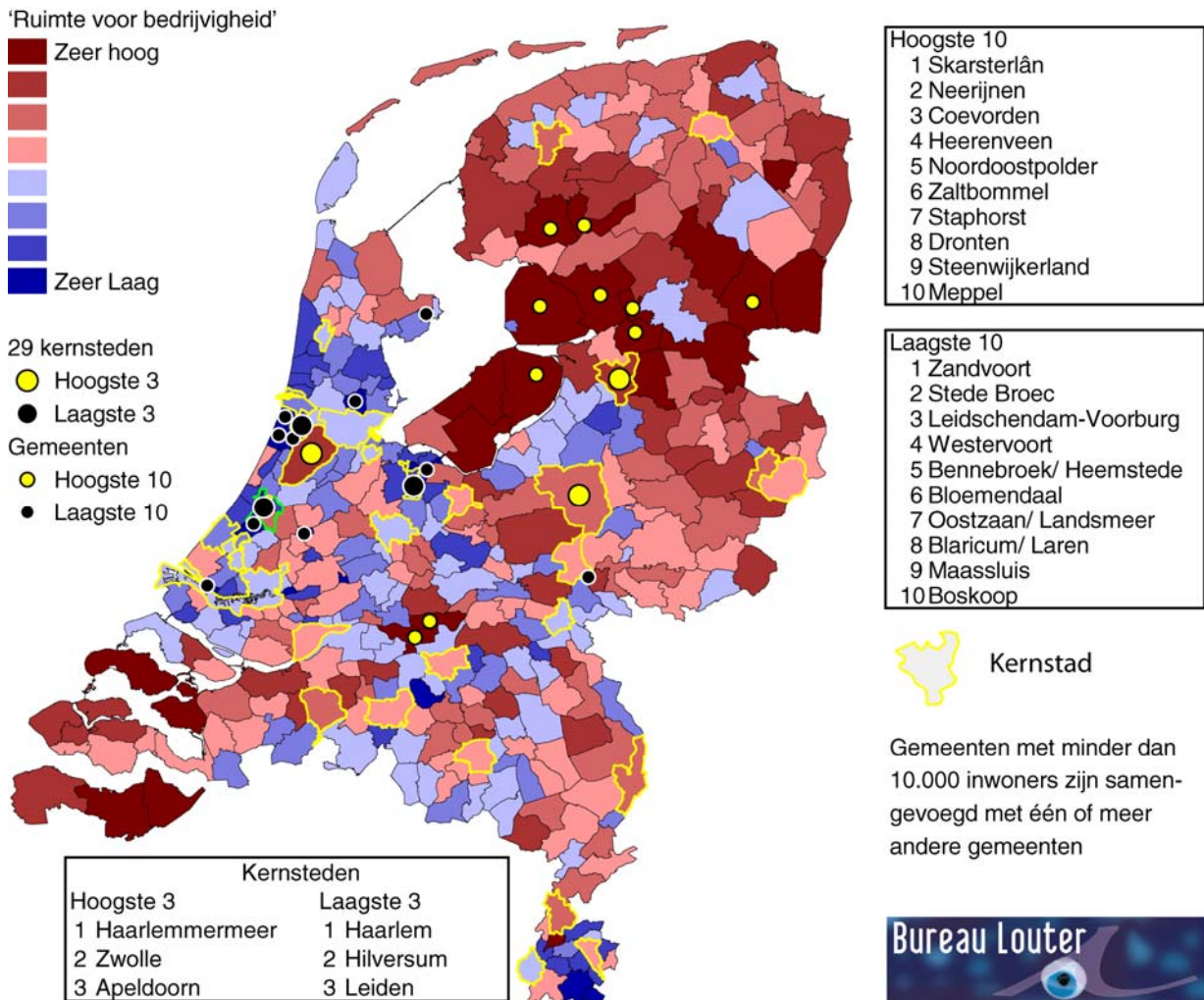
Locatiefactoren zijn kenmerken van de omgeving van een bedrijf of instelling die ruimtelijk verschillen en die de vestigingsplaatskeuze en/of het bedrijfsfunctioneren van bedrijven en instellingen beïnvloeden. Verschillende locatiefactoren bepalen de economische prestaties van gemeenten. De locatiefactoren zijn hier gebundeld in een viertal thema's, namelijk ruimte voor bedrijvigheid, arbeidsmarkt, ligging en bereikbaarheid en woonmilieu voor kenniswerkers. Daarnaast wordt ingegaan op het technologisch potentieel en op de economische kracht. Met uitzondering van het technologisch potentieel zijn de thema's en de onderliggende indicatoren gebaseerd op een onderdeel van de vitaliteitscan (zie voor een bespreking daarvan hoofdstuk 3), namelijk de figuur met 'vitaliteitsindicatoren Leidse regio'. In de technische

toelichting van de vitaliteitscan voor de Leidse regio, die als afzonderlijk document bij dit rapport is gevoegd, is aangegeven hoe de verschillende indicatoren zijn berekend.

Per thema wordt een kaartbeeld getoond, wordt kort aangegeven hoe tot het kaartbeeld is gekomen, wordt een algemene interpretatie van het kaartbeeld gegeven en wordt specifiek ingegaan op de Leidse regio³.

I Ruimte voor bedrijvigheid

Figuur 2.6 Oordeel Ruimte voor bedrijvigheid

Over deze scores

Per gemeente is een score bepaald aan de hand van de volgende indicatoren: de nieuwbouw van kantoren en de uitgifte van bedrijventerreinen, beide in de afgelopen tien jaar; de totale voorraad uitgegeven bedrijventerreinen en het totaal verhuurde kantooroppervlak; het terstond uitgeefbare areaal aan bedrijventerreinen. Alle indicatoren zijn geschaald aan de omvang van een gemeente (het aantal

³ In de figuren 2.6 tot en met 2.11 staan de scores voor de 385 10.000+ gemeenten. Zoeterwoude is in de kaartbeelden samengevoegd met Rijnwoude. Elders in dit rapport zijn echter steeds de afzonderlijke scores voor Zoeterwoude bepaald.

inwoners). Daarnaast is per gemeente de intensiteit van het ruimtegebruik bepaald. Naarmate een gemeente dichter bebouwd is, zal het moeilijker zijn om ruimte voor bedrijvigheid te vinden.

Interpretatie

Gemeenten met veel ruimte voor bedrijvigheid zijn voor een groot deel geconcentreerd in een gebied, bestaande uit Flevoland, noordelijk Overijssel en zuidelijk Drenthe en Fryslân. Acht van de tien hoogst scorende gemeenten liggen in dit gebied. Bovendien staat Zwolle in de top-3 van 29 door Bureau Louter vastgestelde ‘kernsteden’ van stadsgewesten. Ook Zeeland en de A2-gemeenten tussen Utrecht en 's-Hertogenbosch bieden veel ruimte voor bedrijvigheid. Gemeenten en kernsteden die laag scoren op deze factor liggen veelal in de Randstad (en daarbuiten in Zuid-Limburg). Plaatsen in het Gooi en Kennemerland (bij Haarlem) vallen daarbij op. Daar is nauwelijks fysieke uitbreidingsruimte voor bedrijvigheid, met name voor activiteiten die veel ruimte per arbeidsplaats vergen. In andere delen van Nederland is dat in veel sterkere mate het geval. Dat wil overigens niet zeggen dat de economische groei daar ook altijd hoger zal zijn. Ook bedrijvigheid die niet veel ruimte nodig heeft kan voor groei zorgen. En ‘ruimte voor bedrijvigheid’ is slechts één factor, want als diverse andere factoren ongunstig zijn in een gemeente is veel ruimte alleen niet voldoende voor hoge economische prestaties.

Conclusie Leidse regio

Na Haarlem en Hilversum is Leiden de kernstad met de minst gunstige score op Ruimte voor bedrijvigheid. Eerder werd er al op gewezen dat Leiden zeer dicht bevolkt is en dus weinig vrije ruimte heeft voor omvangrijke bedrijfslocaties. Een nadeel van de cartografische weergave is dat de ‘stip’ voor Leiden vrijwel de gehele regio afdekt. Daardoor wordt niet duidelijk zichtbaar dat ook de scores voor Oegstgeest, Leiderdorp en Voorschoten zeer laag zijn. Dit thema zal nog herhaaldelijk terugkomen in het vervolg van het rapport. De regio wordt vooral gekenmerkt door een geringe oriëntatie op bedrijventerreinen (zie de vitaliteitscan, die in hoofdstuk 3 wordt besproken en als afzonderlijk document is bijgevoegd, voor de scores op de individuele indicatoren). De nuancering dat ook bedrijvigheid die niet is aangewezen op bedrijventerreinen voor groei kan zorgen, is hier op zijn plaats.

II Aantrekkelijkheid arbeidsmarkt

Over deze scores

Bij de score op ‘arbeidsmarkt’ is geredeneerd vanuit bedrijven en instellingen: zijn er in de omgeving voldoende, goed gekwalificeerde arbeidskrachten beschikbaar? Per gemeente is een score bepaald aan de hand van vijf indicatoren: het percentage van de inwoners met een opleiding op laag/middelbaar niveau dat beschikbaar is voor de arbeidsmarkt; idem voor hoog opgeleiden; de nabijheid van kenniswerkers; het gemiddeld opleidingsniveau; het aantal studenten dat onderwijs volgt op een HBO-instelling of universiteit. Elke indicator is berekend voor drie brede opleidingsrichtingen, namelijk technisch, economisch en verzorgend. Er resulteren dus 15 indicatoren, die nog zijn aangevuld met de migratieratio (inkomende minus uitgaande migratie) over lange afstand: dat betreft veelal verhuizing om werkredenen.

Interpretatie

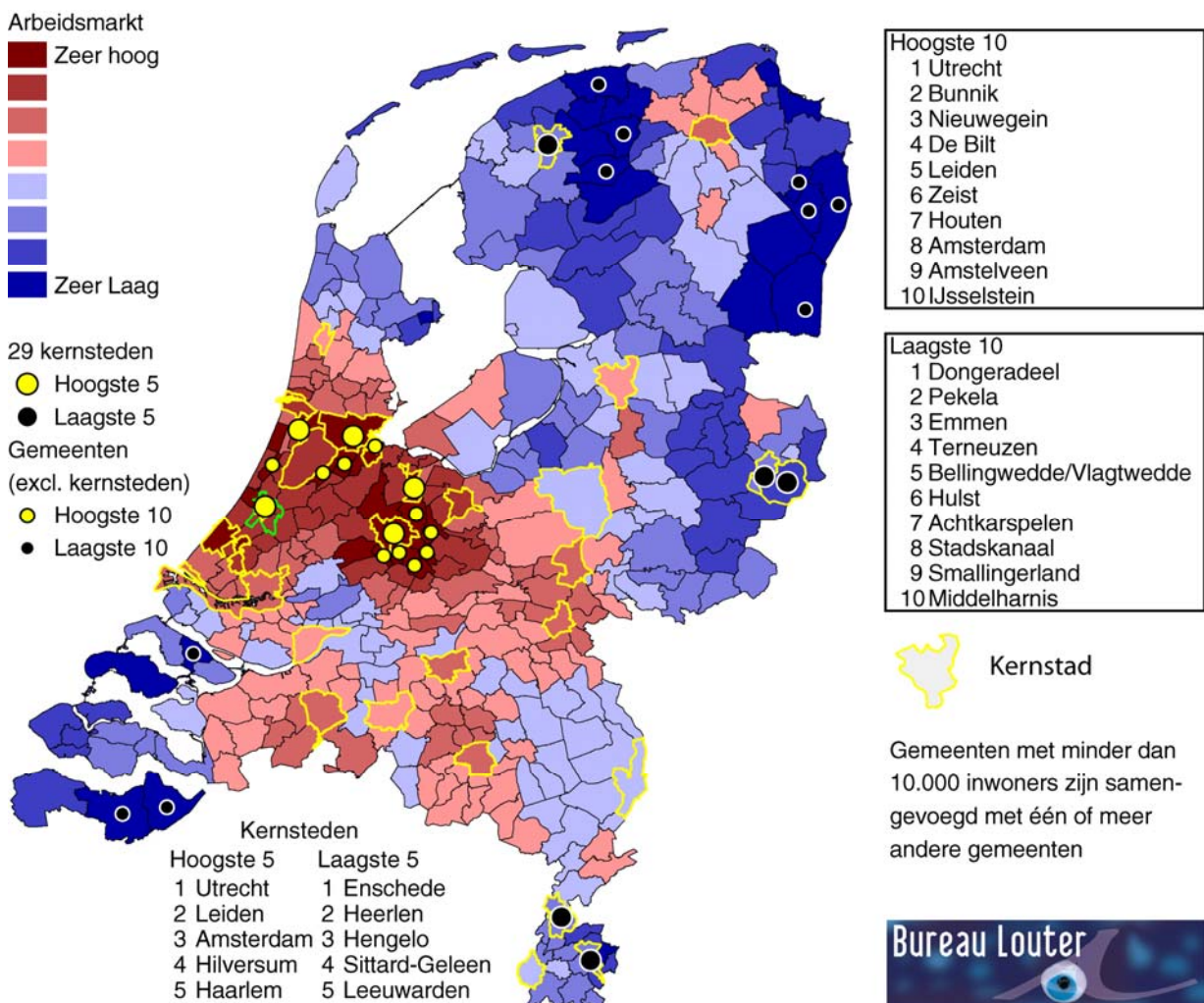
Van een ruim aanbod aan arbeidskrachten, verspreid over verschillende opleidingsrichtingen en met een groot aandeel hoog opgeleiden is vooral in de Randstad sprake. Omdat niet alleen het aanbod binnen de eigen gemeente, maar ook in omliggende gemeenten van belang is, laat de kaart eerder ‘zones’ van gemeenten zien die aantrekkelijk zijn dan individuele gemeenten. De topposities zijn vrijwel alle geconcentreerd in de Noordvleugel van de Randstad (Utrecht en Amsterdam en hun omgeving). Daarnaast realiseren ook de regio Haaglanden/Leiden, de Brabantse steden, het KAN-gebied en universiteitsstad Groningen bovengemiddelde scores. Aan de andere kant van het spectrum bevinden zich oostelijk Groningen en Drenthe, noordoostelijk Friesland en delen van Twente, Zuid-Limburg en Zeeland. Natuurlijk is het moeilijk om ‘de’ aantrekkelijkheid van de arbeidsmarkt in één getal te vangen. Een aspect als ‘arbeidsethos’ is niet of nauwelijks in cijfers uit te drukken (een basisvoorwaarde om tot

vergelijking tussen gemeenten te komen) en voor individuele bedrijven die op zoek zijn naar een specifiek type arbeidskrachten kan het plaatje er anders uitzien dan deze ‘grootste gemene deler’.

Conclusie Leidse regio

Alle gemeenten in de Leidse regio scoren zeer hoog op de aantrekkelijkheid van de arbeidsmarkt voor de vestiging van bedrijven en instellingen. In de ranglijst van 29 kernsteden neemt Leiden zelfs positie 2 in, na Utrecht. De hoge scores hangen vooral samen met het feit dat in de indicatoren die ten grondslag liggen aan dit thema het opleidingsniveau van de beroepsbevolking een voorname plaats inneemt (zie de individuele indicatoren en de scores daarop in het bijgevoegde document met de vitaliteitscan). Voor de vestiging van kennisintensieve bedrijvigheid heeft de regio dan ook vele voordelen, hoewel men wel te kampen heeft met concurrentie van nabijgelegen regio's waar dat ook voor geldt (zoals de Haagse regio en de regio Amsterdam).

Figuur 2.7 Oordeel Arbeidsmarkt

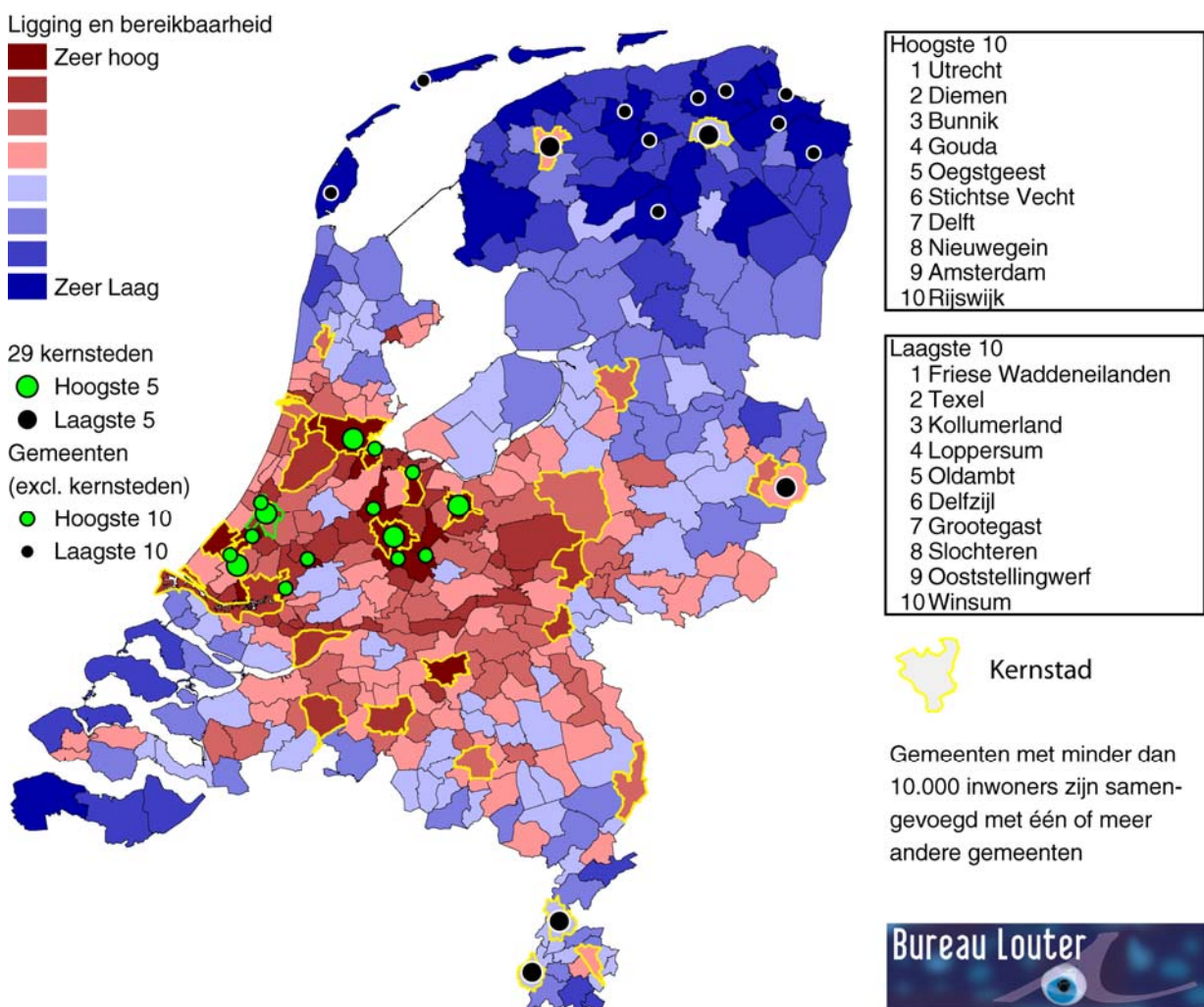

III Ligging en bereikbaarheid

Over deze scores

Ligging en bereikbaarheid spelen een rol op verschillende ruimtelijke schaalniveaus. Voor het ene bedrijf is de ligging ten opzichte van economische zwaartepunten binnen Europa relevant, voor het andere bedrijf een goede locatie in een winkelstraat. Ook is de bereikbaarheid via de weg en het spoor van belang. Bij de bereikbaarheid over de weg is het daarbij ook relevant dat men weinig hinder ondervindt van files. De totaalscore is uiteindelijk bepaald met behulp van zes indicatoren, die alle zijn ontwikkeld door Bureau Louter. Namelijk: de bereikbaarheid over de weg, de bereikbaarheid per spoor, de mate waarin sprake is van filevrij vervoer en drie liggingsvariabelen (binnen Europa, binnen Nederland en agglomeratievoordelen: de dichtheid aan activiteiten in de omgeving van een gemeente).

Figuur 2.8 Oordeel Ligging en bereikbaarheid

Interpretatie

Ook indien rekening wordt gehouden met de invloed van files, scoren vooral gebieden in de Randstad hoog op ligging en bereikbaarheid. Files zijn slechts een deel van de dag een probleem. En daar waar de meeste files zijn, bevinden zich ook de meeste klanten, toeleveranciers en arbeidskrachten. Enig tijdverlies wordt dan toch verkozen boven een locatie op grote afstand van economische zwaartepunten. Voor

bedrijven en instellingen die voornamelijk een regionale markt voorzien, zal vooral de relatieve positie binnen de regionale omgeving van belang zijn. Zo bezien scoren Leeuwarden, Groningen, Assen, Heerenveen en Meppel relatief goed op ligging en bereikbaarheid en zijn zij aantrekkelijk voor bedrijvigheid die zich op het Noorden richt. En het economisch succes van Zwolle is mede te danken aan de relatief goede score op ligging en bereikbaarheid binnen een regionale context. Ook is ligging en bereikbaarheid niet voor elk type bedrijvigheid even relevant. En juist in gebieden die ‘rood’ kleuren in het kaartbeeld is de ruimte vaak schaars en duur. Bedrijven kunnen soms dus om andere redenen kiezen voor gebieden die juist buiten de best gelegen delen van Nederland vallen.

Conclusie Leidse regio

Alle factoren die samenhangen met ligging en infrastructuur in beschouwing nemend behoort Leiden tot de top-5 onder de kernsteden. Dat hangt samen met de zeer gunstige ligging tussen de Noordvleugel en de Zuidvleugel van de Randstad, tussen twee snelwegen in (de A4 en de A44) en de goede aansluiting op het spoorwegnet. Evenals bij Ruimte voor bedrijvigheid geldt dat de stip voor Leiden de andere gemeenten ‘aan het zicht onttrekt’. Ook die scores zijn echter goed tot uitstekend. Oegstgeest neemt zelfs de vijfde positie in op de ranglijst van alle Nederlandse gemeenten. In potentie dus een uitstekende uitgangspositie, met echter de kanttekening dat Oegstgeest ook vrijwel volledig is ‘volgebouwd’ en dus weinig ruimte meer heeft voor extra inwoners en bedrijven.

IV. Woonmilieu voor kenniswerkers

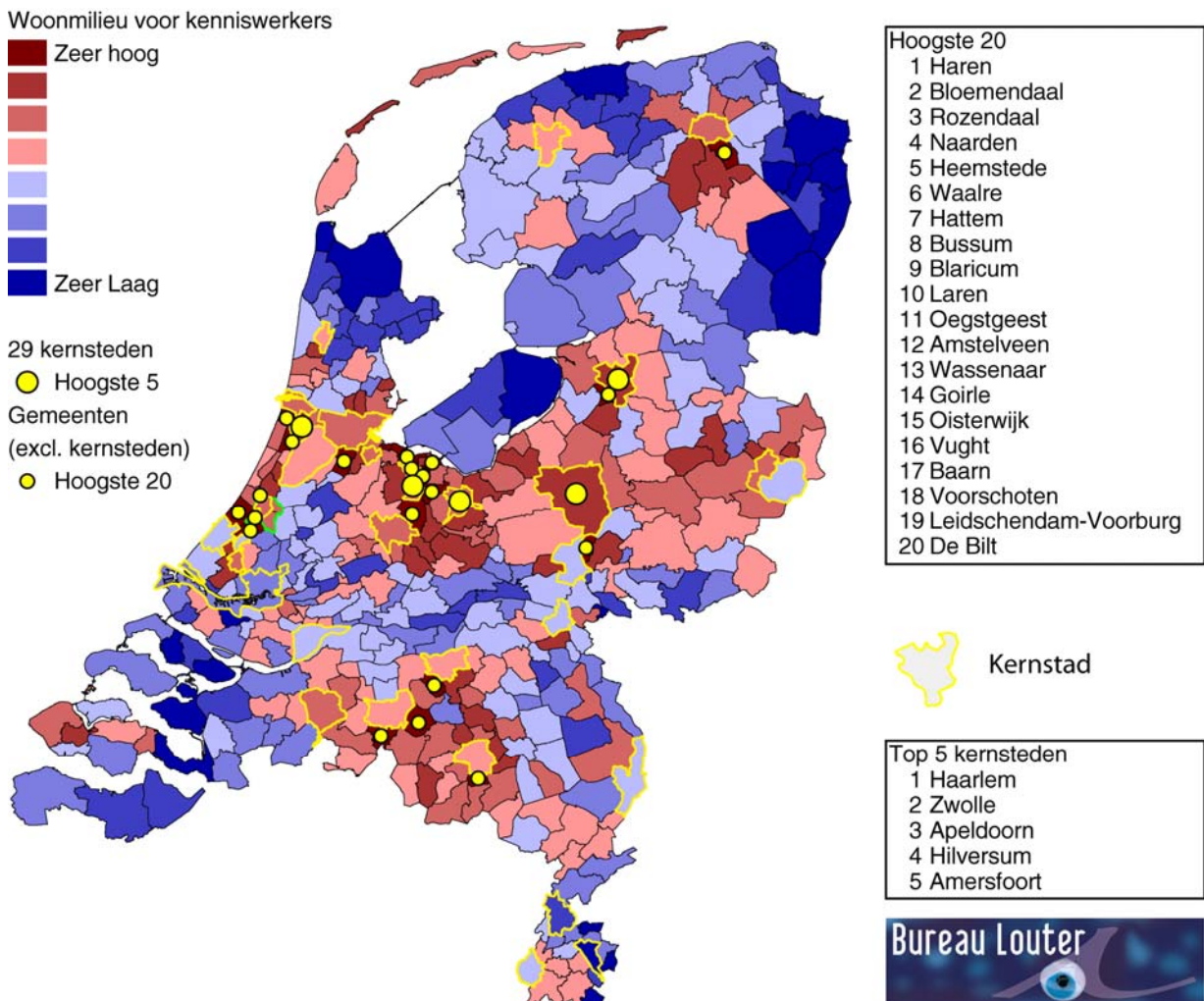
Over deze scores

Met name kennisintensieve bedrijven hebben behoefte aan goed opgeleide, gemotiveerde werknemers. Zij concurreren daarbij met andere regio’s. In deze ‘battle for brains’ is het van groot belang dat kenniswerkers worden gelokt naar of worden behouden voor een regio. Een prettig woon- en leefmilieu vormt een belangrijk voordeel wanneer talentvolle werknemers kunnen kiezen uit banen in verschillende regio’s. Bekend is dat dit vooral voor hoogopgeleiden van belang is: zij verhuizen veel meer dan laag- of middelbaar opgeleiden om werkredenen. Voor Elsevier maakt Bureau Louter jaarlijks een ranglijst van de woonaantrekkelijkheid van gemeenten, gebaseerd op 101 indicatoren die een volledig palet vormen van alle aspecten die het woon- en leefmilieu bepalen. De gewichten die aan de verschillende aspecten worden toegekend, zijn gebaseerd op een grootschalige enquête. In het kaartbeeld zijn gemeentelijke verschillen in woonaantrekkelijkheid weergegeven indien de ‘gewichtenset’ voor hoogopgeleiden (die op bepaalde punten afwijkt van de ‘gemiddelde Nederlander’) wordt toegepast.

Interpretatie

Gemeenten met een prettig woon- en leefmilieu voor kenniswerkers zijn vooral te vinden in het Gooi/Noord-Utrecht, bij Haarlem en ten noorden van Den Haag. Bekende oorden voor ‘de rijken’, zoals Wassenaar, Bloemendaal, Blaricum en Laren staan hoog op de lijst. Opvallend is dat luxe woonmilieus wel zijn te vinden op vrij korte afstand van Amsterdam, Den Haag en Utrecht, maar niet dichtbij Rotterdam. Dat zou mede een reden kunnen zijn waarom Rotterdam er minder in slaagt zich te ontwikkelen tot een ‘kenniseconomie’ dan de andere grote steden. Ook in meer algemene zin duidt het kaartbeeld op een wat minder aantrekkelijk woonmilieu voor kenniswerkers in het zuidelijk deel van de Zuidvleugel dan in de Noordvleugel van de Randstad, maar ook dan in delen van Noord-Brabant en het oosten van Nederland. Ook buiten de Randstad zijn luxe woonmilieus te vinden: met name in Noord-Brabant en daarnaast bij Arnhem, Zwolle en Groningen. Steden behoeven overigens niet altijd afhankelijk te zijn van ‘luxe suburbs’ in hun omgeving. Zij kunnen zelf ook aantrekkelijk zijn als woonplaats. De stedelijke toppers zijn vooral te vinden in de Noordvleugel van de Randstad, met een ‘uitloper’ naar het oosten (Zwolle en Apeldoorn).

Figuur 2.9 Oordeel Woonmilieu voor kenniswerkers

Conclusie Leidse regio

Alle gemeenten in de Leidse regio kennen een bovengemiddeld aantrekkelijk woonmilieu in het algemeen en voor kenniswerkers in het bijzonder. Oegstgeest en Voorschoten staan zelfs in de nationale top-20 van alle gemeenten. Samen met Wassenaar en Leidschendam-Voorburg vormt dit het gebied met de hoogste woonaantrekkelijkheid voor kenniswerkers in Zuid-Holland. In potentie is de regio dus aantrekkelijk voor de vestiging van hoog opgeleiden. Die kunnen vervolgens binnen de regio werken in de kennisintensieve bedrijvigheid. Mogelijk zelfs zouden kennisintensieve bedrijven vanwege de kans dat hoog opgeleiden er willen gaan wonen, kunnen besluiten om zich in de regio zelf te gaan vestigen.

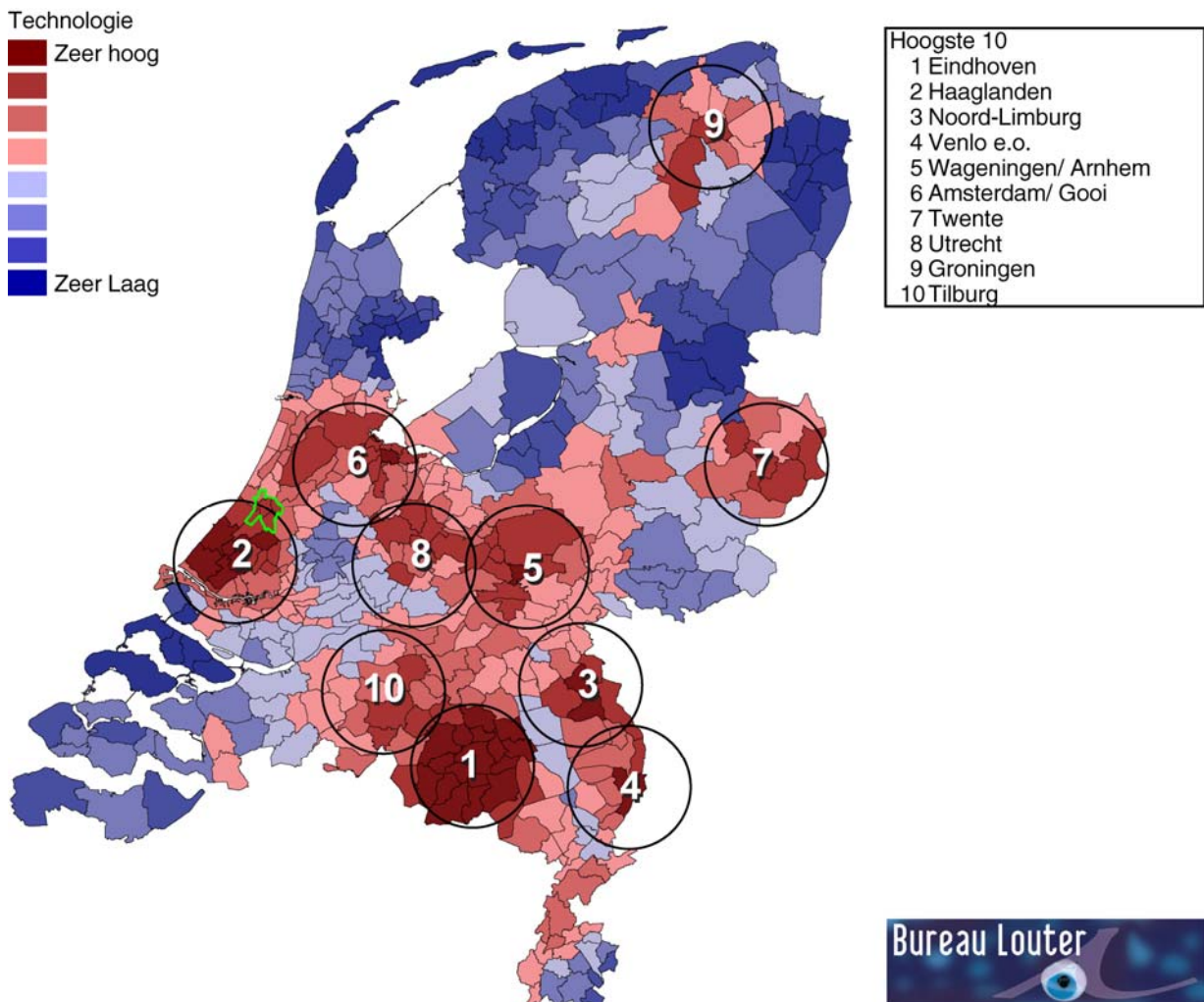
V. Technologisch potentieel

Over deze scores

De mate waarin de bedrijvigheid tot technologische innovaties in producten en bedrijfsprocessen kan komen, bepaalt mede de concurrentiekracht. Om ruimtelijke verschillen in dit 'technologisch potentieel' bloot te leggen is een 'technologiekaart' opgesteld. Om statistische redenen zijn de scores daarbij niet bepaald voor individuele gemeenten. Er zijn zogenaamde 'potentiaalscores' berekend. Daarbij wegen alle

gemeenten binnen een straal van twintig kilometer mee bij het bepalen van een gemeentelijke score, met een recht evenredig met de afstand afnemende bijdrage. De technologiekaart is gebaseerd op diverse indicatoren, namelijk de R&D-dichtheid (loonkosten, besteed aan R&D per vierkante kilometer landoppervlak), de woonplaats van techniekstudenten, het aantal kenniswerkers in de beroepsbevolking (slechts technici), loonkosten besteed aan R&D per inwoner, het percentage van de bedrijven dat samenwerkt bij innovatie, productinnovaties en procesinnovaties per inwoner, het percentage van de omzet uit nieuwe producten en het aantal arbeidsplaatsen per inwoner van 15 tot 65 jaar in technologisch hoogwaardige industrie. 'Zachte', niet-technologische, innovaties zoals markinnovaties en organisatorische innovaties maken geen deel uit van dit *technologisch* potentieel.

Figuur 2.10 Oordeel Technologisch potentieel

Interpretatie

Brainport Eindhoven is de duidelijke nummer één op het gebied van technologie, gevolgd door de Leiden/Den Haag/Rijswijk/Delft regio. In die regio is veel publieke R&D geconcentreerd (bij de TU Delft, bij TNO en bij allerlei instituten - overigens hebben ook Shell, DSM en Unilever grote researchcentra in deze regio), terwijl in Brainport Eindhoven juist veel private, researchintensieve bedrijvigheid is gevestigd (bijvoorbeeld Philips, ASML, Neways, NXP). Ook het noorden van Limburg

verschijnt prominent op de technologiekaart. In de Noordvleugel van de Randstad staan de regio's Amsterdam/Gooi en Utrecht in de top-10, maar nemen zij geen absolute topposities in. Deze regio's scoren vooral hoog op kennisintensieve diensten. Ook regio's met universiteiten met belangrijke bèta-faculteiten staan in de top-10 (Wageningen, Twente, Groningen). Het technologisch potentieel is in het algemeen laag in landelijke gebieden. Daar kunnen overigens wel degelijk technologisch innovatieve MKB'ers zijn gevestigd. Wat in die gebieden vooral ontbreekt zijn universiteiten, grote researchcentra en grote high-tech bedrijven.

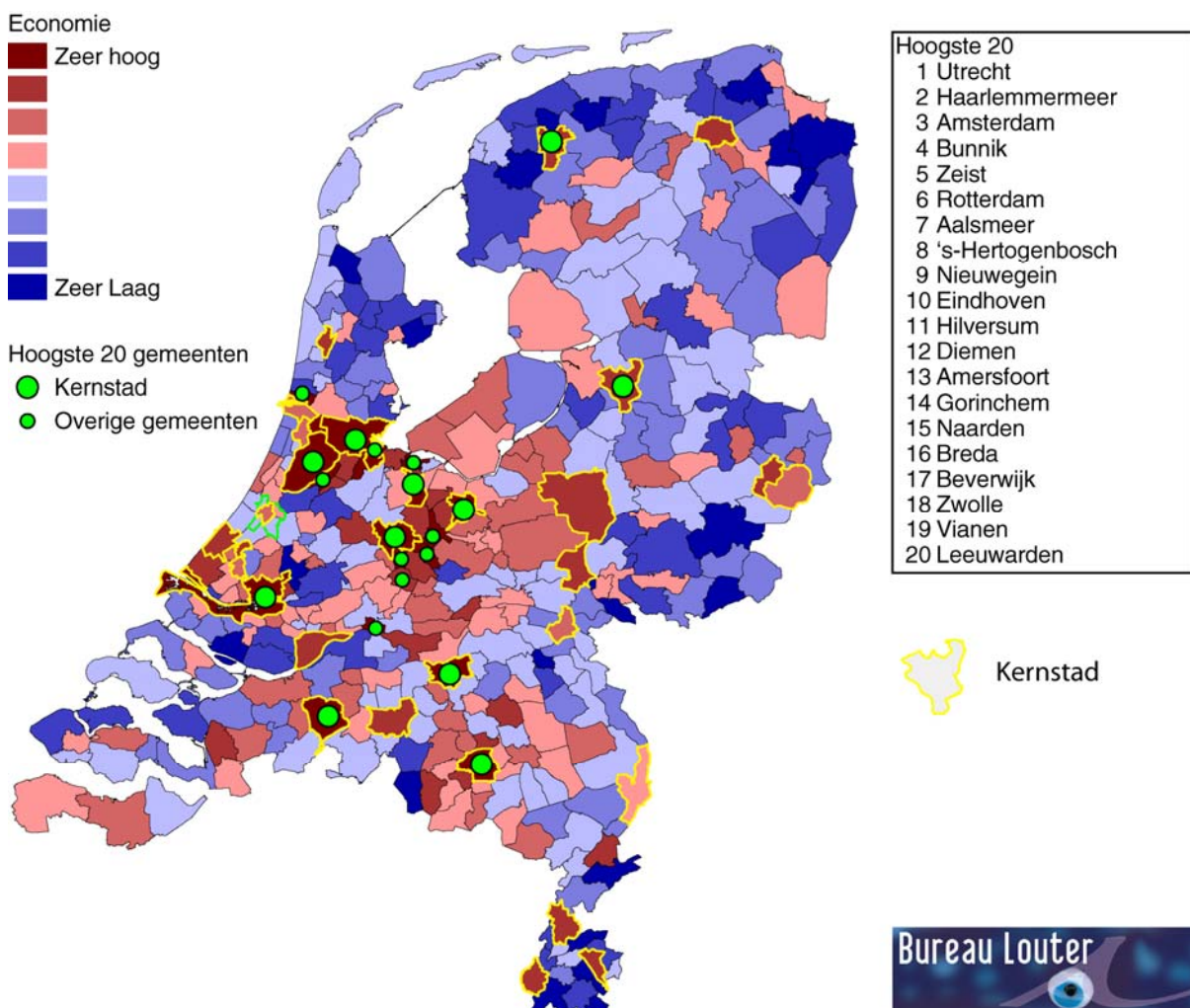
Conclusie Leidse regio

Hoewel de Leidse regio niet behoort tot de gebieden met het allerhoogste technologisch potentieel, scoort de regio toch ruim bovengemiddeld. Daarbij speelt onder andere het life science cluster een belangrijke rol. De regio maakt deel uit van de 'kenniscorridor' van Leiden, via Rijswijk/Delft tot Rotterdam-Noord.

VI. Economie

Verschillende locatiefactoren die de economische prestaties van gemeenten bepalen zijn de revue gepasseerd. Tenslotte wordt een kaartbeeld getoond met het eindresultaat van de invloed van die locatiefactoren, namelijk de economische kracht.

Figuur 2.11 Oordeel Economie

Over deze scores

De score op Economie is bepaald door middel van de huidige stand van zaken: de economische structuur. Deze benadering wijkt af van de ranglijst die Bureau Louter al meer dan tien jaar voor Elsevier opstelt ('*Economische toplocaties*'; zie figuur 2.1), waarin ook ontwikkelingen een rol spelen, zoals de groei van de werkgelegenheid, van de toegevoegde waarde en de nieuwbouw/uitgifte van kantoorruimte en bedrijventerreinen. Om een ranglijst samen te stellen, zijn drie brede typen bedrijvigheid onderscheiden (materiaalgeoriënteerd, informatiegeoriënteerd en personengeoriënteerd). Per breed type bedrijvigheid zijn bepaald de arbeidsproductiviteit, de toegevoegde waarde per inwoner, het aantal arbeidsplaatsen per inwoner en het relatief aantal starters. Van de gestandaardiseerde (onderling vergelijkbaar gemaakte) scores op deze twaalf indicatoren is het ongewogen gemiddelde berekend.

Interpretatie

Gemeenten met een bovengemiddeld sterke economie zijn vooral te vinden in de Randstad, Noord-Brabant en de westelijke delen van Gelderland. Binnen dat gebied kennen niet alleen kernsteden, maar ook diverse suburbane gemeenten bovengemiddelde economische prestaties. Daarbuiten zijn het voornamelijk de kernsteden en regionale kernen (zoals bijvoorbeeld Assen, Emmen, Hoogeveen en Meppel in Drenthe) die bovengemiddeld presteren. In de top-20 staan elf kernsteden van stadsgewesten en 15 gemeenten in de Randstad. De eerste niet-Randstedelijke gemeente is 's-Hertogenbosch. Wanneer tevens groeicijfers zouden worden meegewogen (zie 'Over deze scores') zouden steden als Zwolle, 's-Hertogenbosch, Eindhoven en Breda overigens veel hoger op de lijst staan. In de top-10 staan maar liefst vier gemeenten uit de regio Utrecht en drie uit de regio Amsterdam. Eerder bleek al dat zij op veel vestigingsplaatsfactoren goed scoren. Rotterdam staat hoog op de ranglijst, maar is tevens de enige kernstad uit de Zuidvleugel van de Randstad in de top-20. Daarnaast staat Gorinchem nog in de top-20.

Conclusies Leidse regio

De Leidse regio neemt ongeveer een middenpositie in wat betreft de score op Economie. Leiden en Leiderdorp scoren bovengemiddeld, Oegstgeest en Voorschoten benedengemiddeld. De scores in het kaartbeeld zijn weergegeven voor de 385 10.000+ gemeenten (zie het begin van dit hoofdstuk). De afzonderlijke score voor Zoeterwoude ligt wel boven het nationaal gemiddelde. Binnen de regio ligt bij Zoeterwoude en Leiderdorp het accent dus iets meer op de economische kracht en bij Oegstgeest en Voorschoten op het woonmilieu. De 'economische vitaliteit' en de 'woonaantrekkelijkheid' staan centraal in het volgende hoofdstuk.

3 Een vitaliteitscan voor de Leidse regio

Voor elke gemeente in de Leidse regio is een vitaliteitscan en een woonaantrekkelijkheidsscan opgesteld. Bovendien is een vitaliteitscan gemaakt voor de regio als geheel. In een vitaliteitscan wordt de relatieve positie van een gemeente bepaald voor een groot aantal aspecten die direct of indirect samenhangen met de economische vitaliteit. Die 'relatieve positie' kan worden bepaald ten opzichte van het nationaal gemiddelde of ten opzichte van een 'benchmarkgroep' van gemeenten. Het eerste onderdeel van de vitaliteitscan is een 'economisch rapport'. Daarin staan de rapportcijfer voor alle 41 indicatoren waaruit de score voor economische prestaties is opgebouwd. Dat resulteert in een ranglijst die al vele jaren door Bureau Louter wordt opgesteld voor het weekblad Elsevier. Daarnaast is een benchmark opgesteld voor een groot aantal indicatoren die vallen binnen thema's als bijvoorbeeld ruimte voor bedrijvigheid, arbeidsmarkt, ligging en infrastructuur en woon- en leefmilieu. In de vitaliteitscan staan ook ontwikkelingen in de tijd van een aantal belangrijke indicatoren, niet alleen op economisch gebied, maar ook op demografisch gebied.

Daarnaast is een woonaantrekkelijkheidsscan opgesteld. Die is gebaseerd op een ander onderzoek dat Bureau Louter uitvoert in opdracht van het weekblad Elsevier. Dit onderzoek ligt ten grondslag aan het jaarlijkse artikel over de 'beste (woon)gemeente'. Voor 101 indicatoren die iets zeggen over de woonaantrekkelijkheid worden scores bepaald. Door middel van een weging van die indicatoren, die is gebaseerd op een grootscheepse enquête met 6.700 respondenten, is vervolgens gekomen tot een totaalscore op de woonaantrekkelijkheid of van bepaalde brede onderdelen daarvan.

De vitaliteitscan voor de Leidse regio als geheel is als afzonderlijk document bij dit rapport gevoegd. De resultaten daarvan zullen in paragraaf 3.1 kort worden besproken. Dat geeft een eerste, breed beeld van de economische en demografische situatie en ontwikkeling van de Leidse regio. In volgende hoofdstukken zullen bepaalde onderdelen daarvan diepgaander worden onderzocht. In paragraaf 3.2 worden vervolgens de belangrijkste resultaten uit de vitaliteitscans en de woonaantrekkelijkheids-scans samengevat in de vorm van twee schema's.

3.1 Vitaliteitscan voor de Leidse regio

In de vitaliteitscan Leidse regio 2012 is de regio op tal van aspecten vergeleken met het nationaal gemiddelde, met een indeling in Nederland in 46 gebieden (waaronder 23 stedelijke gebieden; zie bijlage I) en met een benchmarkgebied, dat bestaat uit de stadsgewesten Alkmaar, Hilversum, Amersfoort, Breda en 's-Hertogenbosch. De resultaten van het eerste deel van de vitaliteitscan, het 'economisch rapport', zijn besproken in de scan. Daaruit blijkt dat de economische prestaties van de regio gedurende het afgelopen decennium steeds iets onder het gemiddelde van de 46 gebieden hebben gelegen, met uitzondering van het meest recente jaar waarvoor gegevens beschikbaar zijn (2011). De laatste jaren stijgt de regio gestaag op de ranglijst, van plaats 33 in 2008 naar plaats 23 in 2011. Ook voor de demografische ontwikkeling is een rapportcijfer opgesteld, gebaseerd op een aantal indicatoren. Daarin is vooral de sterke verbetering in de periode 2008-2011 opvallend, gedragen door ontwikkelingen in Leiden en Voorschoten. De werkloosheid is sinds 2003 steeds lager geweest dan het nationaal gemiddelde. De 'voorsprong' op de rest van Nederland wordt echter wat kleiner: dit is een aandachtspunt.

Het rapport met de scores op 41 indicatoren voor de jaren 2000 tot en met 2011 biedt de achterliggende details voor de ontwikkeling van de economische prestaties. Zo blijkt de regio een uitgesproken economisch profiel te hebben, met veel bedrijvigheid in de zorgsector en het onderwijs en weinig in veel ruimte per arbeidsplaats vergende activiteiten als landbouw, industrie, bouwnijverheid, groothandel en transport (zie ook hoofdstuk 6). Het percentage van de inwoners van 15-64 jaar (de 'netto participatiegraad') is zeer hoog en het gemiddeld opleidingsniveau van de beroepsbevolking vormt de top in Nederland. De regio heeft relatief zeer weinig oppervlakte aan bedrijventerreinen. De hoeveelheid

kantoorruimte is wel omvangrijk, maar wat dit betreft behoort de regio niet tot de absolute top in Nederland.

In het tweede deel van de vitaliteitscan wordt ingegaan op aspecten als de vestigingsvoorwaarden voor het bedrijfsleven, de economische vitaliteit (gemeten op grond van prestaties, profiel en potenties), het woon- en leefmilieu, de demografische vitaliteit (gebaseerd op prestaties, profiel en prognose) en het welvaartsniveau. Dit wordt in paragraaf 3.2 besproken. De scores zijn overwegend positief voor de regio, met onder andere, op een schaal van A tot en met G, het hoogste 'label' (A) voor woon- en leefmilieu, welvaart en de vestigingsvoorwaarden 'ligging en infrastructuur' en 'arbeidsmarkt' (zie ook hoofdstuk 2). Op de vestigingsvoorwaarde 'ruimte' scoort de regio overigens het label G. Zoals ook al in hoofdstuk 1 aangegeven, vormt het vinden en verstandig benutten van ruimte de grootste uitdaging voor de regio.

In de vitaliteitscan is de regio Leiden onder andere vergeleken met het nationaal gemiddelde en de benchmarkgebieden naar ongeveer zestig indicatoren, die kunnen worden gebundeld in zeven aspecten. Indicatoren waar de regio zeer gunstige scores voor realiseert zijn de arbeidsproductiviteit en het aantal arbeidsplaatsen in personegeoriënteerde activiteiten⁴ bij het aspect Economie, de voorraad kantoorruimte bij het aspect Ruimte voor bedrijvigheid, 10 van de 16 indicatoren bij het aspect Arbeidsmarkt (betrekking hebbend op de participatiegraad, het opleidingsniveau, de nabijheid van kenniswerkers), de concentratie van monumentale gebouwen en de nabijheid van onderwijsvoorzieningen, medische voorzieningen, voorzieningen voor kinderen en het aantal cafés bij het aspect Woon- en leefmilieu (in het algemeen scoort de regio hoog op ambiance en zeer hoog op voorzieningen) en het inkomen per hoofd, het inkomen per huishouden, de bruto participatiegraad en de netto participatiegraad bij het aspect Welvaart. Indicatoren waarvoor de Leidse regio zeer ongunstige scores realiseert zijn het aantal arbeidsplaatsen in materiaalgeoriënteerde activiteiten en het aantal starters in personegeoriënteerde activiteiten bij het aspect Economie alsmede, bij het aspect Ruimte voor bedrijvigheid, de ruimte-intensiteit en de voorraad bedrijventerreinen (beide de laatste plaats in de ranglijst van 46 gebieden) en de hoeveelheid terstond uitgifbare bedrijventerreinen en de netto uitgifte van bedrijventerreinen (beide de voorlaatste plaats).

De totaalscores op de zeven aspecten zijn in de vitaliteitscan weergegeven met behulp van een 'vitaliteitsweb'. Slechts op Ruimte (voor bedrijvigheid) scoort de regio onder het nationaal gemiddelde (maar dan wel direct de op één na laatste plaats op de ranglijst van 46 gebieden). Voor Ligging en infrastructuur en voor Arbeidsmarkt neemt de Leidse regio de tweede plaats in, voor Welvaart de derde plaats, voor Woon- en leefmilieu de vijfde plaats, voor Economie⁵ plaats 12 en voor Demografie plaats 15. Vergeleken met de benchmarkgebieden liggen de scores van de Leidse regio's lager voor Economie en Ruimte, gelijk voor Demografie en hoger voor Ligging en infrastructuur, Arbeidsmarkt, Woon- en leefmilieu en Welvaart.

3.2 Vitaliteitscans en woonaantrekkelijkheidskans per gemeente

Vitaliteitscans per gemeente

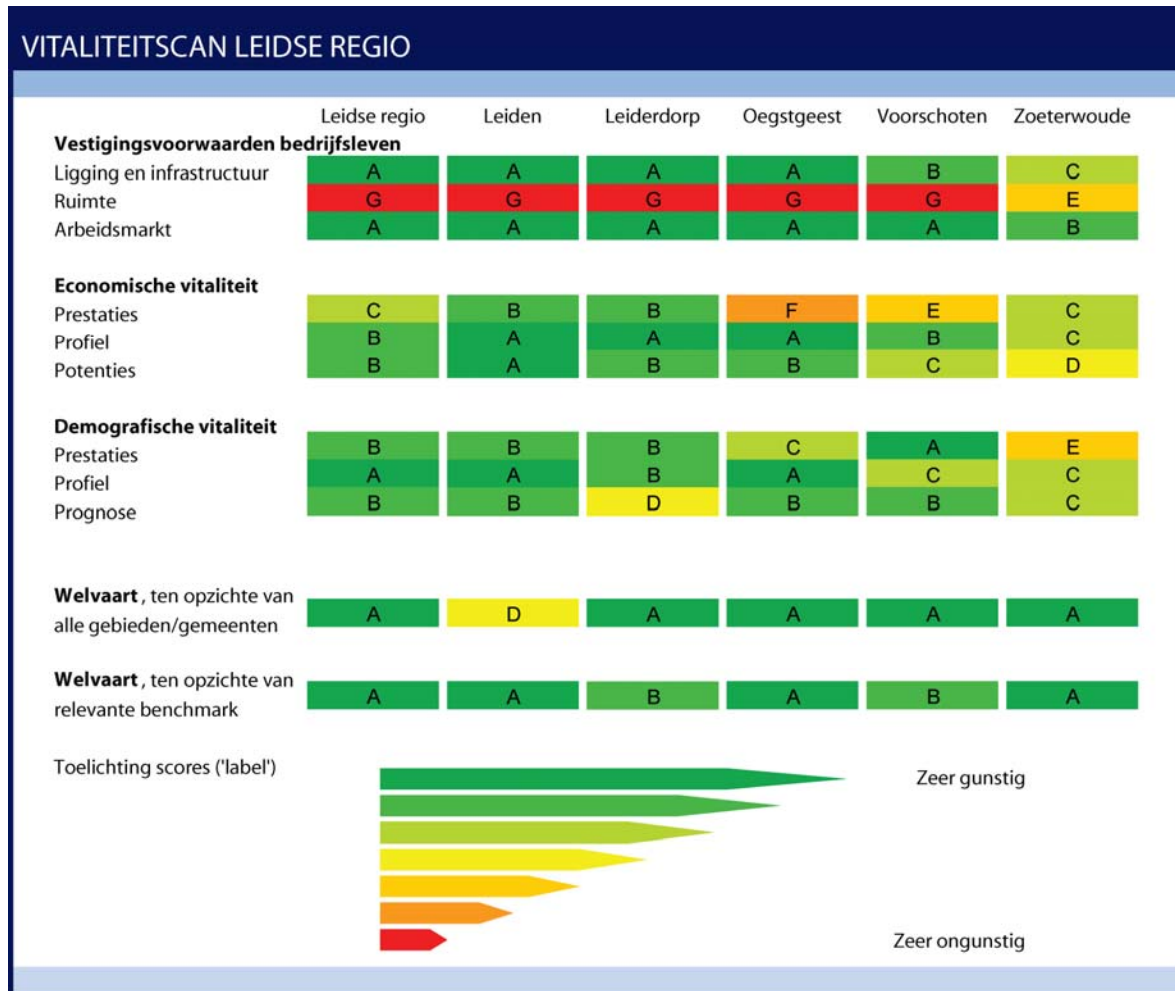
In figuur 3.1 staat een samenvattend beeld van een aantal belangrijke onderdelen van de vitaliteitscans per gemeente. Tevens staan de scores voor de Leidse regio als geheel in figuur 3.1. De labels lopen van donkergroen (zeer gunstig) tot donkerrood (zeer ongunstig). De labels zijn toegekend door de scores voor

⁴ Zie bijlage II voor activiteiten die daaronder vallen. Zie de technische toelichting bij de vitaliteitscan voor de wijze waarop de indicatoren zijn gemeten.

⁵ Deze score is niet direct vergelijkbaar met de score op de economische prestaties voor de Elsevier ranglijst (de totaalscore voor het economisch rapport). Bij het aspect Economie staan slechts 'standgegevens' centraal (voor arbeidsplaatsen, arbeidsproductiviteit en starters), bij het economisch rapport worden ook groeicijfers meegewogen, alsmede indicatoren voor bedrijventerreinen en kantoren.

alle gemeenten te ordenen van hoog naar laag en vervolgens in zeven gelijke delen te splitsen, van label A (het meest gunstig) tot label G (het meest ongunstig).

Figuur 3.1 Overzicht vitaliteitscans Leidse regio en gemeenten

Figuur 3.1 kleurt overwegend groen. Een eerste conclusie is dus dat de gemeenten in de Leidse regio in het algemeen goede prestaties realiseren volgens de vitaliteitscan. Wat betreft de vestigingsvoorwaarden voor het bedrijfsleven scoort Zoeterwoude iets minder hoog op Ligging en infrastructuur (label C) en Arbeidsmarkt (label B). De wat lagere scores op bereikbaarheid per trein en regionale centrumfunctie zijn de oorzaak van de iets lagere score op Ligging en infrastructuur. Duidelijk is dat alle gemeenten zeer ongunstig scores op ruimte (met ook hier weer Zoeterwoude enigszins als uitzondering, deze keer in positieve zin).

De economische vitaliteit kleurt ook vrijwel volledige groen. Uitzondering zijn hier slechts Oegstgeest en Voorschoten wat betreft de economische prestaties (benedengemiddeld) en Zoeterwoude wat betreft de prognose ('slechts' gemiddeld). Voor 'profiel' worden steeds bovengemiddelde scores gerealiseerd; voor drie gemeenten zelfs een A. Wat betreft de opbouw van de huidige bedrijvigheid vanuit het oogpunt van

het *nationale* perspectief⁶ voor de groei van het aantal arbeidsplaatsen en de toegevoegde waarde en wat betreft de kennisintensiteit van de huidige bedrijvigheid scoren alle gemeenten dus goed tot zeer goed.

De drie pr's van de demografische vitaliteit (prestaties, profiel en prognose) scoren voor de vijf gemeenten in 13 van de 15 gevallen bovengemiddeld. De enige uitzonderingen zijn Leiderdorp (een gemiddelde score voor 'prognose') en Zoeterwoude (een iets benedengemiddelde score voor 'prestaties'). In het algemeen geldt echter dat de demografische perspectieven goed zijn. Evenals voor bedrijvigheid geldt overigens dat er niet alleen potenties moeten zijn, maar ook ruimte (in dit geval niet voor bedrijfslocaties, maar voor woningbouw) om de potenties te verzilveren (mocht dat een wens zijn).

Woonaanrekkelijheidscaan per gemeente

Per gemeente zijn ook woonaanrekkelijheidscaan opgesteld. Die zijn niet in dit rapport opgenomen, maar op verzoek op te vragen (evenals de vitaliteitscaan). Omdat aan de woonaanrekkelijheid in de overige delen van dit rapport minder aandacht wordt besteed dan aan de economie, wordt er hier wat langer bij stilgestaan.

Een belangrijk kenmerk van de woonaanrekkelijheidscaan is dat de prestaties steeds zowel met het nationaal gemiddelde als met een benchmarkgroep van vijf gemeenten zijn vergeleken. Die benchmarkgroep is voor elke gemeente objectief vastgesteld door de vijf gemeenten te selecteren met de meest hechte migratiebewegingen (verhuizingen van personen tussen de gemeenten). Die 'migratie-intensiteit' is gebaseerd op een weging van het relatief belang voor de herkomst- en de bestemmingsgemeente. Terwijl Leiden voor veel omliggende gemeenten de belangrijkste gemeente is wat betreft migratierelaties, geldt niet andersom dat elke omliggende gemeenten de belangrijkste gemeente is wat betreft migratierelaties vanuit de optiek van Leiden. Daarom is voor elk paar gemeenten een 'migratie-intensiteit' bepaald. Dat is gebeurd als volgt:

- Voor elke regiogemeente is de procentuele verdeling over de gemeenten in Nederland van de uitgaande migranten bepaald (percentage_uit).
- Voor elke gemeente in Nederland is bepaald welk percentage migreert naar een regiogemeente. De percentages zijn per regiogemeente zodanig herschaald dat zij weer optellen tot 100% (percentage_in).
- Om de 'migratie-intensiteit' te bepalen tussen een regiogemeente en een andere gemeente is het gemiddelde van percentage_in en percentage_uit berekend.

De aanname is dat een hoge migratie-intensiteit duidt op een situatie waarbij (potentiële) verhuizers een onderzochte regiogemeente relatief vaak in overweging nemen als mogelijke woongemeente en zich daarom ook een oordeel vormen over de woonaanrekkelijheid. In tabel 3.1 is voor elke van de vijf gemeenten aangegeven met welke vijf gemeenten aldus de hoogste migratie-intensiteit bestaat.

Voor Leiden en Leiderdorp staan alle andere vier gemeenten in de Leidse regio in de top-5. Zij worden aangevuld met respectievelijk Den Haag en Kaag en Braassem. Oegstgeest is meer op gemeenten ten westen/noorden gericht dan op Zoeterwoude en Voorschoten omdat de eerstgenoemde gemeenten dichterbij liggen. Om die reden ook staat Oegstgeest niet in de top-5 van Voorschoten en Zoeterwoude en Den Haag en Wassenaar respectievelijk Rijnwoude en Leidschendam-Voorburg wel.

Wanneer niet de top-5 maar de top-10 in beschouwing wordt genomen, blijkt dat alle gemeenten in de regio in ieder geval in de top-10 van de andere gemeenten staan. Verder staat Den Haag bij alle gemeenten uit de Leidse regio in de top-10, Teylingen en Katwijk vier maal, Kaag en Braassem drie maal en Alphen a/d Rijn, Leidschendam-Voorburg en Amsterdam (voor Leiden en Oegstgeest) alle twee maal. Zie hoofdstuk 4 voor een veel uitgebreider overzicht van relatiepatronen.

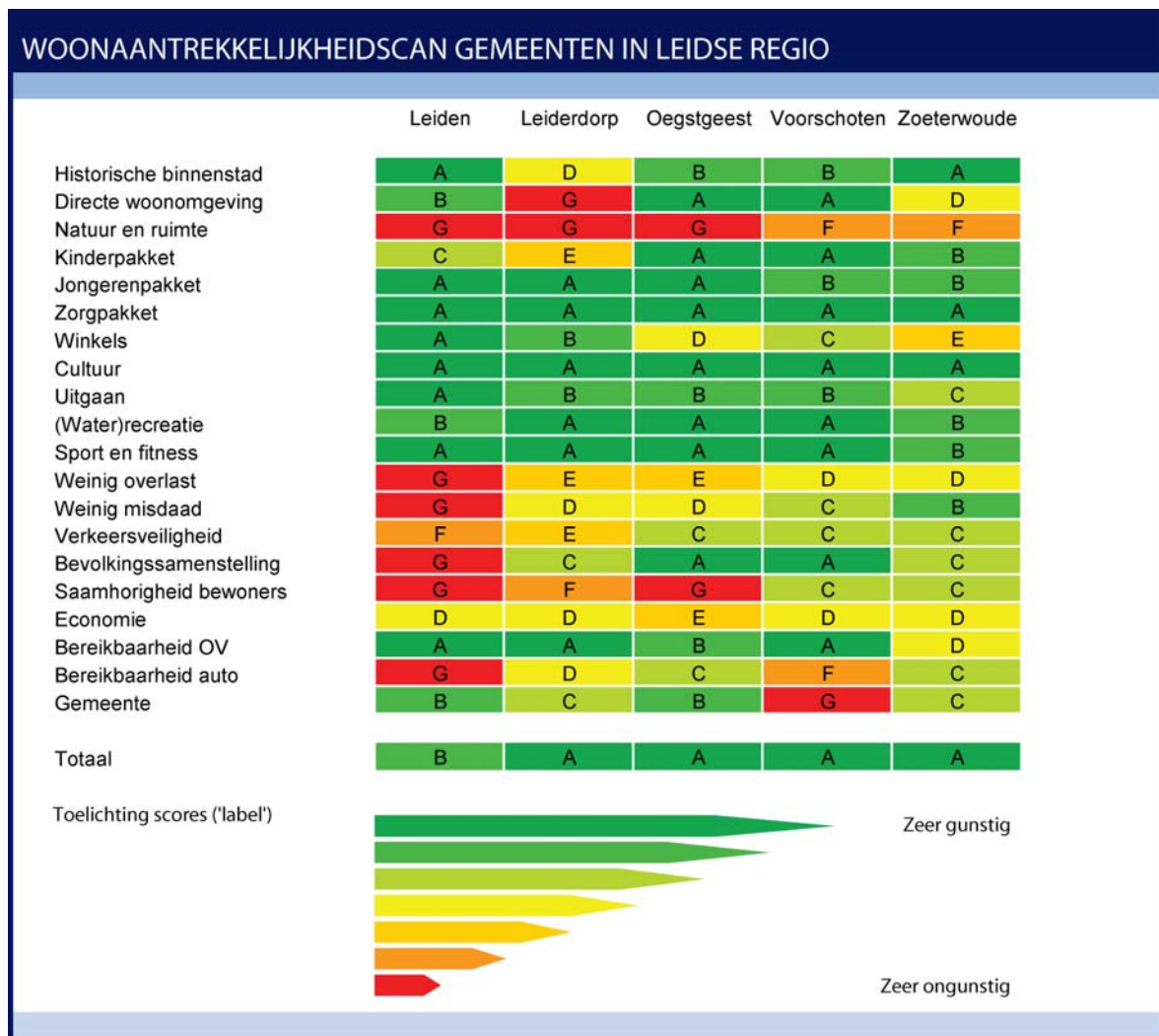
⁶ Dat wil overigens niet zeggen dat de feitelijke groei in elke gemeente ook daadwerkelijk hoog zal zijn. Daarbij speelt ook de score op de locatiefactoren een rol. Het is mogelijk dat die locatiefactoren voor een bepaalde gemeente zeer ongunstig uitpakken voor een sector die nationaal gezien een hoog groeiperspectief heeft.

Tabel 3.1 Selectie benchmarkgemeenten op basis van verhuisstromen

Leiden		Leiderdorp		Oegstgeest		Voorschoten		Zoeterwoude	
Gemeente	%	Gemeente	%	Gemeente	%	Gemeente	%	Gemeente	%
Leiderdorp	8,7	Leiden	36,8	Leiden	25,8	Leiden	26,4	Leiden	25,0
Oegstgeest	7,0	Zoeterwoude	9,8	Katwijk	7,8	Den Haag	8,0	Leiderdorp	11,9
Voorschoten	6,3	Kaag en Braassem	5,6	Teylingen	6,4	Wassenaar	7,8	Voorschoten	6,6
Zoeterwoude	4,8	Oegstgeest	4,4	Leiderdorp	6,0	Zoeterwoude	5,9	Rijnwoude	6,6
Den Haag	4,4	Voorschoten	3,7	Noordwijk	3,9	Leiderdorp	5,6	L.- Voorburg	3,4
Totaal top-5	31,2		60,3		49,9		53,7		53,5

In figuur 3.2 staan de scores op de kenmerken waaruit de score op de woonaantrekkelijkheid is opgebouwd, op dezelfde wijze voorzien van 'labels' als bij het overzicht van de vitaliteitscans.

Figuur 3.2 Overzicht woonaantrekkelijkheidscans gemeenten in Leidse regio

Uit figuur 3.2 blijkt dat slechts Leiden niet het hoogste label heeft voor de totaalscore. Alle gemeenten in de Leidse regio staan in de top-100 van de ranglijst van 415 gemeenten. De posities zijn respectievelijk 10 voor Oegstgeest, 16 voor Voorschoten, 52 voor Leiderdorp, 56 voor Zoeterwoude en 98 voor Leiden. De positie voor Leiden in de ranglijst van 29 kernsteden is 11, net voor Delft (dat in de totale ranglijst op plaats 99 staat⁷). Er is overigens sprake van een groep kernsteden van nummer 3 (Apeldoorn) tot en met 12 (Delft) die op de totale ranglijst de posities 62 tot en met 99 innemen. De onderlinge verschillen tussen die steden zijn dus niet groot.

Kenmerken van de woonaantrekkelijkheid waarvoor alle gemeenten bovengemiddeld scoren (een C of meer) zijn jongerenpakket, zorgpakket, cultuur, uitgaan, (water)recreatie en sport- en fitness. Daarbij moet worden bedacht dat voor diverse indicatoren niet alleen de situatie binnen de gemeente zelf is meegenomen in de berekeningen, maar ook de situatie in omliggende gemeenten. Zo profiteren inwoners van Oegstgeest van voorzieningen in het aangrenzende Leiden. De mate waarin de afstand waarover men voordeel heeft van het aanbod van elementen die de woonaantrekkelijkheid bepalen verschilt per indicator. Zo zal een theater op 5 kilometer afstand zeker nog meewegen in de beoordeling van het cultuuraanbod, maar zullen een basisschool, een buurtwinkel en een huisarts op 5 kilometer afstand als te ver worden beschouwd. Daarom is de score op 'cultuur' bijvoorbeeld voor alle gemeenten een A, terwijl de score voor winkels voor Oegstgeest en Zoeterwoude respectievelijk gemiddeld en benedengemiddeld is⁸. Voor historische binnenstad (waarbij ook weer de nabijheid van de binnenstad van Leiden een rol speelt bij het bepalen van de score) en bereikbaarheid OV resulteert slechts voor één gemeente een gemiddelde score. De overige scores zijn (ruim) bovengemiddeld.

Aan de andere kant van het spectrum staat natuur en ruimte. Alle gemeenten in de Leidse regio scoren daarop ruim benedengemiddeld. Kenmerken waarop één gemeente benedengemiddeld scoort en de andere gemeenten minstens gemiddeld zijn directe woonomgeving, kinderpakket, weinig misdaad, bevolkingssamenstelling en gemeente⁹. In het algemeen geldt dat Leiden ruim benedengemiddeld scoort op kenmerken die samenhangen met 'sociaal klimaat' (bevolkingssamenstelling en saamhorigheid bewoners) en 'overlast en veiligheid' (weinig overlast, weinig misdaad en verkeersveiligheid). Dat is echter gangbaar voor kernsteden¹⁰. Ook Leiderdorp scoort op deze kenmerken wat minder gunstig, terwijl

⁷ Zie voor de volledige ranglijsten Bureau Louter (2012) *Waar willen we wonen 2012*.

⁸ In de technische toelichting bij de vitaliteitscans is aangegeven hoe de verschillende indicatoren zijn berekend.

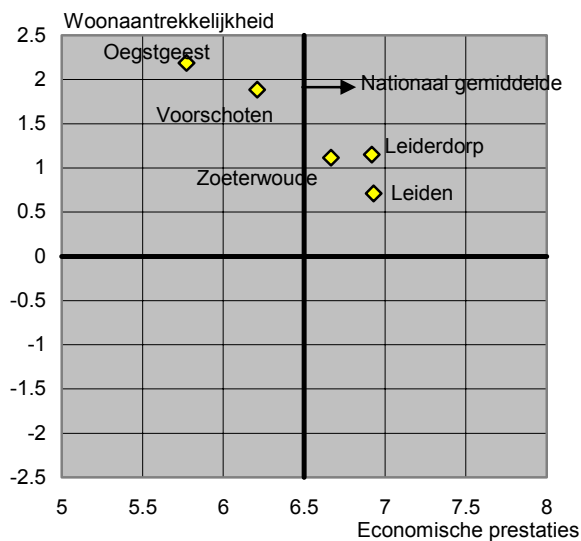
⁹ Voorschoten heeft hier het label G. Uit de technische toelichting bij de vitaliteitscans blijkt dat de score is gebaseerd op een checklist van het ministerie van BZK op een veertigtal vormen van gemeentelijke (digitale) dienstverlening, waarop Voorschoten iets beneden het nationaal gemiddelde scoort en de hoogte van gemeentelijke belastingen en tarieven, waarop Voorschoten ruim benedengemiddeld scoort (hogere lasten). Bij beide indicatoren past een opmerking. De checklist van het (toenmalige) ministerie van BZK is verouderd en er komt geen actualisering. Mogelijk zijn inmiddels wijzigingen opgetreden. Overwogen wordt om in volgende versies van de ranglijst deze indicator af te voeren. Bij belastingen geldt een meer inhoudelijke kanttekening. Door hogere belastingen/heffingen heeft een gemeente meer financiële armslag, waardoor bijvoorbeeld meer geïnvesteerd kan worden in het gemeentelijk voorzieningenaanbod. Dat komt tot uiting in diverse andere kenmerken van de woonaantrekkelijkheids-scan. Het is goed denkbaar dat inwoners van een gemeente een afweging tussen gemeentelijke belastingen/heffingen en het lokale voorzieningenniveau maken die resulteert in de bereidheid om wat meer te betalen om daarvoor ook een wat hoger voorzieningenniveau te hebben. Binnen de systematiek van de *totale* woonaantrekkelijkheid moeten de voordelen (hogere voorzieningen) en de nadelen (hogere lokale lasten) dan beide worden meegenomen.

¹⁰ De gekozen systematiek om een gemeente te vergelijken met de vijf gemeenten waarmee de hoogste migratie-intensiteiten bestaan is ook voor Leiden consequent doorgevoerd. Voor sociaal klimaat en voor overlast en veiligheid resulteren voor die groep van vijf gemeenten duidelijk hogere scores dan voor Leiden. Denkbaar is ook dat Leiden vergeleken wordt met een andere benchmarkgroep, bijvoorbeeld de benchmarksteden Amersfoort, Hilversum, Alkmaar, Breda en 's-Hertogenbosch of de selectie van universiteitssteden (Groningen, Nijmegen, Delft, Tilburg en Maastricht). Voor overlast en veiligheid zijn

Voorschoten en Zoeterwoude veelal bovengemiddeld scores. Opvallend is de zeer ongunstige score op saamhorigheid bewoners in de gemeente Oegstgeest. Deze gegevens zijn gebaseerd op oordelen van de inwoners van de gemeente, die zijn verkregen via een grootscheepse enquête van het CBS (de WOON-enquête). Een mogelijke verklaring is dat in Oegstgeest veel mensen wonen met een meer individualistische leefstijl en niet zozeer ‘groeps mensen’. De scores op saamhorigheid zijn daardoor laag, maar het is zeer de vraag of de bewoners dat zelf als een nadeel ervaren.

Enige toelichting vergt de score op economie. In tegenstelling tot de vitaliteitscan is die score niet vanuit de optiek van het bedrijfsleven, maar vanuit de optiek van de inwoners bepaald. Indicatoren zijn de scores op de economische prestaties volgens de ranglijst voor Elsevier en de werkgelegenheidsfunctie, beide berekend volgens een potentiaalscore binnen een straal van dertig kilometer (zie het kader in het begin van hoofdstuk 2). Dat geeft dus de huidige situatie van de kansen op werk binnen een ruime straal rond de gemeenten in de regio aan (zodat er rekening mee wordt gehouden dat veel mensen buiten hun eigen woongemeente werken). De score is voor de gemeenten in de regio veelal gemiddeld. Dat het aantal inwoners met werk per inwoner van 15 tot 65 jaar (de ‘netto participatiegraad’) toch hoger is in de regio hangt samen met het feit dat er zeer veel hoog opgeleiden wonen, waarvoor de participatie op de arbeidsmarkt hoger is dan voor middelbaar en laag opgeleiden. Het label voor ‘economische prestaties’ in de vitaliteitscan is voor de individuele gemeenten en lijkt veel op het label voor economie in de woonaantrekkelijkheidsmap. De score is echter soms hoger en soms lager in de vitaliteitscan dan in de woonaantrekkelijkheidsmap omdat in de vitaliteitscan de economische prestaties van de individuele gemeente worden gemeten en in de woonaantrekkelijkheidsmap de economische prestaties in een regio van dertig kilometer rond de gemeente.

Figuur 3.3 *Vergelijking scores woonaantrekkelijkheid en economische prestaties*

de zogenaamde ‘z-scores’ voor Leiden, de benchmarkgroep en de selectie van universiteitssteden respectievelijk -2.00, -1.73 en -1.99. En voor sociaal klimaat zijn die scores respectievelijk -1.90, -1.46 en -2.31. De scores voor de benchmarksteden en voor de selectie van universiteitssteden liggen dus vrij dicht bij de scores voor Leiden. Bedacht moet hierbij worden dat huishoudens verschillende ‘gewichten’ toekennen aan de kenmerken van het woonklimaat. Waar het ene huishouden (met inbegrip van eenpersoonshuishoudens) vooral zoekt naar ‘rust’, is voor het andere huishouden ‘beleving’ van meer belang (en wordt overlast op de koop toegenomen). Binnen een regio vindt dus een soort uitsortering naar huishoudentypen (of ‘leefstijlen’) plaats op basis van de kenmerken van verschillende (woon)locaties.

Combinatie economische vitaliteit en woonaantrekkelijkheid

In figuur 3.3 zijn de totaalscore op de economische prestaties volgens de ranglijst van Bureau Louter voor Elsevier en de score op de woonaantrekkelijkheid van de eveneens door Bureau Louter voor Elsevier opgestelde ranglijst van ‘de beste (woon)gemeente’ gecombineerd. Daaruit blijkt dat alle gemeenten bovengemiddeld scoren op de woonaantrekkelijkheid en dat Oegstgeest en Voorschoten benedengemiddeld scoren op economische prestaties en Zoeterwoude, Leiderdorp en Leiden bovengemiddeld. Opvallend is dat de volgorde van de gemeenten in de regio in score op de economische prestaties en de woonaantrekkelijkheid vrijwel omgekeerd is. Blijkbaar hebben sommige gemeenten in de regio vooral een werkfunctie en andere vooral een woonfunctie. Als geheel scoort de regio op beide echter bovengemiddeld. De gemeenten versterken elkaar omdat gemeenten als bijvoorbeeld Oegstgeest en Voorschoten bepaalde typen woonmilieus bieden die in Leiden wat minder beschikbaar zijn, terwijl de inwoners van Oegstgeest en Voorschoten weer profiteren van de werkgelegenheid in Leiden: tussen de gemeenten in de regio bestaan woon-werk relaties en andere typen relaties. Dat staat centraal in het volgende hoofdstuk.

4 Relatiepatronen binnen en buiten de regio

Eén van de vragen in dit onderzoek is: ‘Welke relaties (naar verschillende thema’s) bestaan er tussen de vijf gemeenten in de Leidse regio?’ Die vraag staat centraal in dit hoofdstuk. Tevens worden relaties tussen gemeenten in de regio en gemeenten/gebieden buiten de regio onderzocht. Eerst wordt daarbij in paragraaf 4.1 aandacht besteed aan pendelrelaties: zij verbinden de woon- en de werkplaats van werknemers en zijn illustratief voor de werking van de regionale arbeidsmarkt. Vervolgens worden in paragraaf 4.2 relaties voor een breed palet aan thema’s inzichtelijk gemaakt (naast pendel ook migratie, onderwijs en verplaatsingen in verband met voorzieningen). Dat gebeurt met behulp van een vaste systematiek. In paragraaf 4.3 tenslotte staan overzichten van relaties tussen de vijf gemeenten in de Leidse regio. Om niet verloren te raken in details zal steeds kort de wijze waarop de verschillende figuren zijn opgebouwd worden toegelicht en worden vervolgens slechts de meest opvallende resultaten besproken.

4.1 Pendelrelaties

In figuur 4.1 staan de volgende kenmerken van de arbeidsmarkt per onderscheiden gebied¹¹:

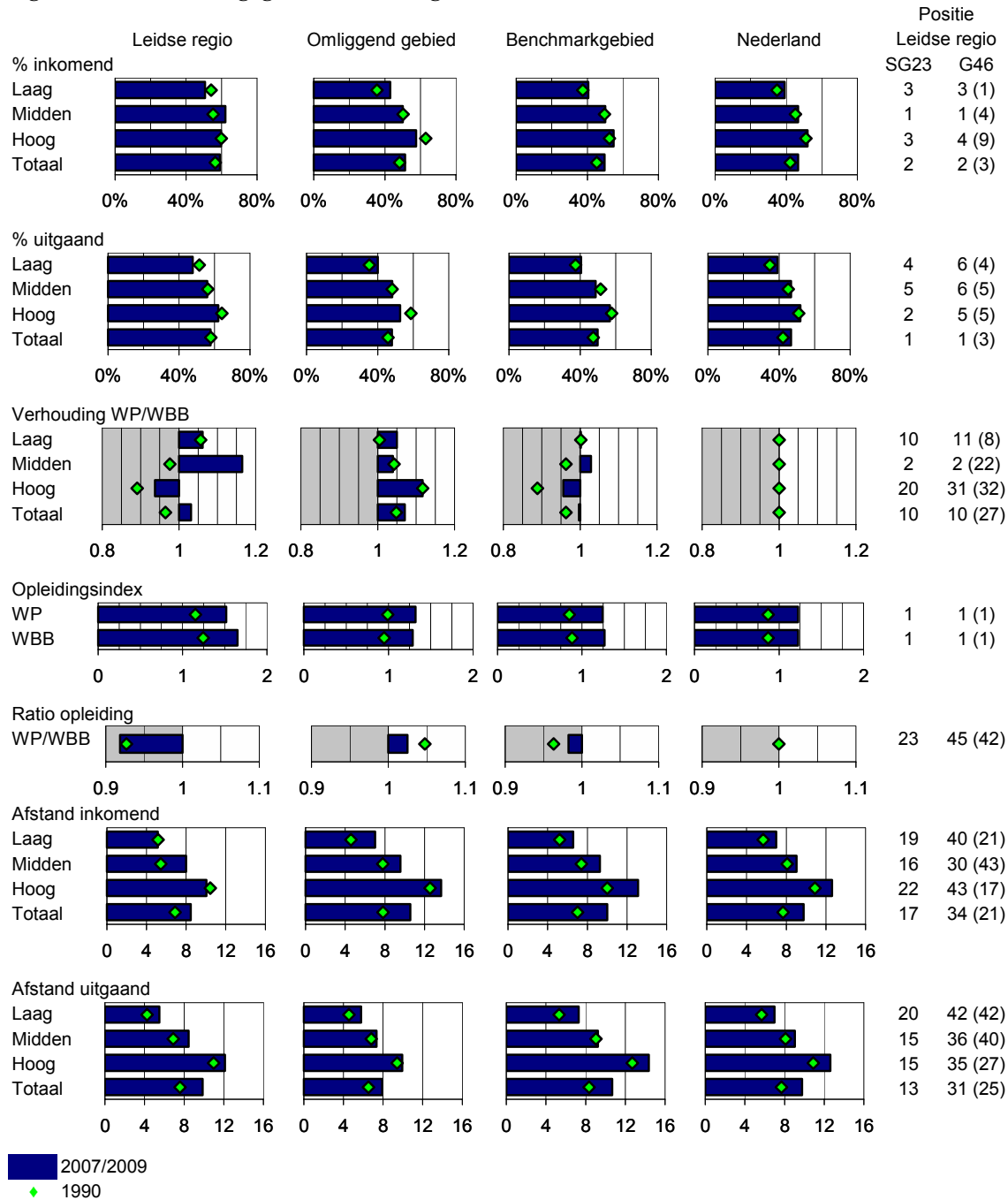
- % inkomend: het percentage van de werknemers bij bedrijven en instellingen in de gemeenten in het gebied dat buiten de eigen gemeente woont, onderscheiden naar opleidingsniveau.
- % uitgaand: het percentage van de werkende inwoners in een gemeente dat buiten de eigen woongemeente werkt, onderscheiden naar opleidingsniveau.
- Verhouding WP/WBB: het aantal werkzame personen bij bedrijven en instellingen in een regio (naar de werkplaats) gedeeld door de werkzame beroepsbevolking in een regio (naar woonplaats). Een score hoger dan 1 duidt op een positief pendelsaldo (meer inkomende dan uitgaande pendel), een score lager dan 1 op een negatief pendelsaldo.
- Opleidingsindex: een gewogen score van het opleidingsniveau met voor basis/laag, middelbaar, hoog en wetenschappelijk niveau respectievelijk de gewichten 0, 1, 2 en 3. Dat is zowel bepaald voor de arbeidsplaatsen bij bedrijven en instellingen in een gebied als voor de werkzame beroepsbevolking in een gebied.
- Ratio opleiding: de opleidingsindex voor de arbeidsplaatsen gedeeld door de opleidingsindex voor de werkzame beroepsbevolking. Een score hoger dan 1 duidt op een hoger gemiddeld opleidingsniveau van de arbeidsplaatsen dan van de werkzame beroepsbevolking, een score van lager dan 1 op het omgekeerde.
- Afstand inkomend: de gemiddelde hemelsbrede afstand van de inkomende pendel.
- Afstand uitgaand: de gemiddelde hemelsbrede afstand van de uitgaande pendel¹².

De berekeningen zijn gebaseerd op bewerkingen van gegevens van het CBS. Onderscheid is gemaakt naar twee tijdstippen (zodat veranderingen in de tijd worden blootgelegd) en naar drie opleidingsniveaus. Bij de bespreking van de resultaten gaat de aandacht in eerste instantie uit naar de Leidse regio en naar de positie die wordt ingenomen in de ranglijst van 46 gebieden volgens de gebiedsindeling van Bureau Louter (zie bijlage I). De figuur biedt echter tevens de mogelijkheid om de Leidse regio te vergelijken met het omliggend gebied, de benchmarkgebieden en het nationaal gemiddelde.

¹¹ Zie bijlage I voor de afbakening van het ‘omliggend gebied’ (zie figuur I.4) en de benchmarkgebieden (zie figuur I.3).

¹² Voor degenen die binnen hun eigen woongemeente werken is de afstand op 0 gezet. En de feitelijke afgelegde afstand (over de weg of over het spoor) is hoger dan de hemelsbrede afstand. De feitelijk gemiddeld afgelegde afstanden zijn dus hoger dan de hier aangegeven hemelsbrede afstanden. Die hemelsbrede afstanden geven echter wel een redelijk beeld van de onderlinge verhoudingen tussen gebieden, tussen opleidingsniveaus en tussen tijdstippen.

Figuur 4.1 Pendelgegevens Leidse regio

Toelichting bij positie:

SG23 zijn de 23 stedelijke gebieden uit de gebiedsindeling van Bureau Louter (zie figuur I.1 in bijlage I). De positie geeft aan welke plaats de Leidse regio inneemt binnen de ranglijst. G46 zijn alle gebieden uit de gebiedsindeling van Bureau Louter. Naast de positie in 2007/2009 is daarbij tevens tussen haakjes de positie in 1990 weergegeven.

Laag, midden en hoog hebben betrekking op het opleidingsniveau (laag is inclusief basisoniveau, hoog is HBO- en universiteitsniveau).

In de gemeenten in de Leidse regio komt maar liefst 60% van de werknemers bij bedrijven en instellingen van buiten de gemeente waar die bedrijven en instellingen gevestigd zijn. In het algemeen geldt dat het percentage pendel (het deel dat buiten de eigen woongemeente werkt) toeneemt naarmate het opleidingsniveau hoger is, maar in de Leidse regio is het aandeel inkomende pendel voor middelbaar opgeleiden zelfs nog hoger dan voor hoog opgeleiden. In slechts één andere regio is het percentage inkomende pendelaars nog hoger dan in de Leidse regio. Hierbij speelt een rol dat de woon- en werklocaties in de gemeenten in de Leidse regio vrijwel tegen elkaar aangebouwd zijn en er zelfs bij een vrij kleine afstand tussen woon- en werkplaats al sprake is van een gemeentegrensoverschrijdende verplaatsing. En ook buiten de Leidse regio liggen er veel woon- en werkplekken zeer dicht bij gemeenten uit de Leidse regio. Daarom ook is de gemiddelde afstand van de inkomende pendel niet groot (plaats 34 van in totaal 46 gebieden), ondanks het feit dat veel werknemers niet binnen de eigen gemeente wonen.

Voor de uitgaande pendel geldt hetzelfde beeld: ook het percentage van degenen die buiten hun eigen woongemeente werken is voor de Leidse regio zeer hoog (zelfs het hoogst van alle 46 gebieden), waarbij dat percentage bij de uitgaande pendel voor hoog opgeleiden hoger is dan voor middelbaar opgeleiden. Maar ook nu geldt dat de gemiddelde afstanden tussen woon- en werkplaats voor de uitgaande pendelaars zeker niet tot de hoogste in Nederland behoren.

Uit de verhouding van arbeidsplaatsen en werkzame beroepsbevolking blijkt dat de Leidse regio een licht positieve pendelsaldo heeft. In 1990 was nog sprake van een negatief pendelsaldo. Wat dit betreft stijgt de Leidse regio van plaats 27 naar plaats 10 in de ranglijst van 46 gebieden! Dat is vooral te danken aan middelbaar opgeleiden: daarvoor is het pendelsaldo sterk toegenomen. Dat komt overigens voornamelijk doordat het aantal werkzame inwoners met een opleidingsniveau op middelbaar niveau (MBO of HAVO/VWO) in de Leidse regio is afgenomen, zodat voor de banen op middelbaar niveau werknemers van buiten de regio geworven moesten worden.

Zowel naar arbeidsplaatsen als naar werkzame beroepsbevolking beschouwd behoort de Leidse regio tot de absolute top in Nederland als het gaat om het gemiddeld opleidingsniveau. Voor beide wordt een eerste plaats gerealiseerd in de ranglijst van 46 gebieden. Wel is het zo dat het gemiddeld opleidingsniveau van de werkzame beroepsbevolking nog hoger is dan het gemiddeld opleidingsniveau van de arbeidsplaatsen. In slechts één ander gebied in Nederland is de werkzame beroepsbevolking in verhouding tot de arbeidsplaatsen nog hoger opgeleid dan in de Leidse regio. In de Leidse regio zijn zeer veel arbeidsplaatsen voor hoog opgeleiden, die werk bieden aan de hoog opgeleiden die wonen in de Leidse regio. Daarnaast werken zij echter blijkbaar tevens in omliggende gebieden (bijvoorbeeld in Den Haag). In veel sterkere mate dan in steden als Groningen, Maastricht en Enschede/Hengelo kunnen inwoners die in de Leidse regio zijn gaan wonen om een studie te gaan volgen na het afronden van hun studie in de Leidse regio blijven wonen omdat er binnen een redelijke afstand (vanuit de optiek van hoog opgeleiden vrijwel de gehele Randstad) voldoende kansen op werk zijn. Bovendien zijn zij, gezien de hoge woonaantrekkelijkheid van de Leidse regio ook eerder geneigd om in de regio te blijven wonen.

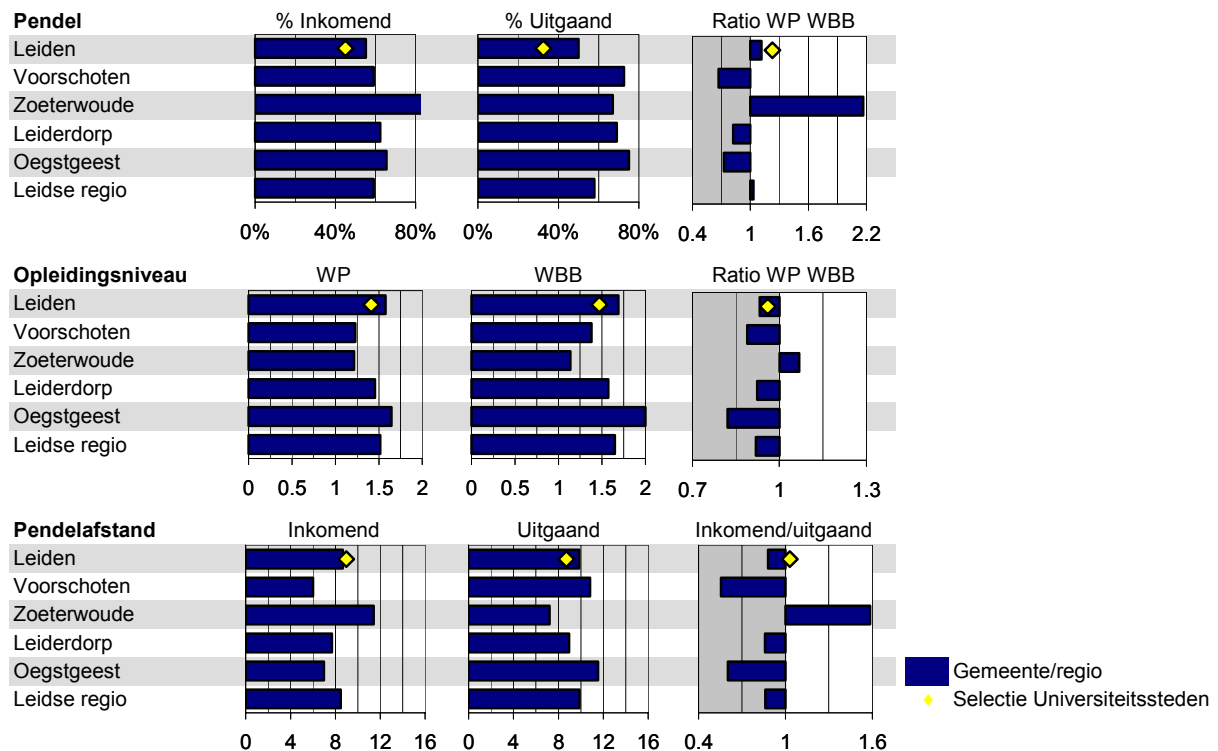
Pendelkenmerken individuele gemeenten in de Leidse regio

In figuur 4.2 staan de percentages inkomende en uitgaande pendel, het gemiddeld opleidingsniveau van de arbeidsplaatsen (naar werkplaats) en de werkzame beroepsbevolking (naar woonplaats) en de gemiddelde pendelafstand van inkomende en uitgaande pendel per gemeente in de Leidse regio. Tevens zijn steeds de ratio's bepaald. Voor Leiden zijn daarnaast steeds de gemiddelde scores voor de selectie van vijf andere universiteitssteden weergegeven.

Bij het percentage inkomende pendel valt vooral het zeer hoge aandeel van Zoeterwoude op. Het gaat daarbij waarschijnlijk vooral om mensen die bij Heineken werken of op bedrijventerrein de Grote Polder (bij Zoeterwoude-Rijndijk). Het percentage uitgaande pendel is in Leiden duidelijk lager dan in de andere gemeenten in de regio. Zowel wat inkomende als wat uitgaande pendel betreft ligt het aandeel in Leiden overigens hoger dan gemiddeld in de selectie van universiteitssteden. Het al eerder genoemde feit dat omliggende gemeenten vrijwel een aaneengesloten stedelijke gebied vormen met de stad Leiden levert

daarvoor een mogelijke verklaring. Bij de andere universiteitssteden is daar wat minder sprake van. Leiden kent een positieve pendelbalans, echter in mindere mate dan de andere universiteitssteden. Dat hangt onder andere samen met het feit dat er een andere belangrijke werkgelegenheidsconcentratie (Den Haag) op vrij korte afstand ligt. Voor steden als Groningen, Nijmegen, Tilburg en Maastricht is dat niet het geval. De zeer belangrijke werkgelegenheidsfunctie van Zoeterwoude komt duidelijk naar voren in het sterk positieve pendelsaldo. De andere gemeenten kennen, gezien hun negatieve pendelsaldo, relatief meer een woonfunctie dan een werkfunctie.

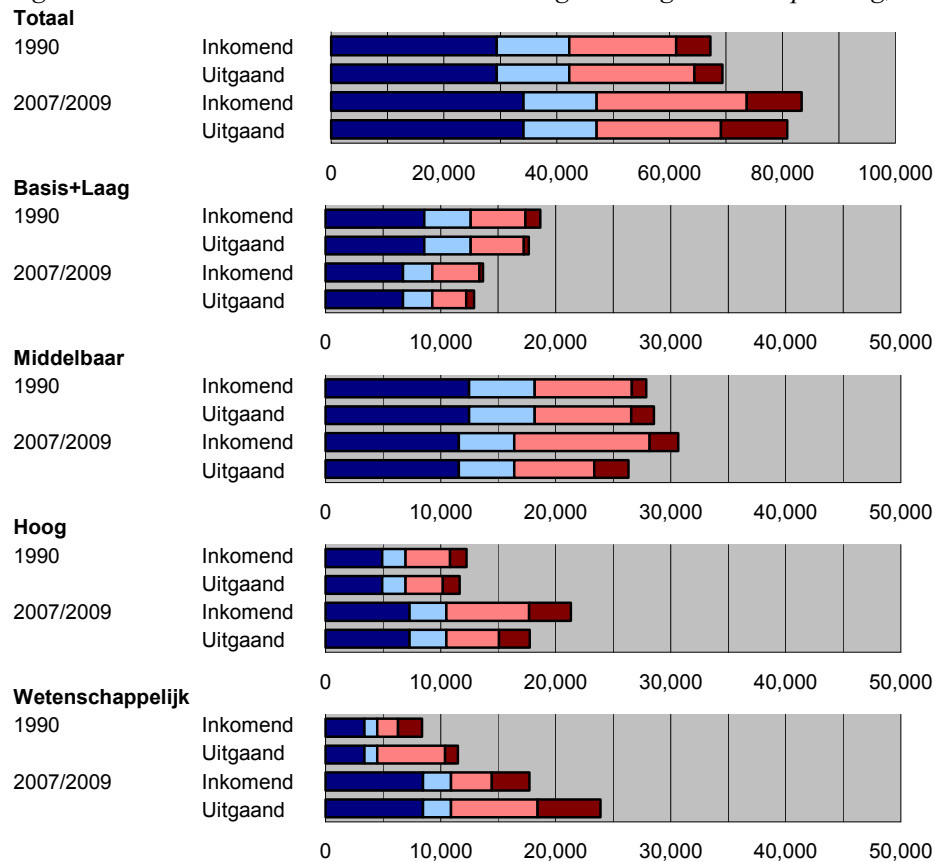
Figuur 4.2 Pendelgegevens gemeenten Leidse regio

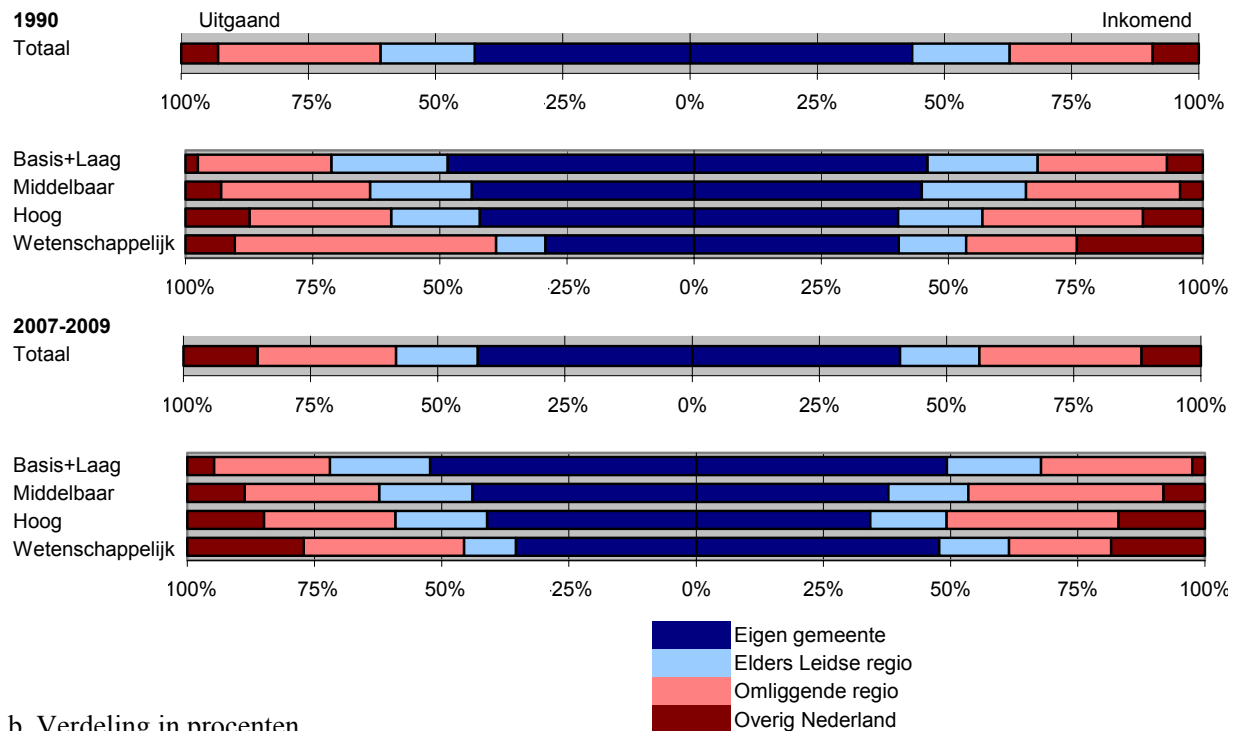
Bron gegevens: Opleidingsniveau: EBB; bewerking: Bureau Louter

De opleidingsindex is in Voorschoten en Zoeterwoude wat lager dan in de andere drie gemeenten. Vooral de opleidingsindex voor de werkzame beroepsbevolking in Oegstgeest en Leiden is zeer hoog. Voor Leiden ligt de opleidingsindex zowel voor de arbeidsplaatsen als voor de werkzame beroepsbevolking ook boven het gemiddelde van de selectie van universiteitssteden. Met uitzondering van Zoeterwoude is het gemiddeld opleidingsniveau van de werkzame beroepsbevolking in alle gemeenten in de Leidse regio hoger dan het gemiddeld opleidingsniveau van de arbeidsplaatsen. Dat is vooral in Oegstgeest het geval. Zoeterwoude is de enige gemeente waarvoor de gemiddelde afstand van de inkomende pendel hoger is dan van de uitgaande pendel. Werknemers op de bedrijventerreinen bij Zoeterwoude-Rijndijk komen blijkbaar ook voor een aanzienlijk deel uit wat verder weg gelegen gemeenten, terwijl de inwoners van Zoeterwoude voor een groot deel in naburige gemeenten (zoals Leiden) werken. Met name in Voorschoten en Oegstgeest is de gemiddelde afstand van de uitgaande pendel aanzienlijk groter dan de gemiddelde afstand van de inkomende pendel. Dat hangt onder andere samen met het feit dat in die gemeenten het gemiddeld opleidingsniveau hoger ligt voor de werkzame beroepsbevolking dan voor de arbeidsplaatsen en het ervaringsgegeven dat de gemiddelde pendelafstanden hoger zijn naarmate het opleidingsniveau hoger is.

Figuur 4.3 Pendel naar en vanuit Leidse regio naar gebied en opleiding, 1990, 2007/2009

a. Absolute aantallen

b. Verdeling in procenten

Pendel naar en vanuit de Leidse regio

In figuur 4.3 staat de inkomende en uitgaande pendel naar en vanuit de Leidse regio, met een onderscheid naar vier gebiedstypen, naar opleidingsniveau en voor twee tijdstippen (1990 en 2007/2009). Dat is zowel gedaan voor de absolute aantallen pendelaars (figuur 4.3a) als voor de aandelen in het totaal (figuur 4.3b). Voor de Leidse regio als geheel is de inkomende pendel binnen de eigen regio uiteraard gelijk aan de uitgaande pendel binnen de eigen regio. Daarbinnen is nog aangegeven welk deel daarvan tevens binnen de eigen gemeente plaatsvindt. Ook daarvoor geldt dat de totale inkomende pendel gelijk is aan de totale uitgaande pendel. Uit het onderscheid blijkt dat het aantal mensen dat binnen de eigen woongemeente werkt in alle jaren en voor alle opleidingsniveaus groter is dan het aantal mensen dat pendelt tussen verschillende gemeenten in de Leidse regio (zie figuur 4.3a).

De pendel naar en pendel vanuit de omliggende regio kan wel verschillen. Dat geldt ook voor Overig Nederland. Het pendelsaldo is positief als er meer inkomende dan uitgaande pendel is. Dat was voor het totaal wel zo in 2007/2009, maar nog niet in 1990. In beide jaren was het pendelsaldo positief voor laag opgeleiden en hoog opgeleiden (HBO) en negatief voor wetenschappelijk opgeleiden. Voor middelbaar opgeleiden sloeg het licht negatieve saldo in 1990 om naar een aanzienlijk positief saldo in 2007/2009.

Per definitie is de som over alle inkomende pendel gelijk aan het aantal arbeidsplaatsen in de Leidse regio en de som over alle uitgaande pendel aan de totale werkzame beroepsbevolking¹³. Dan blijkt dat tussen 1990 en 2007/2009 het aantal arbeidsplaatsen voor laag opgeleiden duidelijk is afgenomen in de Leidse regio, voor middelbaar licht is toegenomen en voor hoog opgeleiden zeer sterk is toegenomen. Wat de werkzame beroepsbevolking betreft, geldt hetzelfde voor laag en hoog opgeleiden, maar is het aantal middelbaar opgeleiden afgenomen. Uit de figuur blijkt ook dat in 2007/2009 slechts weinig werknemers met een baan op laag opleidingsniveau over grote afstand pendelden (naar of vanuit Overig Nederland), maar dat die aantallen voor hoog opgeleiden aanzienlijk zijn. In figuur 4.3b is dat weergegeven door de *aandelen* van de vier gebiedstypen in het totaal weer te geven. Dan blijkt onder andere dat het aandeel van Overig Nederland in de totale pendelstromen vanuit en naar de Leidse regio tussen 1990 en 2007/2009 is toegenomen en het aandeel van de pendel tussen verschillende gemeenten in de Leidse regio is afgenomen. In het algemeen neemt het aandeel van pendel naar/vanuit gebieden op grotere afstand toe naarmate het opleidingsniveau hoger is. Per opleidingsniveau beschouwd zijn de veranderingen echter niet spectaculair en niet eenduidig. In tabel 4.1 staan de veranderingen in %-punten.

Tabel 4.1 *Wijziging aandeel pendel per gebiedstype naar richting pendel en opleidingsniveau*

Opleidingsniveau	Verandering in aandeel gebied tussen 1990 en 2007/2009 (in %-punten)			
	Eigen gemeente	Elders Leidse regio	Omliggende regio	Overig Nederland
<i>Inkomende pendel</i>				
Totaal	-2,67	-3,83	3,84	2,65
Basis/laag	3,38	-3,08	4,26	-4,55
Middelbaar	-7,01	-4,76	8,08	3,68
Hoog	-5,87	-1,57	2,16	5,28
Wetenschappelijk	7,55	0,48	-1,68	-6,35
<i>Uitgaande pendel</i>				
Totaal	0,14	-2,66	-4,90	7,41
Basis/laag	3,80	-3,17	-3,45	2,82
Middelbaar	0,26	-1,69	-2,88	4,30
Hoog	-1,05	0,59	-2,03	2,49
Wetenschappelijk	6,15	0,54	-19,88	13,19

Toelichting: Over de rijen tellen de totalen op tot 0,00%. Wanneer het aandeel toeneemt, is dat groen gemarkeerd.

¹³

Bij de arbeidsplaatsen en de werkzame beroepsbevolking gaat het hier slechts om degenen met een vast werkadres, die minstens 12 uur per week werken. De aantallen zijn daarom lager dan het totaal aantal arbeidsplaatsen en dienen vooral om zicht te geven op de onderlinge verhoudingen.

Uit de tabel blijkt onder andere dat het aandeel van degenen die binnen de eigen gemeente werken voor wetenschappelijk opgeleiden juist hoger is geworden. Opvallend zijn de ontwikkelingen voor de omliggende regio. Het aandeel van de inkomende pendel daarvandaan stijgt en het aandeel van de uitgaande pendel daalt. Dat hangt samen met de gestaag afgenomen werkgelegenheidsfunctie van de Haagse regio¹⁴. Die regio biedt dus minder werk voor inwoners van de Leidse regio (minder uitgaande pendel; dat geldt vooral voor wetenschappelijk opgeleiden) en anderzijds zoeken inwoners van de Haagse regio alternatieven voor de achterblijvende ontwikkeling van de kansen op werk in de eigen regio, die zij deels vinden in de Leidse regio (meer inkomende pendel). Zowel de pendel naar als vanuit Overig Nederland is toegenomen. Voor de uitgaande pendel geldt dat echter systematischer (voor alle opleidingsniveaus) en in sterkere mate dan voor de inkomende pendel. Hier geldt juist dat de zich gunstig ontwikkelende werkgelegenheidsfunctie van met name de Amsterdamse regio de uitgaande pendel vanuit de Leidse regio daarheen heeft gestimuleerd. Dat geldt met name voor wetenschappelijk opgeleiden.

In tabel 4.2 staat een totaalbeeld voor de ontwikkeling van de pendelratio per opleidingsniveau tussen 1990 en 2007/2009. Daaruit blijkt dat de pendelratio licht positief is gebleven voor het opleidingsniveau basis/laag en vrij sterk negatief is gebleven voor het opleidingsniveau wetenschappelijk. Zowel voor het opleidingsniveau middelbaar als voor het opleidingsniveau hoog (HBO-niveau) is de pendelratio echter sterk gestegen. De resultante is een toename van de totale pendelratio.

Tabel 4.2 *Pendelratio Leidse regio naar opleiding, 1990 en 2007/2009*

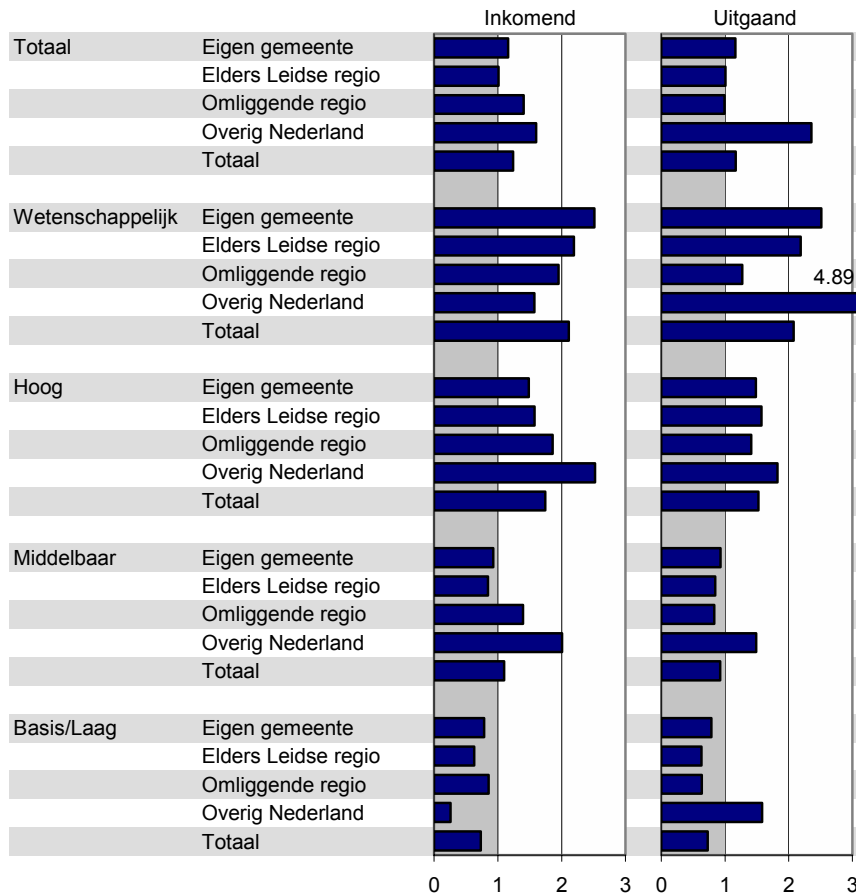
Opleidingsniveau	1990	2007/2009	Verandering
Totaal	0,968	1,031	0,063
Basis/laag	1,057	1,062	0,005
Middelbaar	0,977	1,165	0,188
Hoog	1,052	1,201	0,150
Wetenschappelijk	0,728	0,742	0,014

In figuur 4.4 is het aantal pendelaars in 2007/2009 berekend als index van het aantal in 1990. Dat is gedaan per gebiedstype, per opleidingsniveau en voor zowel de inkomende als de uitgaande pendel.

Duidelijk is dat de totale ontwikkeling hoger is naarmate het opleidingsniveau hoger is: een resultante van de algemene upgrading van het gemiddeld opleidingsniveau van de werknemers die de afgelopen decennia heeft plaatsgevonden. De pendel binnen de eigen gemeente en tussen verschillende gemeenten in de Leidse regio loopt ongeveer in de pas met het totaal. Bij de pendel naar en vanuit de omliggende regio en Overig Nederland worden constatering die hiervoor zijn gedaan bevestigd: de pendel van wetenschappelijk opgeleiden naar Overig Nederland is zeer sterk toegenomen en andersom veel minder. Naar de omliggende regio is de pendel van wetenschappelijk opgeleiden juist nauwelijks toegenomen, maar vanuit die omliggende regio wel. Wat betreft de hoog opgeleiden stijgt de inkomende pendel zowel ten opzichte van Overig Nederland als ten opzichte van de omliggende regio meer dan de uitgaande pendel. Dat geldt ook voor de middelbaar opgeleiden. Bij de basis/laag opgeleiden valt op dat de inkomende pendel vanuit Overig Nederland zeer sterk is afgenomen en de uitgaande pendel juist is toegenomen. Het gaat hier echter om kleine aantallen pendelaars in absolute zin.

¹⁴ Zie Bureau Louter (2011) *Economische toplocaties 2011* voor een analyse daarvan.

Figuur 4.4 Ontwikkeling pendel tussen 1990 en 2007/2009 naar opleiding en gebied, Leidse regio, index 1990 = 1

4.2 Intraregionale en interregionale relaties

Om relatiepatronen per gemeente in de Leidse regio inzichtelijk en vergelijkbaar te maken is gekozen voor figuren met een vast stramien. Steeds is per gemeente het aandeel van de relaties naar of vanuit een gebied berekend in procenten van het totaal aantal relaties (inclusief binnengemeentelijke relaties). De uitgaande stromen (vanuit de gemeente) zijn daarbij weergegeven in de vorm van staafjes, de inkomende stromen (naar de gemeente toe) in de vorm van wiebertjes (zie de figuren 4.5 tot en met 4.11). Het saldo is steeds weergegeven met behulp van een rode stip (meer inkomende dan uitgaande stromen: een positief saldo) of een blauwe (meer uitgaande dan inkomende stromen: een negatief saldo). Relatiepatronen zijn bepaald voor migratie (verhuizing van personen) naar een viertal leeftijdsklassen, pendel naar vier opleidingsniveaus (als aanvulling op paragraaf 4.1), onderwijs (naar vier typen)¹⁵ en verplaatsingen in

¹⁵ Hierbij past een opmerking. De gegevens zijn ontleend aan Cfi/DUO. Die instantie werkt met gegevens die door de onderwijsinstellingen zelf worden aangeleverd. Tussen onderwijsinstellingen bestaan daarbij verschillen in de gehanteerde systematiek. Soms worden gegevens geleverd per individuele vestiging, soms ook worden de leerlingen/studenten van alle vestigingen toegewezen aan één (hoofd)vestiging. Een bekend voorbeeld daarvan is InHolland, waarbij alle studenten zijn toegeschreven aan Rotterdam. In de Leidse regio heeft ROC Leiden zowel vestigingen in Leiden als in Leiderdorp. Alle studenten zijn echter toegeschreven aan Leiden. Anderzijds zijn studenten aan het ID College bij de vestigingen in Leiden weer toegeschreven aan Zoetermeer. Binnen het kader van dit onderzoek zijn de gegevens van Cfi/DUO niet

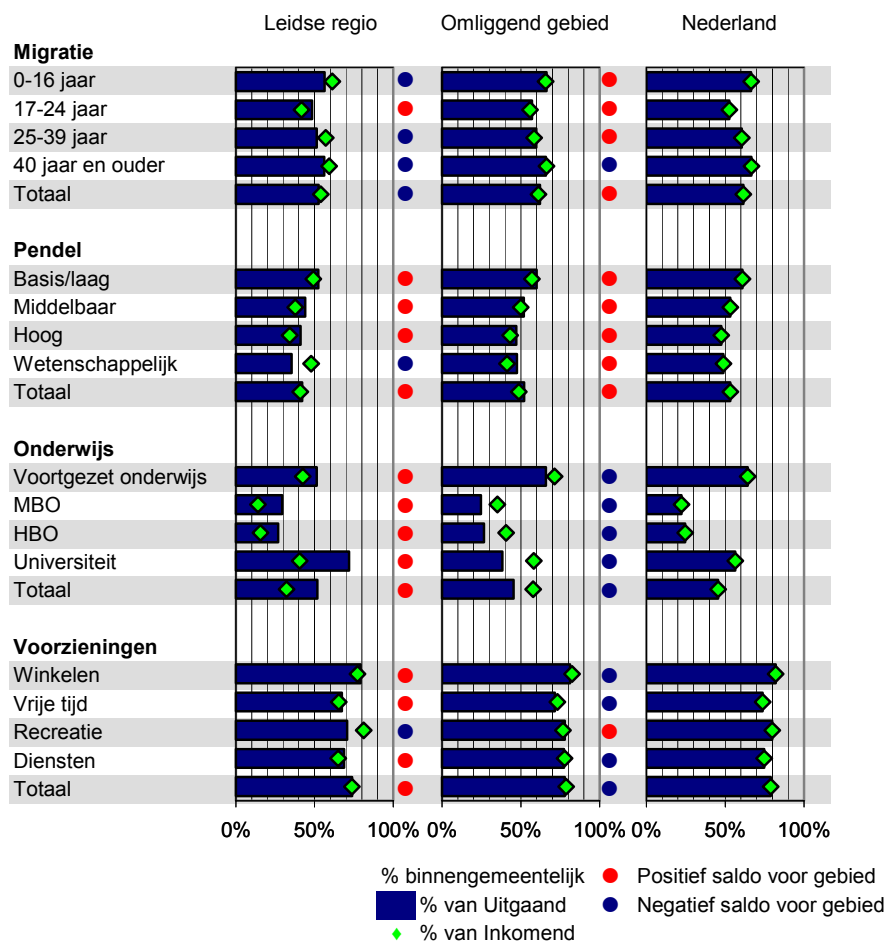
verband met het gebruik van voorzieningen (met een onderscheid naar winkelen, vrije tijd, recreatie en overige diensten – onder andere zorg)¹⁶.

Eerst wordt ingegaan op relatiepatronen voor de Leidse regio als geheel, vervolgens wordt aandacht besteed aan de vijf individuele gemeenten in de regio.

Relatiepatronen voor de Leidse regio als geheel

In figuur 4.5 is voor de Leidse regio als geheel bepaald welk deel van de relaties binnengemeentelijk plaatsvindt. De Leidse regio is daarbij vergeleken met de omliggende regio en het nationaal gemiddelde.

Figuur 4.5 Relatiepatronen Leidse regio, omliggend gebied en Nederland, % binnengemeentelijk

Van de leeftijdsklassen is het aandeel binnengemeentelijke migratie het laagst voor 17-24 jaar. Van die leeftijdsklasse verhuizen velen om elders onderwijs te gaan volgen. Voor de Leidse regio is dan ook

gecorrigeerd voor het feit dat niet altijd de echte locatie waar leerlingen/studenten onderwijs volgen is aangegeven. Ook zijn gegevens over internationale scholen (zoals de British School in the Netherlands in Voorschoten) niet in de analyse betrokken. Afstandsonderwijs (waaronder de 100 duizend cursisten/studenten bij de Leidse Onderwijsinstellingen, met hoofdkantoor in Leiderdorp) is niet in het onderzoek meegenomen, omdat geen sprake is van het op een bepaalde locatie volgen van onderwijs.

¹⁶ De verplaatsingen voor voorzieningen zijn gebaseerd op een enquête. De resultaten voor kleine gemeenten zijn voor typen voorzieningen waar weinig gebruik van wordt gemaakt minder betrouwbaar. Dat geldt bijvoorbeeld voor ‘diensten’ en ook voor recreatie in steden.

vooral in deze leeftijdsklasse het aandeel van binnengemeentelijke verhuizingen in de inkomende migratie relatief laag¹⁷. Bij de leeftijdsklasse 25-39 jaar is het aandeel juist lager voor de uitgaande migratie. Daarbij speelt een rol dat een deel van de afgestudeerden verhuist om elders te gaan werken.

Zoals al eerder werd gesignaleerd neemt het aandeel van degenen die binnen hun eigen woonplaats werken in het algemeen af naarmate het opleidingsniveau hoger is. Daarop vormt het aandeel van de inkomende pendel voor wetenschappelijk opgeleiden voor de Leidse regio een uitzondering. Vergeleken met de andere opleidingsniveaus woont een relatief groot deel van de wetenschappelijk opgeleide werknemers bij bedrijven in de Leidse regio in de gemeente waar het bedrijf is gevestigd (zie ‘% van inkomend’ bij pendel). Het gaat daarbij waarschijnlijk voor een groot deel om mensen die voorheen naar de Leidse regio (vooral Leiden) zijn verhuisd om er te gaan studeren.

Er bestaan grote onderlinge verschillen tussen onderwijstypen in het deel dat binnen de eigen woonplaats onderwijs volgt. Voor voortgezet onderwijs is dat aandeel hoger, omdat studenten op MBO- en HBO-niveau eerder bereid zijn om over wat grotere afstand te reizen voor het volgen van onderwijs dan leerlingen in het voortgezet onderwijs. Bij de universiteit gaat het voor een zeer groot deel om studenten die naar de Leidse regio zijn verhuisd om onderwijs te volgen. Toch volgt ook nog ruim een kwart van de inwoners van de universiteitsstudenten uit de Leidse regio een opleiding buiten de regio. En van de studenten die bij de Leidse universiteit studeren woont 60% buiten de Leidse regio.

Verplaatsingen om gebruik te maken van voorzieningen vinden hoofdzakelijk binnengemeentelijk plaats. Dat geldt vooral voor winkelen¹⁸. Als enige van de vier typen voorzieningen is voor recreatie het percentage binnengemeentelijk voor uitgaand lager dan het percentage voor inkomend. Voor recreatie resulteert ook een negatief saldo (meer verplaatsingen vanuit de Leidse regio naar buiten de regio dan van buiten de regio naar de Leidse regio).

Per saldo resulteert veelal een positief saldo (meer inkomende dan uitgaande stromen) voor de Leidse regio. Uitzonderingen zijn verplaatsingen in verband met recreatie, woon-werk stromen van wetenschappelijk opgeleiden en verhuizingen (migratie) van personen (waarbij voor de leeftijdsklasse 17-24 jaar uiteraard wel een positief saldo resulteert). De regio heeft vooral een belangrijke onderwijsfunctie.

Aandeel binnengemeentelijke relaties

In de figuren 4.6 tot en met 4.11 zijn de relatiepatronen per gemeente in de Leidse regio bepaald. In figuur 4.6 staat eerst per gemeente in de Leidse regio het percentage van de relaties dat binnen de eigen gemeente blijft. In het algemeen is in de stad Leiden een groter deel van de relaties binnengemeentelijk dan in de andere gemeenten. Bij de migratie lijken de patronen van de andere vier gemeenten vrij veel op elkaar, met in Voorschoten overigens een wat groter deel van de uitgaande migratie dat binnen de gemeente blijft dan in de andere drie gemeenten.

Van de totale uitgaande pendel blijft in de overige vier gemeenten slechts circa 30% in de eigen gemeente. Uit de figuur blijkt ook dat van de werknemers bij bedrijven en instellingen in Zoeterwoude slechts 15% in de gemeente zelf woont. Onder hoog/wetenschappelijk opgeleiden is dat percentage nog lager.

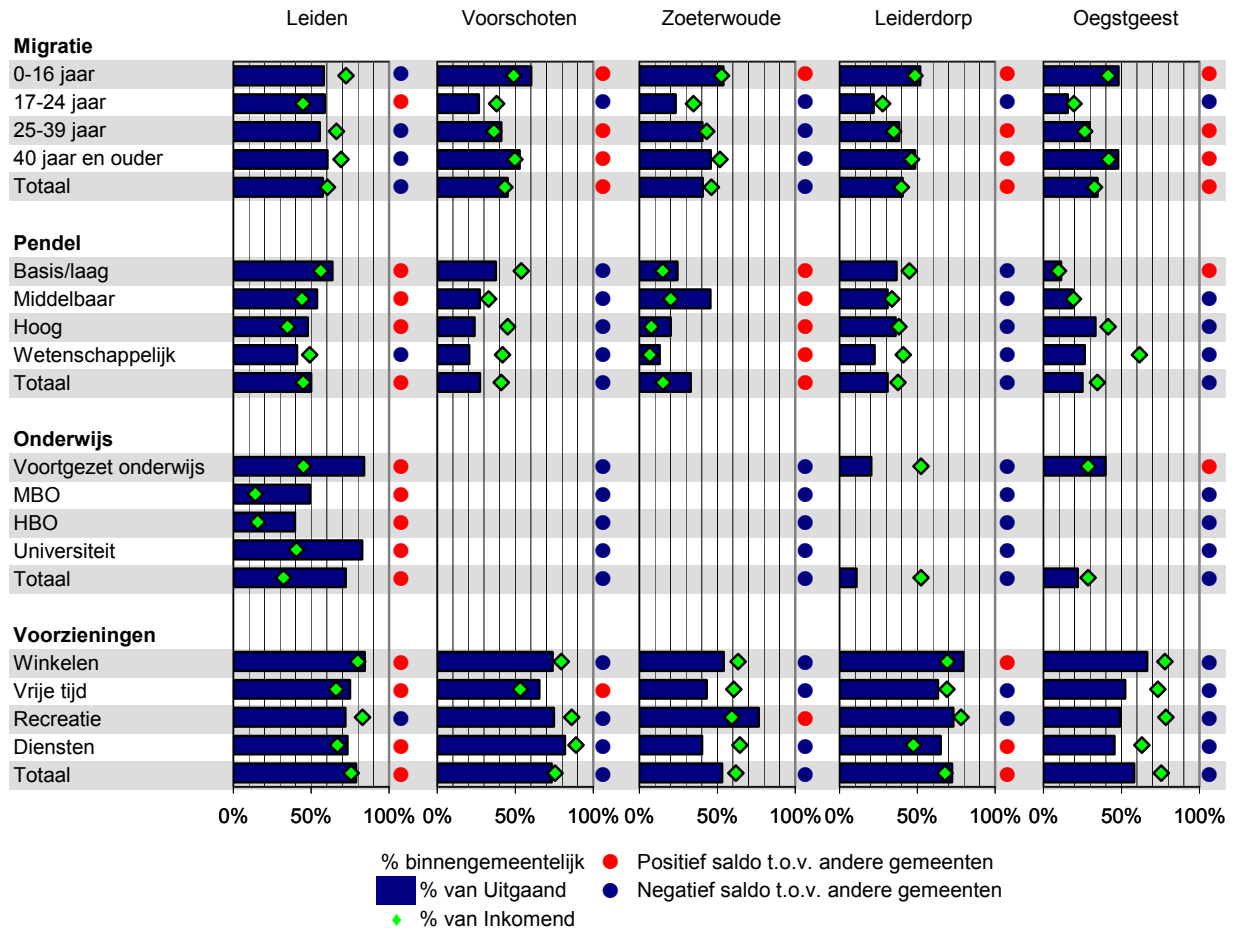
Bij de verplaatsingen in verband met het gebruikmaken van voorzieningen valt op dat het aandeel van de verplaatsingen dat binnengemeentelijk plaatsvindt voor Zoeterwoude en Oegstgeest lager is dan voor de andere gemeenten. Inwoners van die gemeenten maken dus relatief vaak gebruik van voorzieningen in nabijgelegen andere gemeenten. In tabel 4.3 (achterin het hoofdstuk) staan de exacte percentages. Dan blijkt bijvoorbeeld dat vanuit beide gemeenten meer dan 20% van de uitgaande verplaatsingen een gemeente buiten de regio als bestemming heeft (zie tabel 4.3d), dat 18,5% van de verplaatsingen vanuit Oegstgeest naar Leiden gaat (meer dan vanuit de andere gemeenten) en 10% van de verplaatsingen vanuit Zoeterwoude naar Leiderdorp (waarschijnlijk vooral vanuit Zoeterwoude-Rijndijk). Meer dan Leiderdorp

¹⁷ Overigens zullen ook studenten nadat zij zich in de regio gevestigd hebben, vervolgens binnengemeentelijk kunnen verhuizen naar een andere woning.

¹⁸ Dit gaat overigens om het aantal verplaatsingen en niet om de omzet. Bij degenen die buiten hun eigen woongemeente gaan winkelen zal het gemiddelde aankoopbedrag waarschijnlijk hoger zijn dan bij degenen die binnen hun eigen woongemeente winkelen.

en Voorschoten zijn inwoners van Oegstgeest en Zoeterwoude aangewezen op voorzieningen buiten de eigen gemeente, met voor Zoeterwoude recreatie als uitzondering.

Figuur 4.6 Relatiepatronen gemeenten in Leidse regio: % binnengemeentelijk

De rode en blauwe stippen geven aan of er meer sprake is van een positief saldo (meer inkomende dan uitgaande stromen) of een negatief saldo (meer uitgaande dan inkomende stromen) Voor Leiden gelden veelal positieve saldi. De belangrijkste uitzondering is migratie, waarvoor dat slechts voor de 17-24 jarigen geldt. Verder is het saldo slechts negatief (meer uitgaande dan inkomende stromen) voor wetenschappelijk opgeleiden op de arbeidsmarkt en voor het gebruik maken van recreatievoorzieningen. Gesteld kan dus worden dat Leiden een ‘centrumfunctie’ vervult op het gebied van werkgelegenheid, onderwijsvoorzieningen en diverse andere voorzieningen. Op soortgelijke wijze zijn de saldi voor de andere gemeenten weergegeven. Dan blijkt dat, Zoeterwoude uitgezonderd, voor de overige gemeenten in de regio een positief migratiesaldo resulteert, overigens wel met per saldo vertrek van jongeren (17-24 jaar). Zoeterwoude kent een centrumfunctie voor werkgelegenheid, de andere gemeenten niet (zij hebben meer een woonfunctie). Met uitzondering van Oegstgeest (met het Rijnland Lyceum) vervullen de andere gemeenten geen onderwijsfunctie¹⁹. Veelal vervullen de andere gemeenten ook geen centrumfunctie voor

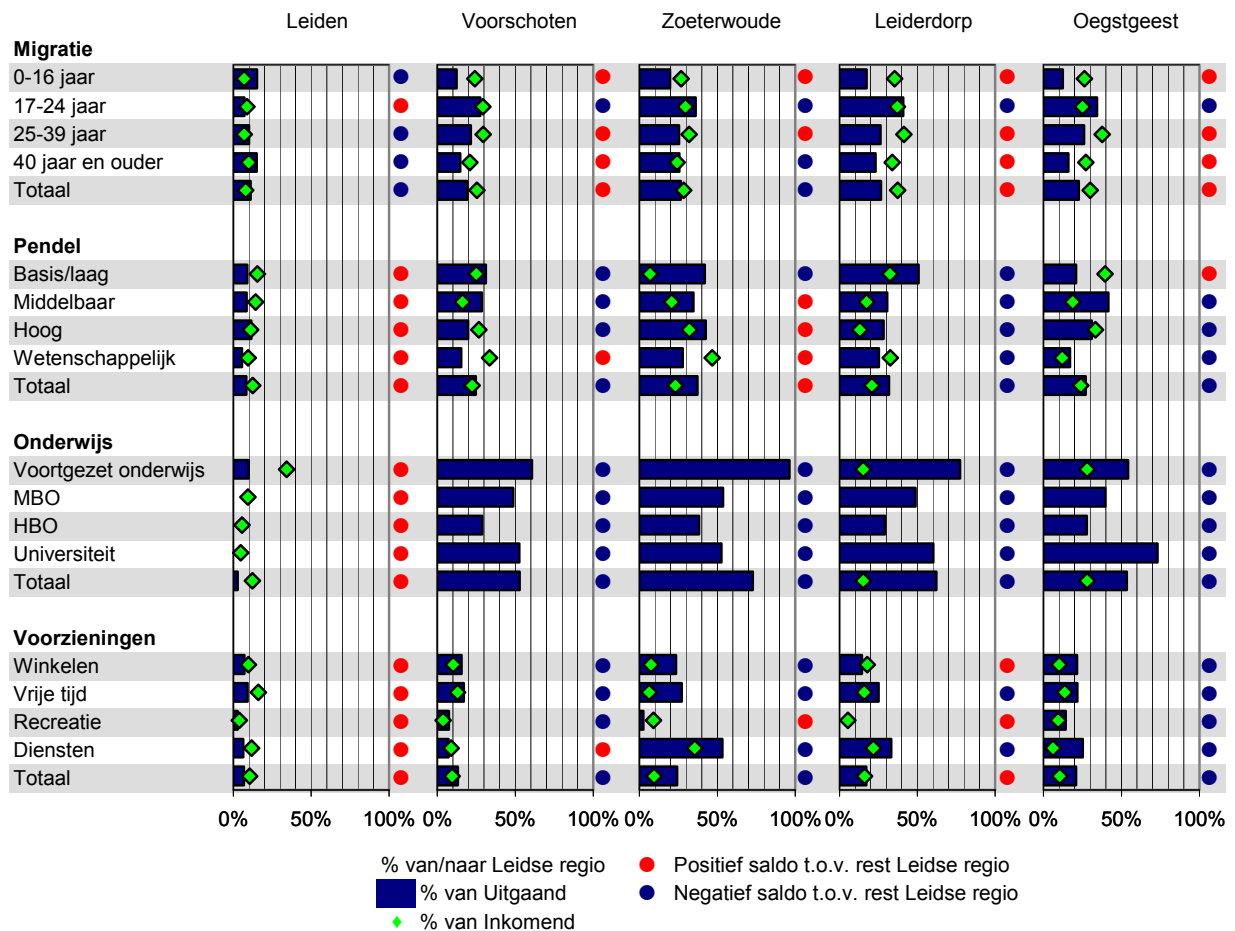
¹⁹ Waarbij er aan zij herinnerd dat alle studenten bij het ROC Leiden aan de stad Leiden zijn toegewezen, ook het deel dat op dit moment nog onderwijs volgt in Leiderdorp. Voor MBO in Leiderdorp geeft de figuur dus niet het juiste beeld voor de huidige situatie, maar wel voor de toekomstige situatie, vanaf het schooljaar 2013/2014, na de concentratie van ROC Leiden in een nieuw gebouw bij Leiden Centraal Station. Met het

andere typen voorzieningen. Dat geldt echter wel voor Leiderdorp, met name wat betreft winkelen (onder andere de Woonboulevard) en diensten (onder andere het Rijnland ziekenhuis). Een positief saldo resulteert verder voor vrije tijdsactiviteiten in Voorschoten en recreatie in Zoeterwoude.

Relaties met andere gemeenten in de Leidse regio

In figuur 4.7 staat het percentage relaties van een gemeente in de Leidse regio met andere gemeenten (dus *exclusief de eigen gemeente*) in de Leidse regio, met inbegrip van Leiden.

Figuur 4.7 Relatiepatronen met andere gemeenten in Leidse regio: % van/naar Leidse regio, exclusief binnengemeentelijk

Een duidelijke conclusie uit de figuur is dat voor Leiden de andere gemeenten in de Leidse regio een minder zwaar gewicht in de schaal leggen in het totaal aan relaties dan voor de andere gemeenten. Voor migratie is het aandeel voor Leiden ongeveer 10% en voor de andere gemeenten rond de dertig procent (binnen een range van 20 tot 40%). Ook voor pendel is het aandeel voor Leiden ongeveer 10% en liggen de aandelen voor de overige gemeenten veelal rond de 25 à 30%. Voor onderwijs zijn de verschillen nog aanzienlijk groter. Voor verplaatsingen in verband met het gebruikmaken van voorzieningen is het verschil tussen Leiden en de overige gemeenten wat minder groot voor het aandeel in de inkomende

gebouw bij station Lammenschans, geopend in 2011, is al het onderwijs bij ROC Leiden dan geconcentreerd in twee grote gebouwen in Leiden. In de figuren met de relatiepatronen is dus in feite al geanticipeerd op die nieuwe situatie.

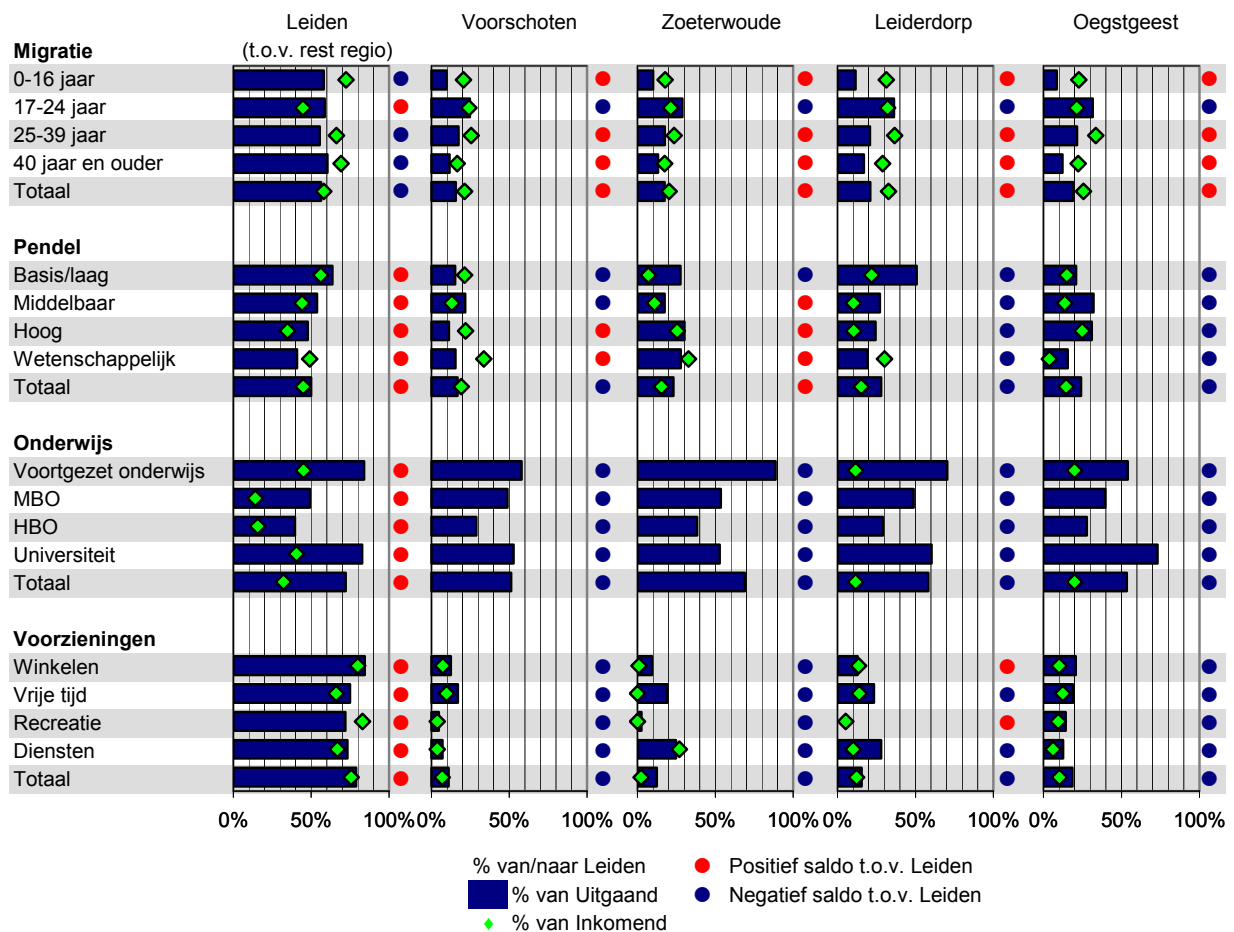
verplaatsingen, maar wel aanzienlijk voor de uitgaande verplaatsingen. Dat wordt verklaard door de belangrijke functie van Leiden als regionaal centrum van voorzieningen: vanuit Leiden maakt men minder gebruik van voorzieningen in de overige gemeenten in de regio dan andersom.

De ‘stippen’ maken duidelijk dat het migratiesaldo ten opzichte van de overige gemeenten in de regio negatief is voor Leiden (met uitzondering van de leeftijdsklasse 17-24 jaar: vooral gezinnen verhuizen naar elders in de regio). Leiden vervult echter voor werkgelegenheid op alle opleidingsniveaus, alsmede voor alle typen voorzieningen een centrumfunctie binnen de regio. Voor de andere gemeenten resulteert veelal een negatief saldo, vooral omdat zij in sterkere mate op Leiden zijn gericht dan andersom. Er zijn enkele uitzonderingen, zoals de werkgelegenheidsfunctie van Zoeterwoude binnen de regio²⁰.

Relaties met Leiden

In figuur 4.8 staat het percentage van de relaties van en naar Leiden per gemeente.

Figuur 4.8 Relatiepatronen gemeenten in Leidse regio: % van/naar Leiden

Het aandeel van relaties met Leiden is voor Leiderdorp, Oegstgeest, Voorschoten en Zoeterwoude per definitie altijd kleiner of gelijk aan het percentage in figuur 4.7. Voor Leiden gaat het in figuur 4.8 om de binnengemeentelijke relaties binnen Leiden zelf (bijvoorbeeld het percentage van de inwoners van 0-16

²⁰ Er resulteert ook een negatief saldo voor voortgezet onderwijs in Oegstgeest en diensten (vooral zorg) in Leiderdorp. Zij ontlenen hun positieve totaalsaldo (zie figuur 4.6) vooral aan hun functie voor inwoners in de omliggende regio en niet binnen de Leidse regio zelf.

jaar dat naar een andere woning binnen Leiden verhuist). Die scores zijn dus gelijk aan de score voor Leiden in figuur 4.6²¹. Voor Voorschoten en Zoeterwoude en voor de meeste onderwijstypen ook voor Leiderdorp en Oegstgeest is geen percentage voor inkomend aangegeven. Dat hangt dan samen met het feit dat er geen onderwijsinstellingen zijn gevestigd in die gemeenten. Ten opzichte van Leiden is daarom altijd sprake van een negatief saldo.

In figuur 4.8 zijn de percentages voor Leiden zelf uiteraard hoger dan voor de overige gemeenten. Bij de bespreking van de resultaten gaat de aandacht uit naar de overige gemeenten.

Bij de migratie ligt het aandeel van Leiden voor Leiderdorp op ruim 30% van de totale inkomende migratie in Leiderdorp (inclusief binnengemeentelijke migratie) en voor de overige gemeenten op ruim 20%. Het aandeel van Leiden in de uitgaande migratie van de andere gemeenten is veelal wat lager, met uitzondering van de leeftijdsklasse 17-24 jaar: jongeren die in de stad gaan wonen. Dat patroon komt ook terug in de saldi (de stippen).

Leiden neemt voor Leiderdorp en Oegstgeest een groter aandeel in van de uitgaande pendel (mensen uit de gemeente die in Leiden werken) dan van de inkomende pendel (inwoners uit Leiden die in de gemeente werken). Voor Voorschoten en vooral Zoeterwoude resulteren soms ook positieve pendelsaldi ten opzichte van Leiden. Opvallend zijn de hoge aandelen inwoners van Leiderdorp met een laag opleidingsniveau die in Leiden werken en wetenschappelijk opgeleide inwoners van Leiden die in Voorschoten, Zoeterwoude en Leiderdorp werken. Dat laatste hangt samen met het feit dat Leiden een zeer groot aantal wetenschappelijk opgeleide inwoners herbergt, die blijkbaar niet alleen in de gemeente zelf werken, maar ook in omliggende gemeenten. Per saldo werken meer inwoners van Leiden in Zoeterwoude dan andersom. Voor de andere gemeenten geldt dat niet.

Leiden vervult een zeer belangrijke onderwijsfunctie binnen de regio (met de kanttekening bij de bespreking van figuur 4.5 dat hier gedeeltelijk sprake is van registratiefouten). Vanuit Zoeterwoude volgt bijvoorbeeld 90% van de schoolgaande jeugd voortgezet onderwijs in Leiden. Slechts voor het HBO, waarvoor zich binnen redelijke afstand diverse alternatieven voor de Hogeschool Leiden bevinden, zijn de percentages wat lager.

Bij de verplaatsingen in verband met het gebruik maken van voorzieningen zijn de percentages veelal niet hoog: een groot deel van de verplaatsingen voor het gebruik van voorzieningen is binnengemeentelijk (zie ook figuur 4.5 en figuur 4.6). Rond de 20% van de verplaatsingen in verband met vrijetijdsbesteding gaat naar Leiden. Voor het gebruik maken van diensten (waaronder gezondheidszorg) zijn de verschillen tussen gemeenten vrij groot. Voor recreatie speelt Leiden een ondergeschikte rol. Voor winkelen is het aandeel van Leiden ongeveer 10%, met Oegstgeest als uitschieter naar boven (ongeveer 20%). Zoals eerder aangegeven betreft het hier het aantal verplaatsingen en niet het bedrag dat besteed wordt.

Totaal intraregionale relaties per gemeente

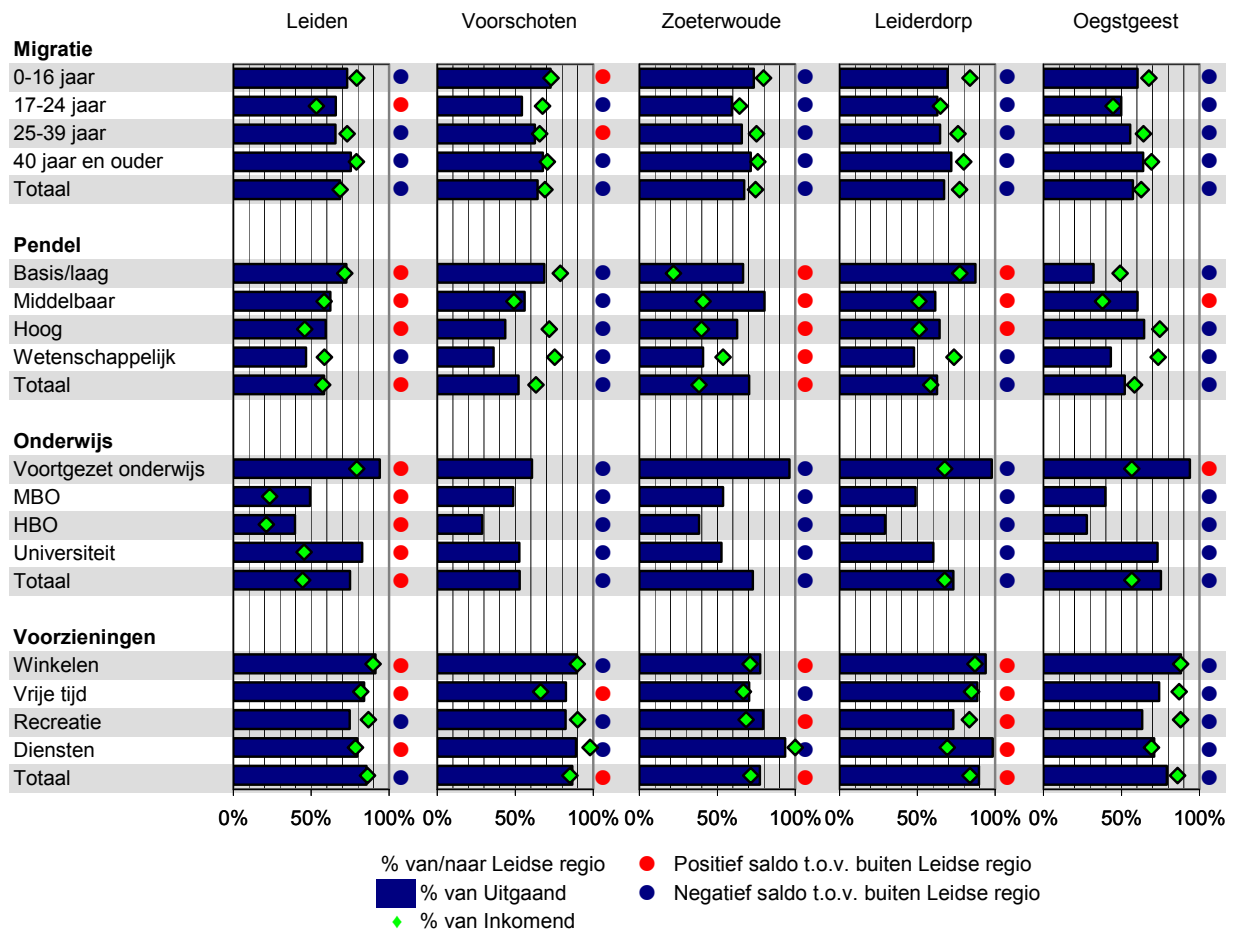
In figuur 4.9 staat het percentage van de relaties dat plaatsvindt binnen de Leidse regio. Dat is het deel van de relaties dat binnengemeentelijk plaatsvindt, aangevuld met de stromen tussen verschillende gemeenten binnen de Leidse regio: de score op de staafjes en wiebertjes in figuur 4.9 is gelijk aan de som van de scores in figuur 4.6 en figuur 4.7.

In het algemeen vindt het grootste deel van de relaties binnen de Leidse regio plaats (zie ook figuur 4.5). Relatief het minst op de Leidse regio gericht zijn de uitgaande pendel van wetenschappelijk opgeleiden en uitgaande en (wat Leiden betreft) inkomende stromen voor het volgen van MBO- en HBO-onderwijs. Andersom woont overigens in alle gemeenten een groter deel van de wetenschappelijk opgeleide

²¹ De saldi (de rode en blauwe stippen) kunnen voor Leiden overigens wel verschillen tussen figuur 4.6 en figuur 4.8. In figuur 4.6 gaat het namelijk om het *totale* saldo voor Leiden (ten opzichte van alle overige gemeenten in Nederland), terwijl het in figuur 4.8 om het saldo ten opzichte van de *vier andere gemeenten in de Leidse regio* gaat. Zo resulteert voor wetenschappelijk opgeleiden wel een positief pendelsaldo ten opzichte van de rest van de Leidse regio, terwijl er ten opzichte van alle gemeenten buiten Leiden sprake is van een negatief saldo.

werknemers bij bedrijven en instellingen in de Leidse regio binnen de regio zelf. Het is al eerder geconstateerd: naast het feit dat er zeer veel kennisintensieve bedrijvigheid in de regio is gevestigd, vervult de regio nog meer dan dat een functie als luxe woongebied voor hoog opgeleiden die buiten de regio werken. Met uitzondering van Zoeterwoude resulteert voor alle gemeenten een negatief pendelsaldo voor wetenschappelijk opgeleiden. Dat geldt ook voor de stad Leiden.

Figuur 4.9 Relatiepatronen gemeenten in Leidse regio: % van/naar Leidse regio inclusief binnengemeentelijke stromen

Bij de verplaatsingen voor winkelen blijft men voornamelijk binnen de regio. Voor recreatie maken inwoners van de Leidse regio relatief (vergeleken met andere typen voorzieningen) veel gebruik van het aanbod buiten de Leidse regio. Voor alle typen onderwijs wordt van buiten de regio meer gebruik gemaakt van het aanbod in de regio (vooral Leiden) dan andersom. Leiden heeft dus niet alleen een regionale, maar ook een bovenregionale onderwijsfunctie voor het gehele palet aan onderwijsvormen. Van de MBO-studenten en de HBO-studenten die in Leiden onderwijs volgen, woont zelfs 80% buiten de regio. Andersom volgt overigens ook 60% van de in Leiden wonende MBO'ers onderwijs buiten de regio en van de HBO'ers zelfs 70%. Anderzijds volgen inwoners van de Leidse regio nauwelijks voortgezet onderwijs buiten hun eigen regio (slechts 5%), met als grote uitzondering Voorschoten (velen vanuit die gemeente volgen onderwijs in Wassenaar). Op deze manier kan allerlei informatie uit de figuur worden gehaald.

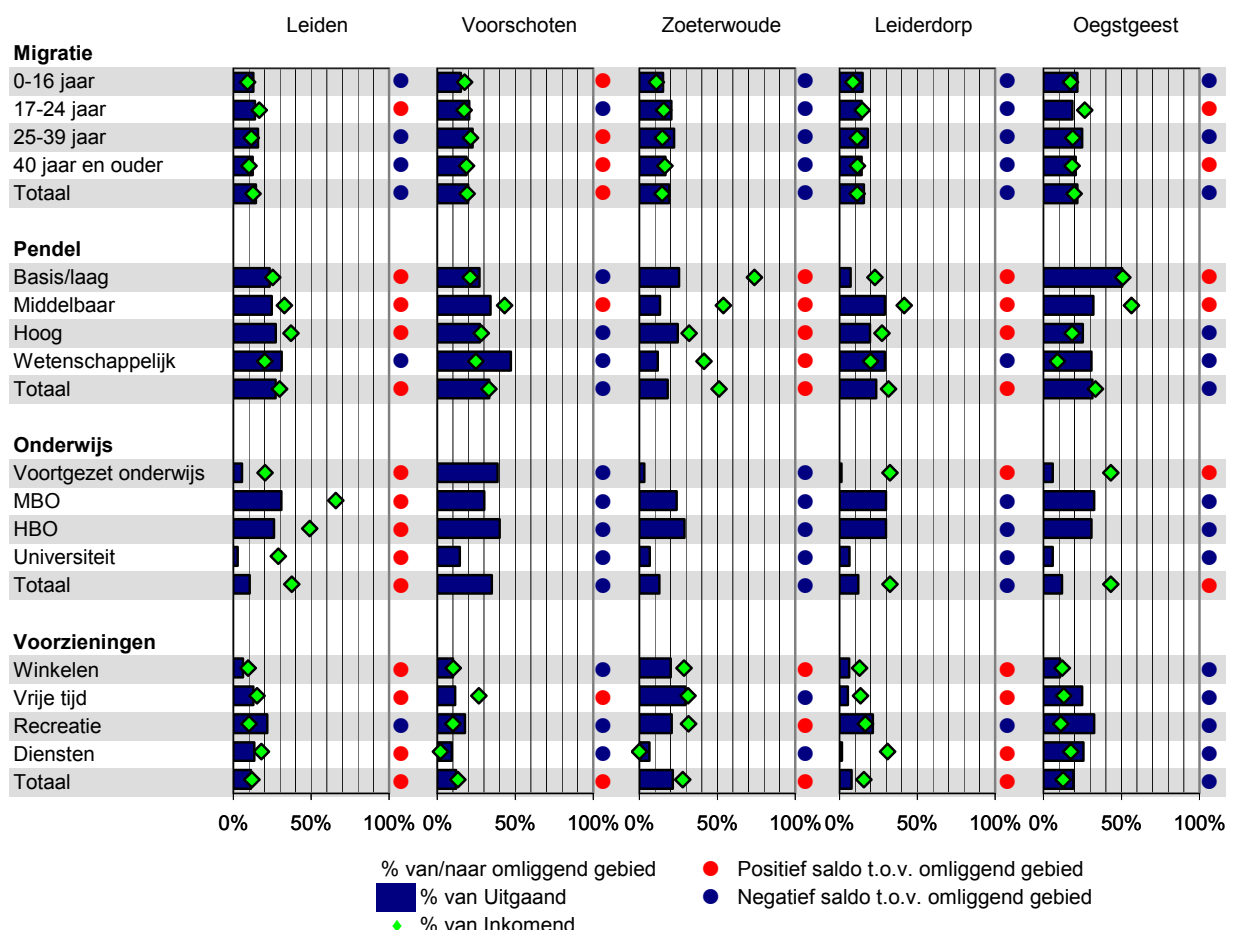
Wat betreft de saldi (de stippen) valt het op dat slechts incidenteel een positieve score op de migratiesaldi resulteert (17-24 jaar in Leiden; 0-16 jaar en 25-39 jaar in Voorschoten). Met name Leiderdorp en

Oegstgeest boeken dus ‘winst’ binnen de regio (vooral ten opzichte van Leiden), maar verliezen per saldo inwoners aan gemeenten buiten de regio. Naast Leiden kent ook Zoeterwoude een positief pendelsaldo ten opzichte van gemeenten buiten de Leidse regio. Voor Oegstgeest en Voorschoten is dat pendelsaldo echter negatief. Oegstgeest vervult per saldo een onderwijsfunctie voor het gebied buiten de Leidse regio in het voortgezet onderwijs. Verder geldt dat alleen voor Leiden (met, nogmaals, de kanttekening dat alle studenten bij ROC Leiden die nu nog in Leiderdrop onderwijs volgen, vooruitlopend op wat komen gaat, al aan Leiden zijn toegeschreven). Wat betreft voorzieningen als winkelen, vrije tijdsactiviteiten, recreatie en overige diensten (waaronder zorg) is het zeker niet zo dat voor de gemeenten in de Leidse regio veelal een negatief saldo resulteert²². Voor Leiden is het totale saldo heel licht negatief (doordat velen uit Leiden recreëren in de omliggende regio. Oegstgeest is meer op voorzieningen buiten de regio gericht dan andersom. Voor Voorschoten, Zoeterwoude en Leiderdorp resulteren echter regelmatig positieve saldi ten opzichte van gemeenten buiten de Leidse regio.

Interregionale relaties per gemeente

In figuur 4.10 en figuur 4.11 zijn de relaties vanuit/naar gemeenten in de Leidse regio nog uitgesplitst naar de omliggende regio en (figuur 4.10) en overig Nederland (figuur 4.11).

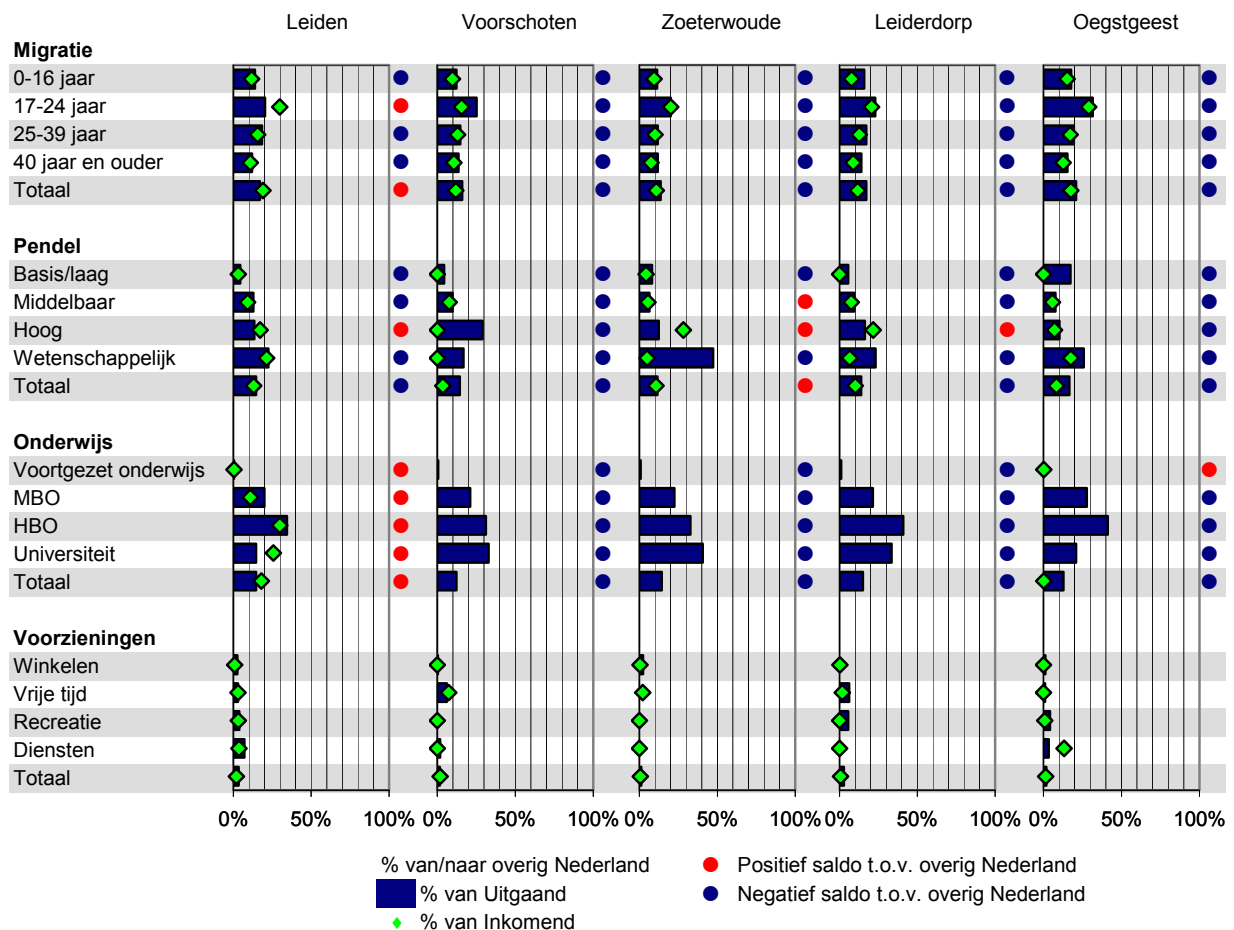
Figuur 4.10 Relatiepatronen gemeenten in Leidse regio: % van/naar omliggend gebied

²² De gegevens zijn ontleend aan een enquête van het CBS (de MON-enquête: MobiliteitsOnderzoek Nederland). Voor kleinere gemeenten en voor typen relaties die niet veel voorkomen is de statistische betrouwbaarheid aan de lage kant, ondanks het feit dat het om een 6-jaars gemiddelde van de enquête gaat.

In figuur 4.10 staat het aandeel van de relaties naar en vanuit gemeenten in de omliggende regio (zie bijlage I voor de afbakening van dat gebied). Uitzonderingen daargelaten zijn de verschillen tussen Leiden en de overige gemeenten hier niet groot. Wel is voor de migratie het aandeel van Leiden wat lager. Daarbij speelt een rol dat Leiden ‘in het midden’ van de regio ligt en dus geen buurgemeenten in het omliggende gebied heeft. Voor de andere gemeenten geldt dat wel. Vooral verhuizingen naar en vanuit die buurgemeenten zorgen ervoor dat de score voor de ‘omliggende regio’ iets hoger uitvalt dan voor Leiden. Een voorbeeld van een opvallende uitkomst is het hoge aandeel van het omliggende gebied in de inkomende pendel van middelbaar opgeleiden in Oegstgeest. Aangezien er in Oegstgeest weinig middelbaar opgeleiden wonen, worden de banen op dat niveau blijkbaar gevuld met werknemers uit het aangrenzende Katwijk en de Bollenstreek. De helft van de werknemers bij bedrijven en instellingen in Zoeterwoude woont in de omliggende regio. Voor laag opgeleiden is het aandeel zelfs driekwart. In Leiden komt tweederde deel van de MBO-studenten uit de omliggende regio. In Zoeterwoude en Oegstgeest wordt meer gebruik gemaakt van het aanbod aan voorzieningen in de omliggende regio dan in de andere gemeenten (ongeveer 20% versus ongeveer 10%). Wat verplaatsingen om gebruik te maken van voorzieningen in de gemeente betreft (‘% van inkomend’) ligt het aandeel van de omliggende regio voor Zoeterwoude duidelijk hoger dan voor de overige gemeenten in de regio. Dat geldt voor winkelen, vrije tijd en recreatie²³.

Figuur 4.11 Relatiepatronen gemeenten in Leidse regio: % van/naar overig Nederland

²³ Er moet opnieuw aan worden herinnerd dat het om gegevens op basis van een enquête van het CBS gaat, die voor kleine gemeenten, zoals Zoeterwoude, tot wat minder betrouwbare uitkomsten kan leiden.

In figuur 4.11 tenslotte is aangegeven welk deel van de relaties plaatsvindt met gemeenten in Overig Nederland (nog buiten de omliggende regio). Ook hierbij is geen sprake van grote verschillen tussen Leiden en de overige gemeenten in de regio. Duidelijk is dat verplaatsingen om gebruik te maken van voorzieningen over een dergelijke grote afstand niet veel plaats voorkomen. De wat hogere percentages (zoals de inkomende verplaatsingen voor diensten in Oegstgeest) hangen veelal samen met het geringe aantal waarnemingen in de beschikbare statistieken, waardoor de resultaten gevoelig worden voor incidentele uitschieters. Bij de inwoners van 17-24 jaar in de inkomende migratie in Leiden gaat het voor een groot deel om studenten die naar Leiden verhuizen: het aandeel van migratie vanuit Overig Nederland bedraagt 30%. Uit de vrij hoge percentages uitgaande verplaatsingen voor het volgen van onderwijs blijkt dat inwoners van de Leidse regio zeker niet uitsluitend op het onderwijsaanbod in Leiden en de omliggende regio is gericht. Percentages van 30 à 50% inwoners van gemeenten in de Leidse regio die in Overig Nederland onderwijs volgen zijn in het HBO en op universitair niveau geen uitzondering. In het MBO liggen de percentages rond de 20 à 30%.

Bij de saldi (de rode en blauwe stippen) gaat het bij de voorzieningen om dermate kleine aantallen dat geen statistisch betrouwbare uitspraken gedaan kunnen worden. Die saldi zijn daarom niet weergegeven in de figuur. Het is opvallend dat het grootste deel van de saldi negatief is. Voor Voorschoten geldt dat zelfs voor alle gemeten relaties. Positieve saldi resulteren slechts voor pendel van hoog opgeleiden (Leiden, Zoeterwoude en Leiderdorp) en middelbaar opgeleiden (Zoeterwoude), de migratie in de leeftijdsklasse 17-24 jaar (Leiden) en verplaatsingen in verband met het volgen van alle typen onderwijs (ook Leiden). Later in dit hoofdstuk zal overig Nederland nog in deelregio's worden verdeeld. Een mogelijke verklaring voor het feit dat uitgaande stromen over grote afstand vanuit de Leidse regio blijkbaar groter zijn dan inkomende stromen over grote afstand is zonder specifiek onderzoek moeilijk te leveren en valt ook buiten het kader van dit onderzoek.

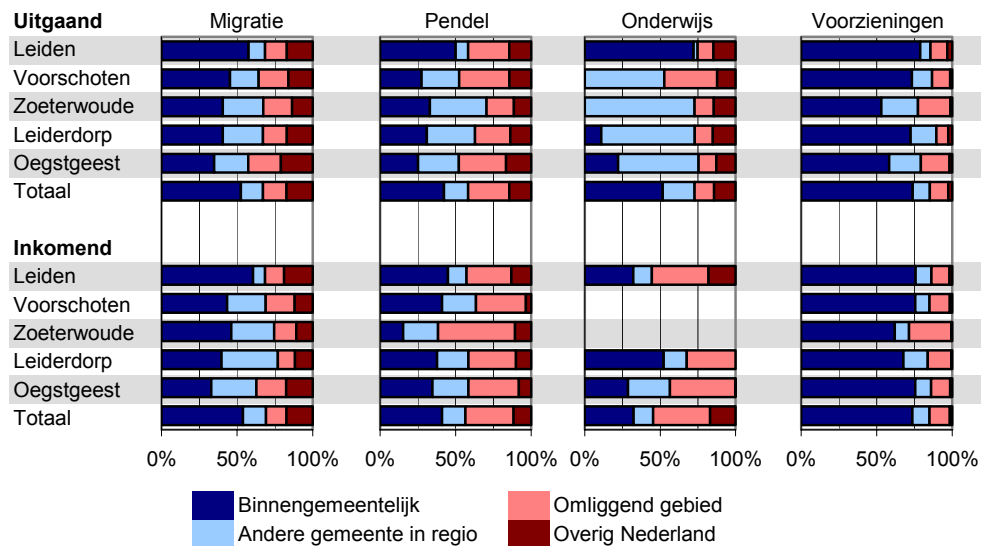
Een samenvattend overzicht per gemeente in de Leidse regio

De percentages in de figuren 4.6, 4.7, 4.10 en 4.11 tellen per definitie op tot 100%. In figuur 4.12 staat een samenvattend overzicht waarin de totale migratie, de totale pendel, het totaal aan verplaatsingen voor het volgen van onderwijs en het totaal aan verplaatsingen voor overige typen voorzieningen is bepaald per gemeente, verdeeld over de aandelen van de eigen gemeente (figuur 4.6), andere gemeenten in de regio (figuur 4.7), de omliggende regio (figuur 4.10) en overig Nederland (figuur 4.11). Onderscheiden zijn de inkomende en uitgaande stromen.

Bij de migratie is het aandeel van de regio (binnengemeentelijk plus naar/vanuit andere gemeenten in de regio) voor Oegstgeest lager dan voor de overige gemeenten en is het verschil tussen de overige gemeenten niet groot. Wel is er een aanzienlijk verschil tussen Leiden en de andere gemeenten wat betreft het aandeel van binnengemeentelijke migratie. Een zelfde type conclusie geldt voor pendel, waarbij in dit geval echter Zoeterwoude een afwijkend beeld vertoont. Een zeer groot deel van de inkomende pendel is daar bovenregionaal, terwijl het aandeel van de bovenregionale uitpendel juist klein is. De zeer belangrijke werkgelegenheidsfunctie van Zoeterwoude (althans in relatieve termen: geschaald naar het aantal inwoners) komt hierin zeer duidelijk naar voren. Voor verplaatsingen om gebruik te maken van voorzieningen is het 'bovenregionale aandeel' ook wat groter dan gemiddeld voor Zoeterwoude. Hier is het belangrijkste verschil dat het aandeel inkomende verplaatsingen uit andere gemeenten in de regio ongeveer gelijk is voor de vijf gemeenten, terwijl het aandeel uitgaande verplaatsingen naar andere gemeenten in de regio voor Leiden veel kleiner is dan voor de overige gemeenten. Eerder werd al geconstateerd dat Leiden een centrumfunctie vervult voor voorzieningen binnen de regio, uitzonderingen zoals de winkelfunctie van Leiderdorp daargelaten (zie ook het wat hogere aandeel van de inkomende stromen in Leiderdorp voor voorzieningen). Het patroon voor onderwijs wordt in sterke mate bepaald door het feit dat niet in elke gemeente een onderwijsinstelling staat (basisonderwijs uitgezonderd). Velen uit de regio volgen onderwijs in Leiden, zelfs vanuit gemeenten die zelf voortgezet onderwijs hebben (Leiderdorp en Oegstgeest, waarbij vooral in Oegstgeest veel leerlingen uit de omliggende regio komen).

Voorschoten is wat betreft onderwijs duidelijk meer dan de overige gemeenten op de omliggende regio gericht (waarbij het aandeel van de Leidse regio in de uitgaande verplaatsingen voor onderwijs overigens nog wel hoger is dan het aandeel van de omliggende regio). De onderwijsfunctie van Leiden is echter zelfs zo belangrijk dat de overige vier gemeenten in de Leidse regio een kleinere bijdrage leveren aan het aantal onderwijsvolgenden in Leiden dan het omliggende gebied en overig Nederland.

Figuur 4.12 Relatiepatronen Leidse regio

Onderverdeling van de relaties naar deelgebieden buiten de Leidse regio

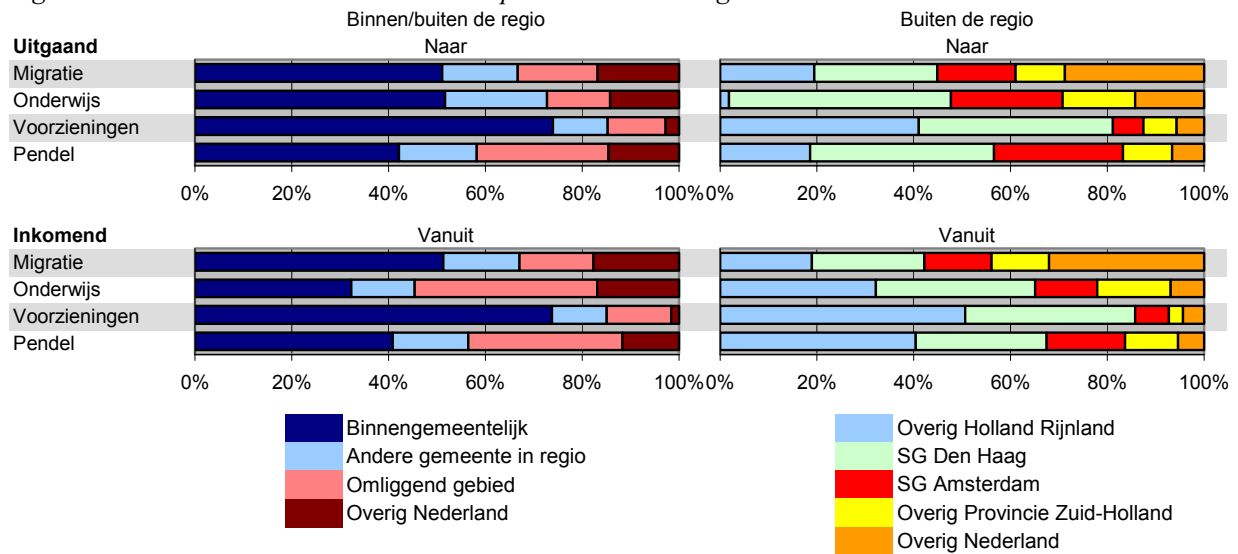
Om meer zicht te krijgen op de gebieden buiten de Leidse regio waarmee intensieve relaties bestaan, zijn de interregionale relaties in de figuren 4.13 en 4.14 verder uitgesplitst naar vijf gebieden (zie figuur I.4 in bijlage I voor de gebiedsindeling). De som telt altijd op tot 100%. Er moet rekening mee worden gehouden dat er daarnaast nog intraregionale relaties bestaan (die soms een groot aandeel in het geheel hebben; zie figuur 4.7).

In figuur 4.13 staan de aandelen in de stromen vanuit de gemeenten in de Leidse regio naar de vijf gebieden. De verdeling van de uitgaande verplaatsingen over de gebieden hangt mede af van de exacte locatie van een gemeente: hoe ver liggen de gebieden van de gemeente of, wellicht zelfs meer nog, hoe snel bereikbaar via de snelweg en/of de trein zijn de gebieden vanuit de gemeente? Dat geldt vooral voor de verdeling over Overig Holland Rijnland en Overig stadsgewest Den Haag. Voorschoten zal naar verwachting wat meer op stadsgewest Den Haag zijn gericht, Leiderdorp en Oegstgeest naar verwachting wat meer op Holland Rijnland en Zoeterwoude neemt naar verwachting een tussenpositie in. Verwacht mag ook worden dat Zoeterwoude door de ligging aan de A4 relatief meer op de Rotterdamse regio (in Overig Zuid-Holland) gericht zal zijn dan Oegstgeest. Die veronderstelde patronen zijn inderdaad herkenbaar in figuur 4.13 en figuur 4.14, bijvoorbeeld in de migratiepatronen en in sterkere mate nog in de verplaatsingen voor het gebruik van voorzieningen (waarbij de afstand een belangrijke rol speelt). Bij de uitgaande pendel zijn stadsgewest Den Haag en stadsgewest Amsterdam de belangrijkste bestemmingsgebieden buiten de regio. In het onderwijs verschillen de ruimtelijke oriëntaties sterk naar niveau. In het MBO is stadsgewest Den Haag duidelijk de belangrijkste bestemming²⁴. In iets mindere

²⁴ Dat kan overigens gedeeltelijk ook gaan om de vestiging van het Mondriaan College in Leiden, waarvan de studenten in de gegevens van Cfi/DUO zijn toegeschreven aan de hoofdlocatie in Den Haag.

Den Haag zeker niet worden onderschat. Stadsgewest Amsterdam is van belang als werkplaats voor veel inwoners van de Leidse regio (vooral wetenschappelijk opgeleiden). Opvallend is het hoge aandeel van Overig Nederland in migratie in het rechterdeel van de figuur. Uit figuur I.4 in bijlage I blijkt dat het hier om vrij grote afstanden tot de Leidse regio gaat. Migratiestromen wijken af van de andere typen stromen, omdat niet dagelijks verplaatst wordt vanuit woonlocatie, maar de woonlocatie zelf wordt verplaatst. Dan nog prefereert een groot deel van de bevolking een verhuizing over korte afstand (om zoveel mogelijk het dagelijkse activiteitenpatroon te kunnen handhaven), maar een deel zal juist direct over grote afstand verplaatsen als vervanging van dagelijkse verplaatsingen naar een onderwijsinstelling of een werkplek. Dagelijkse verplaatsingen (pendel, volgen van onderwijs, gebruik maken van voorzieningen) tussen de Leidse regio en Overig Nederland komen slechts incidenteel voor in verband met het grote tijdsbeslag.

Figuur 4.15 Samenvattend beeld relatiepatronen Leidse regio

4.3 Relaties tussen gemeenten in de Leidse regio

De analyse van de relatiepatronen wordt in deze paragraaf afgesloten met de onderlinge relaties tussen de gemeenten in de regio. Dat is gedaan voor het totaal van de migratie, de pendel, verplaatsingen voor het motief onderwijs en verplaatsingen voor andere typen voorzieningen. In tabel 4.3 zijn de relatiepatronen uitgesplitst naar drie typen:

- ‘Aandeel van gemeente in kolom dat uit gemeente in rij komt’: het percentage van de gemeente in de rij in het totaal van de gemeente in de kolom. De kolom telt hier dus op tot 100%. Zo komt 21.4% van degenen die naar Voorschoten zijn verhuisd uit Leiden en woonde 43.5% ook voor de verhuizing al in Voorschoten zelf.
- ‘Aandeel van gemeente in rij dat naar gemeente in kolom gaat’: het percentage van de gemeente in de kolom in het totaal van de gemeente in de rij. De rij telt hier op tot 100%. Zo vertrekt 2.5% van de verhuizende inwoners van Leiden naar Voorschoten en verhuist 57.5% naar een andere woning in Leiden.
- In verhouding naar/vanuit staat de verhouding van de stroom van gemeente A naar gemeente B ten opzichte van de stroom van gemeente B naar gemeente A. De berekening is zodanig dat bij een score hoger dan 1 de stromen naar de gemeente in de kolom groter zijn dan de stromen naar de gemeente in de rij. Zo wijst bijvoorbeeld het getal 1.42 in tabel 4.3a in de rij Leiden en de kolom Voorschoten uit dat er meer migratiestromen gaan van Leiden naar Voorschoten dan andersom. De cel is blanco gelaten wanneer wordt gedeeld door 0 (incidenteel worden geen stromen waargenomen, mede door het steekproefkarakter van sommige van de statistieken).

Tabel 4.3 Relaties tussen gemeenten

Vanuit	Leiden	Voorschoten	Zoeterwoude	Leiderdorp	Oegstgeest	Ov. Ned.	Totaal
Aandeel van gemeente in kolom dat uit gemeente in rij komt							
Leiden	60.5%	21.4%	20.3%	32.7%	25.7%	0.3%	
Voorschoten	1.9%	43.5%	2.2%	1.3%	1.1%	0.0%	
Zoeterwoude	0.7%	0.8%	46.1%	1.5%	0.3%	0.0%	
Leiderdorp	3.0%	2.1%	4.7%	39.7%	2.9%	0.0%	
Oegstgeest	2.4%	1.3%	1.2%	1.8%	32.8%	0.1%	
Overig Nederland	31.5%	31.0%	25.5%	23.0%	37.3%	99.5%	
	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	
Aandeel van gemeente in rij dat naar gemeente in kolom gaat							
Leiden	57.5%	2.5%	0.7%	4.6%	3.3%	31.4%	100%
Voorschoten	15.7%	45.2%	0.6%	1.6%	1.2%	35.8%	100%
Zoeterwoude	17.5%	2.5%	40.6%	5.7%	1.1%	32.7%	100%
Leiderdorp	21.1%	1.8%	1.1%	40.6%	2.6%	32.8%	100%
Oegstgeest	19.0%	1.3%	0.3%	2.1%	34.7%	42.6%	100%
Overig Nederland	0.3%	0.0%	0.0%	0.0%	0.0%	99.6%	100%
Verhouding naar/vanuit (score hoger dan 1: meer naar gemeente in kolom dan naar gemeente in rij)							
Leiden	1.00	1.42	1.02	1.59	1.43	1.05	
Voorschoten	0.70	1.00	0.79	0.73	0.88	1.11	
Zoeterwoude	0.98	1.27	1.00	1.37	1.01	1.46	
Leiderdorp	0.63	1.36	0.73	1.00	1.45	1.40	
Oegstgeest	0.70	1.14	0.99	0.69	1.00	1.08	
Overig Nederland	0.95	0.90	0.69	0.71	0.93	1.00	

a. Migratie

Vanuit	Leiden	Voorschoten	Zoeterwoude	Leiderdorp	Oegstgeest	Ov. Ned.	Totaal
Aandeel van gemeente in kolom dat uit gemeente in rij komt							
Leiden	44.8%	19.2%	15.3%	15.2%	14.5%	0.3%	
Voorschoten	2.3%	41.0%	2.1%	1.8%	5.9%	0.1%	
Zoeterwoude	1.2%	2.2%	15.2%	2.9%	0.0%	0.0%	
Leiderdorp	6.0%	0.9%	3.6%	37.6%	3.4%	0.1%	
Oegstgeest	3.0%	0.0%	2.0%	0.8%	34.5%	0.0%	
Overig Nederland	42.7%	36.7%	61.7%	41.6%	41.6%	99.5%	
	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	
Aandeel van gemeente in rij dat naar gemeente in kolom gaat							
Leiden	50.0%	2.0%	1.9%	3.0%	1.5%	41.7%	100%
Voorschoten	16.8%	27.5%	1.7%	2.4%	3.9%	47.8%	100%
Zoeterwoude	23.1%	4.0%	33.0%	10.2%	0.0%	29.6%	100%
Leiderdorp	28.1%	0.4%	1.9%	30.9%	1.4%	37.3%	100%
Oegstgeest	24.1%	0.0%	1.8%	1.2%	25.0%	47.9%	100%
Overig Nederland	0.4%	0.0%	0.1%	0.1%	0.0%	99.5%	100%
Verhouding naar/vanuit (score hoger dan 1: meer naar gemeente in kolom dan naar gemeente in rij)							
Leiden	1.00	0.77	1.44	0.44	0.44	0.88	
Voorschoten	1.30	1.00	1.12	4.10		1.95	
Zoeterwoude	0.70	0.89	1.00	1.31	0.00	0.22	
Leiderdorp	2.25	0.24	0.77	1.00	2.08	1.09	
Oegstgeest	2.30	0.00		0.48	1.00	1.59	
Overig Nederland	1.14	0.51	4.51	0.91	0.63	1.00	

b. Pendel

Tabel 4.3 Relaties tussen gemeenten, vervolg

Vanuit	Leiden	Voorschoten	Zoeterwoude	Leiderdorp	Oegstgeest	Ov. Ned.	Totaal
Aandeel van gemeente in kolom dat uit gemeente in rij komt							
Leiden	32.2%			11.7%	20.0%	0.3%	
Voorschoten	3.0%			0.0%	1.9%	0.1%	
Zoeterwoude	1.6%			3.3%	0.8%	0.0%	
Leiderdorp	4.3%			52.4%	5.4%	0.0%	
Oegstgeest	3.5%			0.3%	28.6%	0.0%	
Overig Nederland	55.5%			32.4%	43.4%	99.6%	
	100.0%			100.0%	100.0%	100.0%	
Aandeel van gemeente in rij dat naar gemeente in kolom gaat							
Leiden	72.1%	0.0%	0.0%	0.4%	2.3%	25.2%	100%
Voorschoten	51.2%	0.0%	0.0%	0.0%	1.6%	47.1%	100%
Zoeterwoude	68.9%	0.0%	0.0%	2.1%	1.7%	27.2%	100%
Leiderdorp	58.5%	0.0%	0.0%	10.8%	3.8%	26.9%	100%
Oegstgeest	53.4%	0.0%	0.0%	0.1%	22.0%	24.6%	100%
Overig Nederland	1.2%	0.0%	0.0%	0.0%	0.0%	98.7%	100%
Verhouding naar/vanuit (score hoger dan 1: meer naar gemeente in kolom dan naar gemeente in rij)							
Leiden	1.00	0.00	0.00	0.04	0.29	0.20	
Voorschoten							
Zoeterwoude							
Leiderdorp	24.12		0.00	1.00	63.50	4.01	
Oegstgeest	3.47	0.00	0.00	0.02	1.00	0.74	
Overig Nederland	4.94	0.00	0.00	0.25	1.36	1.00	

c. Onderwijs

Vanuit	Leiden	Voorschoten	Zoeterwoude	Leiderdorp	Oegstgeest	Ov. Ned.	Totaal
Aandeel van gemeente in kolom dat uit gemeente in rij komt							
Leiden	75.7%	6.8%	2.3%	12.2%	10.2%	0.1%	75.7%
Voorschoten	2.2%	75.5%	3.9%	0.6%	0.0%	0.0%	2.2%
Zoeterwoude	0.9%	0.8%	62.0%	2.5%	0.0%	0.0%	0.9%
Leiderdorp	4.3%	1.3%	1.9%	67.7%	0.3%	0.0%	4.3%
Oegstgeest	3.2%	0.6%	1.3%	0.8%	75.5%	0.0%	3.2%
Overig Nederland	13.8%	15.0%	28.6%	16.2%	14.0%	99.8%	13.8%
	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%
Aandeel van gemeente in rij dat naar gemeente in kolom gaat							
Leiden	78.9%	1.4%	0.2%	3.7%	1.4%	14.5%	100%
Voorschoten	11.1%	73.4%	1.3%	0.8%	0.0%	13.4%	100%
Zoeterwoude	12.4%	2.0%	53.0%	10.0%	0.0%	22.7%	100%
Leiderdorp	15.6%	0.9%	0.4%	72.4%	0.2%	10.5%	100%
Oegstgeest	18.5%	0.7%	0.5%	1.3%	58.2%	20.9%	100%
Overig Nederland	0.1%	0.0%	0.0%	0.0%	0.0%	99.8%	100%
Verhouding naar/vanuit (score hoger dan 1: meer naar gemeente in kolom dan naar gemeente in rij)							
Leiden	1.00	0.60	0.16	0.84	0.42	1.01	
Voorschoten	1.67	1.00	1.68	0.67	0.00	0.92	
Zoeterwoude	6.24	0.60	1.00	6.00	0.00	0.93	
Leiderdorp	1.19	1.50	0.17	1.00	0.20	0.60	
Oegstgeest	2.35			5.12	1.00	1.94	
Overig Nederland	0.99	1.09	1.08	1.66	0.52	1.00	

d. Voorzieningen

De stromen naar en vanuit Leiden en naar en vanuit Overig Nederland zijn lichtgeel en lichtblauw gemarkeerd, de binnengemeentelijke stromen lichtgrijs. De stromen van en naar een gemeente kunnen nu gedetailleerd worden bepaald. Neem als voorbeeld de migratie naar Oegstgeest (het bovenste deel van tabel 4.3a). Voor 32.8% gaat het hierbij om mensen die binnen Oegstgeest zelf verhuisd zijn. Maar liefst 25.7% woonde voorheen in Leiden en 37.3% komt van buiten de regio. Van de overige gemeenten in de Leidse regio draagt Leiderdorp 2.9% bij, Voorschoten 1.1% en Zoeterwoude 0.3%. In totaal is hun bijdrage 4.3%. Dit getal is in tabel 4.4 terug te vinden onder de kolom Oegstgeest in de eerste rij ('Aandeel in inkomende relaties: migratie'). Daarin zijn de bijdragen van de 'overige gemeenten in de Leidse regio, exclusief Leiden' gesommeerd. Wat de migratie vanuit Oegstgeest betreft (het middelste deel van tabel 4.3a): daarvan gaat 19.0% naar Leiden, blijft 34.7% in Oegstgeest, vertrekt 42.6% naar buiten de regio en gaat 3.7% naar de overige gemeenten in de Leidse regio (zie tabel 4.4, de rij 'Aandeel in uitgaande relaties: migratie'), onderverdeeld in 2.1% naar Leiderdorp, 1.3% naar Voorschoten en 0.3% naar Zoeterwoude. Vervolgens kan per gebied worden vastgesteld of er sprake is van een positieve of een negatieve migratiebalans (zie 'Verhouding naar/vanuit'). Van een positieve migratiebalans vanuit de optiek van Oegstgeest (een score hoger dan 1) is sprake ten opzichte van Leiden en Leiderdorp, van een negatieve migratiebalans (een score lager dan 1) ten opzichte van Voorschoten en (in lichte mate) Overig Nederland. Met Zoeterwoude is de inkomende en uitgaande migratie vrijwel exact in balans.

Duidelijk is dat binnengemeentelijke stromen, stromen vanuit en naar Leiden en stromen vanuit en naar Overig Nederland vrijwel altijd omvangrijker zijn dan de stromen tussen de overige gemeenten in de Leidse regio. De som over de aandelen van de 'overige gemeenten' (zie tabel 4.4) is, met uitzondering van Leiden, slechts voor uitgaande relaties vanuit Zoeterwoude soms hoger dan 10% (vooral richting Leiderdorp). Incidenteel zijn bijdragen tussen twee van de overige gemeenten in de Leidse regio hoger dan 5%, namelijk: 5.7% van de migratie uit Zoeterwoude gaat naar Leiderdorp; 5.4% van de onderwijsvolgenden in Oegstgeest komt uit Leiderdorp; 10.0% van de verplaatsingen naar Leiderdorp voor voorzieningen en 10.2% van de pendel komt uit Zoeterwoude.

Ter illustratie: de aandelen die Leiden inneemt in de stromen naar de andere vier gemeenten in de Leidse regio en de aandelen van Leiden in de stromen vanuit de andere vier gemeenten (de lichtgele vlakken in de tabel) zijn slechts zelden lager dan 10% (2 van de 30 waarnemingen) en 13 maal zelfs hoger dan 20%.

Tabel 4.4 Aandeel relaties tussen gemeenten in regio, exclusief Leiden (% van totaal)

Type relaties	Leiden	Leiderdorp	Oegstgeest	Voorschoten	Zoeterwoude
<i>Aandeel in inkomende relaties</i>					
Migratie	8,0	4,6	4,3	4,1	8,1
Pendel	12,5	5,5	9,3	3,1	7,7
Onderwijs	12,4	3,6	8,1		
Voorzieningen	10,6	3,9	0,3	2,7	7,1
<i>Aandeel in uitgaande relaties</i>					
Migratie	11,0	5,5	3,7	3,4	9,2
Pendel	8,4	3,7	3,0	8,0	14,2
Onderwijs	2,7	3,8	0,1	1,6	3,8
Voorzieningen	6,7	1,5	2,5	2,1	12,0

Toelichting

Weergegeven is het aandeel in het totaal van de relaties vanuit of naar een gemeente dat plaatsvindt binnen de Leidse regio, echter exclusief de eigen gemeente en Leiden. Voor Leiderdorp is dat dan bijvoorbeeld de som van de relaties met Oegstgeest, Voorschoten en Zoeterwoude. Leiden is toegevoegd. Bedacht moet echter worden dat het bij Leiden om vier andere gemeenten gaat in plaats van drie andere gemeenten en de percentages voor Leiden dus automatisch wat hoger zullen zijn dan voor de andere gemeenten. De kolom voor Leiden is daarom gemarkeerd. De percentages zijn berekend als aandeel van de totale inkomende of uitgaande relaties per gemeente (inclusief de binnengemeentelijke relaties). De cellen voor inkomende stromen in verband met onderwijs zijn blanco voor Voorschoten en Zoeterwoude, omdat daar geen onderwijsinstellingen zijn (anders dan basisonderwijs; The British School in the Netherlands in Voorschoten is niet meegenomen in het onderzoek).

5 Demografische en economische ontwikkelingen in het verleden

In hoofdstuk 2 is kort aangegeven welke ruimtelijke ontwikkelingen in het aantal arbeidsplaatsen en de werkgelegenheidsfunctie er in het verleden in Nederland hebben plaatsgevonden. In dit hoofdstuk wordt daar specifiek voor de Leidse regio op ingegaan. Naast het aantal arbeidsplaatsen en de werkgelegenheidsfunctie wordt daarbij ook de ontwikkeling van het aantal inwoners gevolgd. Soms gaat het om een zeer lange periode (vanaf 1973), soms slechts om het afgelopen decennium. In paragraaf 5.1 staan ontwikkelingen in de Leidse regio als geheel centraal. Daarna worden in paragraaf 5.2 verschillen tussen de gemeenten binnen de regio blootgelegd.

5.1 Ontwikkelingen in de Leidse regio als geheel

In figuur 5.1 staat de ontwikkeling van het aantal inwoners, van het totaal aantal arbeidsplaatsen en van het aantal arbeidsplaatsen in een tiental brede economische sectoren uitgedrukt als index van 1973. Naast de Leidse regio staat in de figuur tevens de nationale ontwikkeling en de ontwikkeling in de groep van benchmarkgebieden (de stadsgewesten Alkmaar, Amersfoort, Hilversum, Breda en 's-Hertogenbosch)²⁶. Het aantal inwoners in de Leidse regio is ongeveer toegenomen volgens het nationaal gemiddelde en is wat achtergebleven bij de ontwikkelingen in de benchmarkgebieden. Over de lange termijn van bijna veertig jaar beschouwd is het totaal aantal arbeidsplaatsen in de Leidse regio sterker toegenomen dan het nationaal gemiddelde, maar minder sterk dan het gemiddelde voor de benchmarkgebieden.

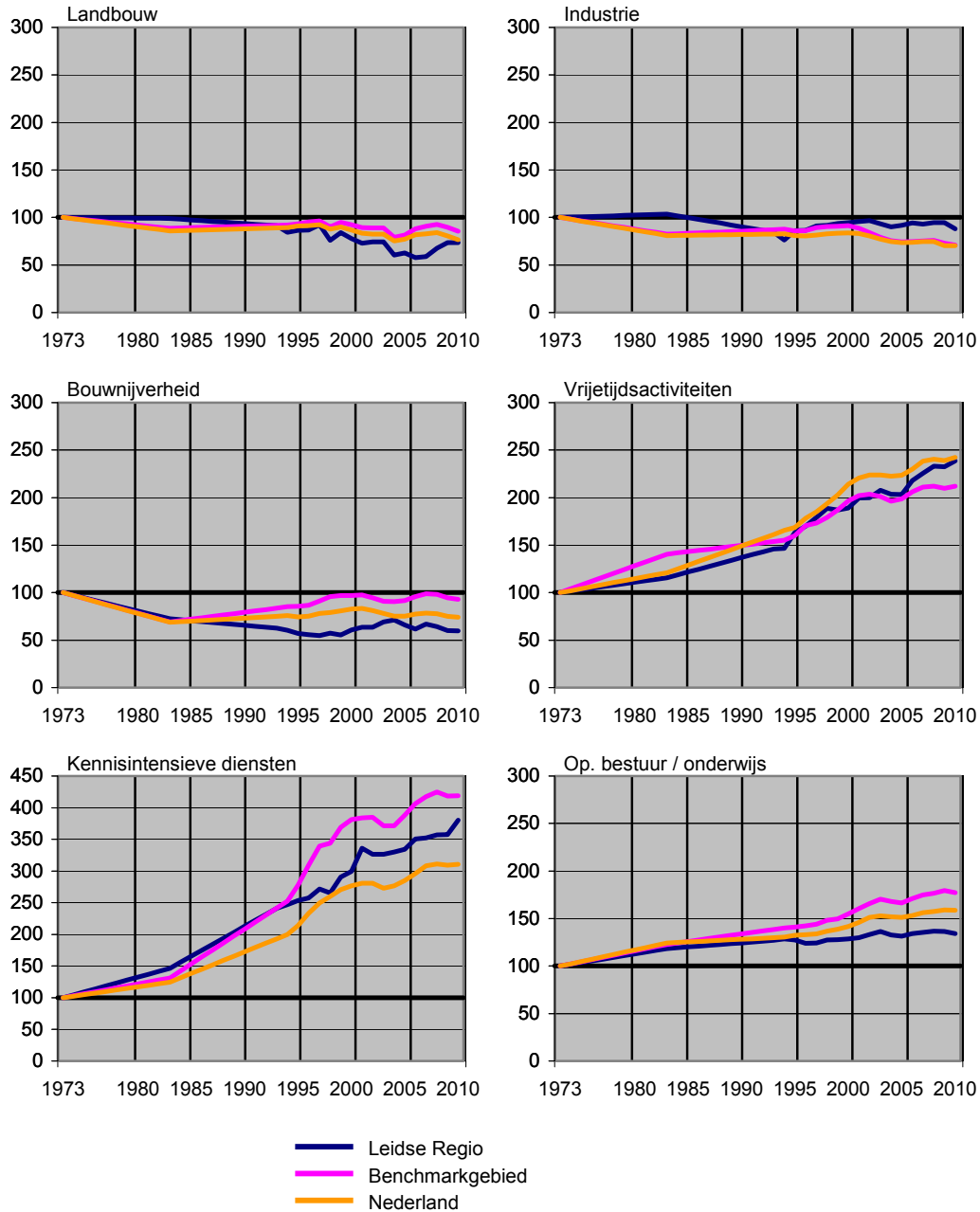
Sinds 1973 is het aantal arbeidsplaatsen nationaal gezien afgenomen in de sectoren landbouw, industrie en bouwnijverheid. Van een groei met ongeveer 50% was sprake in groothandel, vervoer/communicatie en openbaar bestuur/onderwijs. Het aantal arbeidsplaatsen is zeer sterk toegenomen in kennisintensieve diensten, de zorgsector en vrijetijdsactiviteiten. De eerste twee zijn belangrijke banenmotoren in absolute zin geweest. Hierbij moet worden opgemerkt dat de arbeidsproductiviteit (de productie per werknemer) zeer sterk is toegenomen in sectoren als landbouw, industrie, groothandel en vervoer/communicatie. Dat zijn sectoren waar arbeid op grote schaal is vervangen door machines. De ontwikkeling in termen van toegevoegde waarde is in die sectoren daardoor veel hoger geweest dan in termen van arbeidsplaatsen. In andere sectoren, met name in sectoren die gericht zijn op persoonlijke dienstverlening, zoals bijvoorbeeld de zorgsector een vrijetijdsactiviteiten, zijn de mogelijkheden voor arbeidsbesparende investeringen veel kleiner. Groei in productie werd daar dan ook voornamelijk omgezet in banen.

De ontwikkeling van het aantal arbeidsplaatsen is in de Leidse regio sinds 1973 hoger geweest dan het nationaal gemiddelde in vijf van de tien sectoren. Dat geldt voor dienstensectoren als kennisintensieve diensten, groothandel en vervoer/communicatie (dit zijn dienstensectoren waarvoor de vestigingsplaatskeuze niet voornamelijk afhankelijk is van het lokaal of regionaal bevolkingsdraagvlak; zij kunnen daarom worden beschouwd als 'regionaal-stuwend'). In de groothandel valt de ontwikkeling sinds het einde van de jaren negentig overigens sterk terug in de Leidse regio (mogelijk als gevolg van ruimtegebrek), terwijl in de kennisintensieve diensten (vooral kantoorwerkgelegenheid) en

²⁶ Gebruik is gemaakt van een door Bureau Louter in de loop der tijden opgebouwd gegevensbestand van arbeidsplaatsen per gemeente, onderscheiden naar economische sectoren. Alle gegevens zijn gecorrigeerd voor gemeentelijke grenswijzigingen en voor wijzigingen in de bedrijfs codering (waarvan een aantal maal sprake is geweest). Hierdoor zijn alle gegevens beschikbaar volgens de huidige gemeentenindeling in 415 gemeenten en volgens een door de tijd vergelijkbare definitie en indeling in sectoren van de bedrijvigheid. De gegevens zijn beschikbaar voor 1973, 1983 en 1993 en vanaf dat moment voor alle jaren (de gegevens hebben steeds betrekking op de situatie per ultimo van het jaar). De jaren tussen 1973 en 1983 en tussen 1983 en 1993 zijn geïnterpoleerd, waardoor daarvoor geen 'conjunctuurgolven' zichtbaar zijn. Voor de jaren vanaf 1993 geldt dat wel.

vervoer/communicatie juist een versnelling van de groei is opgetreden, vergeleken met het nationaal gemiddelde²⁷.

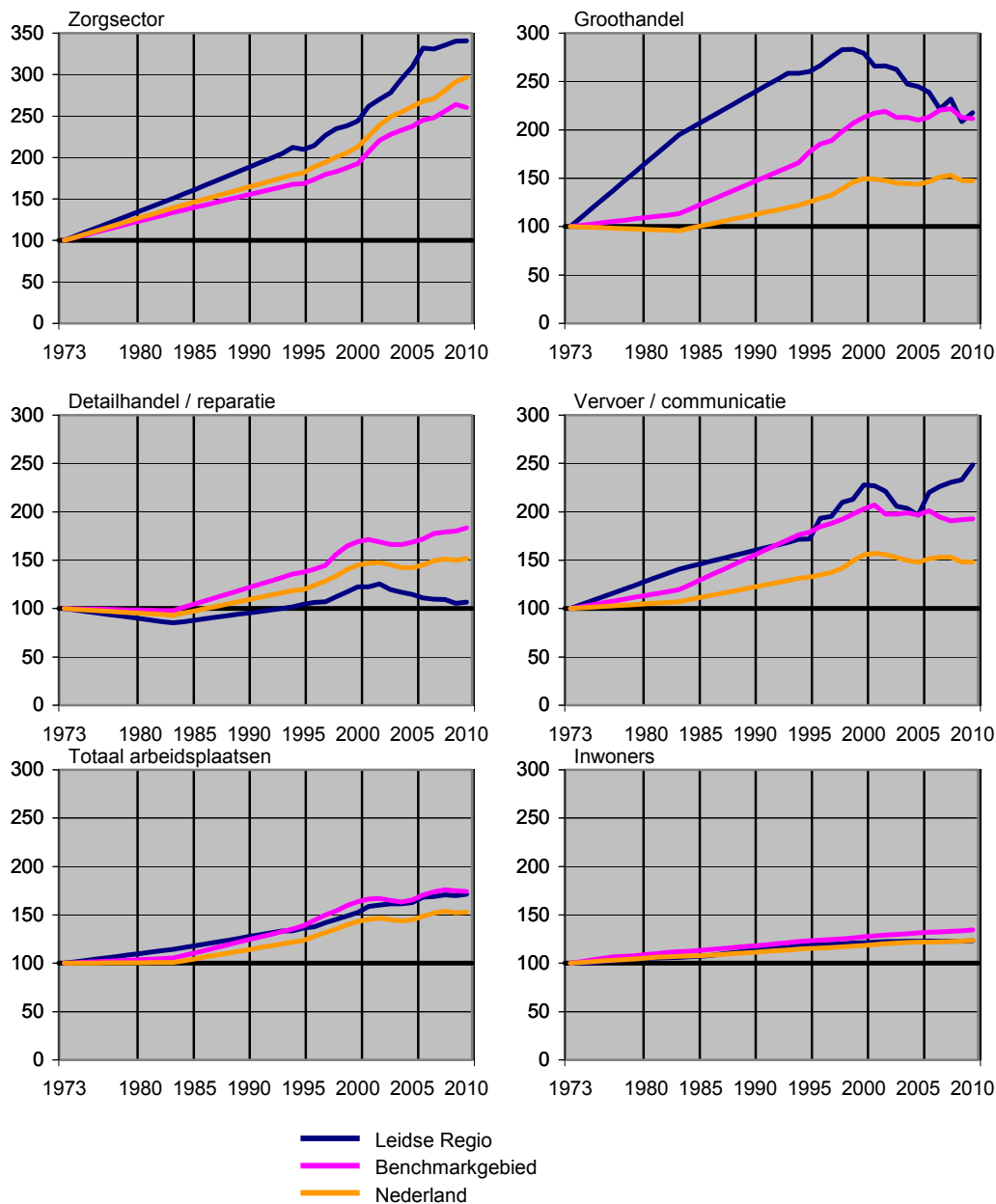
Figuur 5.1 Ontwikkeling arbeidsplaatsen en inwoners sinds 1973, regio Leiden, 1973=100

²⁷

Bij vervoer/communicatie gaat het daarbij overigens mogelijk niet om ruimtevreter in transport en logistiek, maar om activiteiten in communicatie en openbaar vervoer.

Figuur 5.1 Ontwikkeling arbeidsplaatsen en inwoners sinds 1973, regio Leiden, 1973=100, vervolg

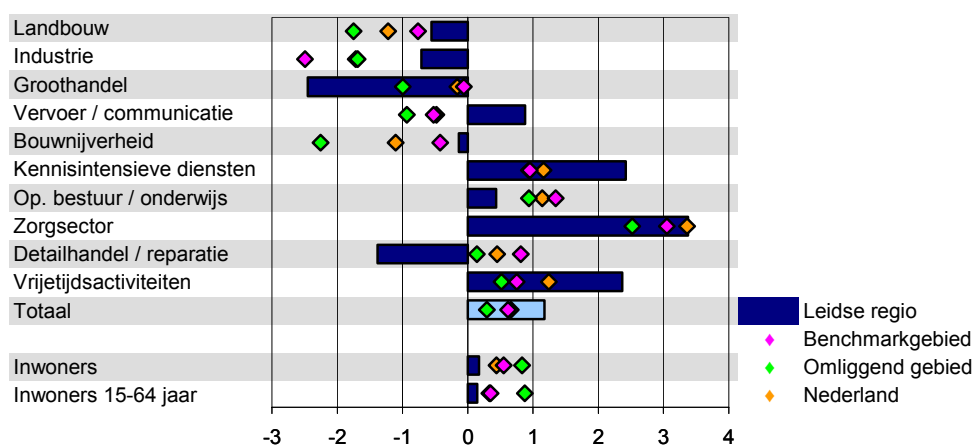
Een hogere groei dan het nationaal gemiddelde was er ook voor de zorgsector. Hoewel het bij die laatste sector in het algemeen om regionaal-verzorgende activiteiten gaat (waarbij de vestigingsplaatskeuze en de ontwikkeling van de werkgelegenheid vooral samenhangt met het lokaal of regionaal bevolkingsdraagvlak), vormt voor de Leidse regio vooral het academisch ziekenhuis in feite een regionaal-stuwend type bedrijvigheid. De industrie heeft zich in de jaren zeventig vergeleken met het nationaal gemiddelde beter weten te handhaven in de Leidse regio (vooral door de vestiging van Heineken in 1975), zakte in het decennium daarna ver terug, maar ontwikkelde zich in de afgelopen twee decennia gunstiger dan het nationaal gemiddelde (onder andere als gevolg van de vestiging van een aantal biotechnologiebedrijven).

De landbouw en vrijetijdsactiviteiten ontwikkelden zich ongeveer conform het nationaal gemiddelde (waarbij de vrijetijdsactiviteiten zich in de afgelopen twee decennia overigens wat gunstiger hebben ontwikkeld). Op langere termijn beschouwd, blijft de ontwikkeling van de bouwnijverheid achter bij de nationale ontwikkeling. Sinds de eeuwwisseling is daar echter geen sprake meer van. Daar waar openbaar bestuur/onderwijs nationaal bleven doorgroeien sinds het midden van de jaren negentig, is daar in de Leidse regio veel minder sprake van geweest. In de detailhandel/reparatie is de ontwikkeling van het aantal arbeidsplaatsen achtergebleven bij het nationaal gemiddelde, vooral sinds de eeuwwisseling

Recente demografische en economische ontwikkelingen

In figuur 5.2 staan ontwikkelingen van het totaal aantal inwoners, het aantal inwoners van 15-64 jaar, het totaal aantal arbeidsplaatsen en de ontwikkeling in tien brede sectoren in het afgelopen decennium.

Figuur 5.2 Ontwikkeling in procenten per jaar, ultimo 2000- ultimo 2010

De ontwikkeling van het aantal inwoners bleef in de Leidse regio iets achter bij het nationaal gemiddelde en de benchmarkgebieden en ruim bij het omliggend gebied. In dat omliggend gebied is vooral het aantal inwoners in de Haagse regio sterk toegenomen. Voor de ontwikkeling van het aantal arbeidsplaatsen was de situatie volledig anders. De Leidse regio kende daarvoor juist duidelijk de sterkste groei en het omliggend gebied bleef juist achter. Daardoor is de werkgelegenheidsfunctie (het aantal arbeidsplaatsen per inwoner van 15-64 jaar in de Leidse regio sterk gestegen (ook ruim boven het nationaal gemiddelde), terwijl in het omliggend gebied juist sprake was van een afname. Eerder werd er, aan de hand van de ontwikkeling van de pendelbalans, al op gewezen dat de werkgelegenheidsontwikkeling in de Haagse regio de laatste jaren achterblijft bij de bevolkingsontwikkeling en dat dit ook consequenties heeft voor de pendelstromen tussen de Haagse en de Leidse regio²⁸.

In zeven van de tien sectoren ontwikkelde het aantal arbeidsplaatsen in de Leidse regio zich gunstiger dan het nationaal gemiddelde, de benchmarkgebieden en de omliggende regio (waarbij de ontwikkeling in de zorgsector overigens slechts iets hoger was dan het nationaal gemiddelde). In groothandel, detailhandel en openbaar bestuur/onderwijs bleef de ontwikkeling in de Leidse regio achter bij de andere drie gebiedstypen.

Binnen de Leidse regio zijn het vooral kennisintensieve diensten, de zorgsector en vrijetijdsactiviteiten geweest die voor de hoogste procentuele groei van het aantal arbeidsplaatsen hebben gezorgd. In absolute zin is het aantal arbeidsplaatsen tussen ultimo 2000 en ultimo 2010 in de Leidse regio toegenomen met 10.3 duizend. In de zorgsector kwamen er 6.9 duizend arbeidsplaatsen bij, in kennisintensieve diensten 3.5

²⁸ Ook de overige delen van Holland Rijnland maken onderdeel uit van de omliggende regio. Ontwikkelingen in dat gebied (de Bollenstreek en de regio Alphen a/d Rijn) zouden eventueel via specifiek onderzoek kunnen worden blootgelegd.

duizend en in vrijetijdsactiviteiten 1.6 duizend. In de overige sectoren nam het aantal arbeidsplaatsen in totaal af met 1.8 duizend.

Ontwikkeling relatieve vertegenwoordiging sectoren door de tijd

Het aantal arbeidsplaatsen in de Leidse regio heeft zich relatief (vergeleken met het nationaal gemiddelde) gunstig ontwikkeld, vooral in het wat meer recente verleden en met verschillen tussen economische sectoren. Groei kan echter zijn opgetreden vanaf een zeer lage basis. Een sterke groei kan dan wijzen op een inhaalslag in het verleden, terwijl het huidige aantal arbeidsplaatsen momenteel nog steeds relatief laag is. Om dat te onderzoeken is figuur 5.3 opgesteld. Daarin is voor elk jaar het aantal arbeidsplaatsen per inwoner van 15-64 jaar berekend en uitgedrukt als index van het nationaal gemiddelde dat op 1 is gesteld. Dit wordt aangeduid als de 'relatieve vertegenwoordiging'. In figuur 5.3 ontbreekt dus de lijn voor Nederland, want die score is altijd gelijk aan 1.

Uit figuur 5.3 blijkt dat de werkgelegenheidsfunctie (het totaal aantal arbeidsplaatsen per inwoner van 15-64 jaar) in de Leidse regio iets sterker is toegenomen dan het nationaal gemiddelde. In het omliggende gebied was in het begin van de weergegeven periode sprake van een toename, maar ontwikkelt de werkgelegenheidsfunctie zich de laatste jaren minder gunstig dan het nationaal gemiddelde.

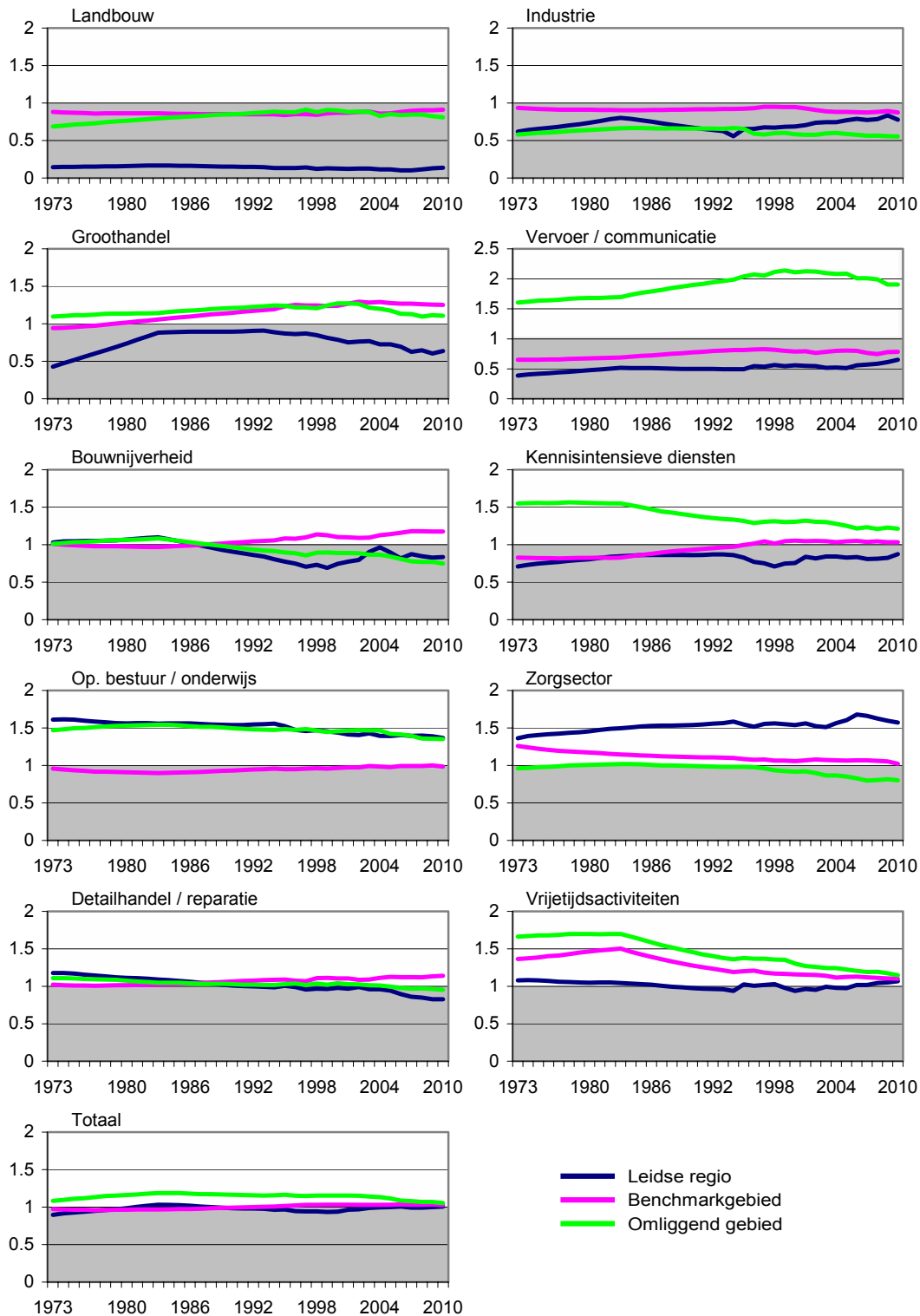
Voor vijf sectoren lag de relatieve specialisatie (het aantal arbeidsplaatsen in een sector per inwoner van 15-64 jaar) gedurende de gehele periode onder het nationaal gemiddelde. Voor twee sectoren was de relatieve specialisatie gedurende de gehele periode duidelijk hoger dan het nationaal gemiddelde (de zorgsector en openbaar bestuur/onderwijs). Dit zijn duidelijk de meest kenmerkende sectoren voor het economisch profiel van de Leidse regio. Het betreft non-profit sectoren, met een gemiddeld hoog opleidingsniveau van de werknemers. Voor drie sectoren lagen de relatieve specialisaties in sommige perioden boven en in andere beneden het nationaal gemiddelde.

Naast het niveau zijn uiteraard ook de bewegingen in de tijd relevant. Landbouw blijft gedurende de gehele periode duidelijk ondervetegenwoordigd. Gezien de zeer beperkte ruimte in de regio kon dat worden verwacht. Industrie schommelt door de tijd, met in de laatste periode een ontwikkeling in gunstige richting. Groothandel ontwikkelde zich gedurende de jaren zeventig zeer gunstig, stabiliseerde daarna en viel meer recent terug. Vervoer/communicatie stijgt gestaag, maar blijft duidelijk ondervetegenwoordigd: een voorbeeld van ontwikkeling vanaf een lage basis dus. Bouwnijverheid schommelt sterk in de tijd, sinds de jaren negentig op een niveau iets beneden het nationaal gemiddelde. Met uitzondering van een terugval in de jaren negentig ontwikkelen kennisintensieve diensten zich gestaag in positieve richting. De relatieve specialisatie blijft echter nog steeds achter bij het nationaal gemiddelde en ook bij de benchmarkgebieden. Voor een regio met een zo omvangrijk potentieel aan hoog opgeleide arbeidskrachten lijken hier mogelijkheden op verdere groei te bestaan (zie ook hoofdstuk 6, waar aan de hand van het Benchmarkmodel van Bureau Louter wordt bepaald of de mogelijkheden voor een sector in een regio volledig worden benut). Openbaar bestuur/onderwijs zakt gestaag terug, maar kent nog steeds een relatieve specialisatie die ruim boven het nationaal gemiddelde ligt. Zorg heeft de relatieve specialisatie zelfs steeds verder weten te versterken (hoewel in de meest recente 5-jaars periode sprake lijkt te zijn van een lichte terugval). Detailhandel/repairatie zakt gestaag van een hogere relatieve specialisatie dan het nationaal gemiddelde naar een lagere relatieve specialisatie. De relatieve specialisatie van vrijetijdsactiviteiten ligt gedurende de gehele periode rond het nationaal gemiddelde, met een licht stijgende tendens in de meest recente periode.

5.2 Ontwikkelingen per gemeente

Binnen de Leidse regio bestaan verschillen in ontwikkeling tussen gemeenten. Daar wordt in deze paragraaf zicht op gegeven. Daarbij moet worden opgemerkt dat de resultaten uiteraard 'robuuster' zullen zijn voor een grotere gemeente als Leiden dan voor een kleine gemeente als Zoeterwoude. Bij kleine gemeenten kunnen incidentele gebeurtenissen, bijvoorbeeld vestiging of vertrek van een groot bedrijf tot grote schokken in de relatieve ontwikkeling van het aantal arbeidsplaatsen leiden. Ook zijn de resultaten bij kleine gemeenten gevoeliger voor meetfouten in basisstatistieken.

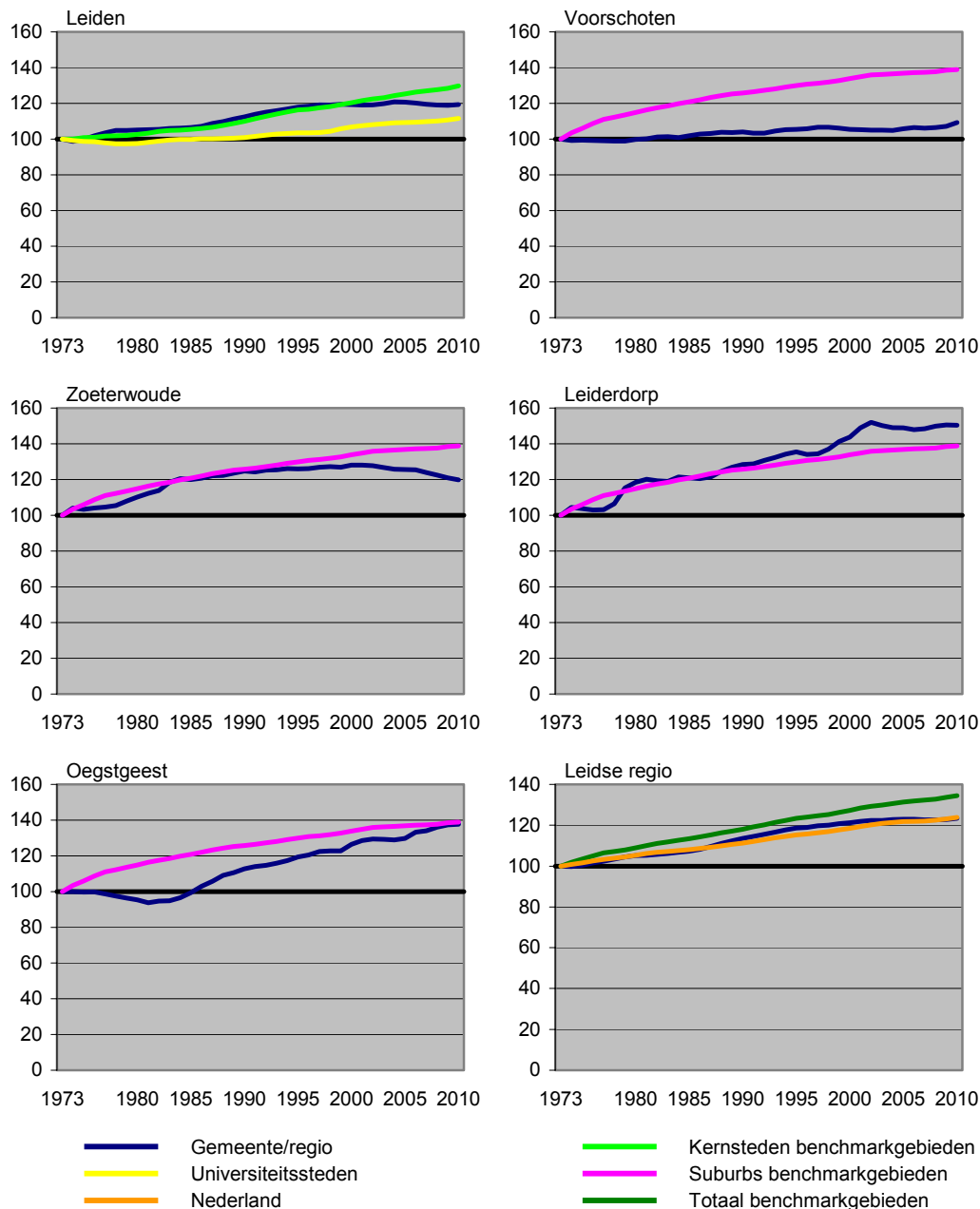
Figuur 5.3 Per gebied ontwikkeling arbeidsplaatsen per inwoner 15-64 jaar, 1973-2010. Nederland = 1

In figuur 5.4 staat de ontwikkeling van het aantal inwoners, als index van 1973. Naast de individuele gemeenten is ook de score voor de Leidse regio als geheel weergegeven. In figuur 5.4, 5.5 en 5.6 is Leiden

steeds vergeleken met de benchmarksteden (de kernsteden van de benchmarkgebieden: Alkmaar, Amersfoort, Hilversum, Breda en 's-Hertogenbosch) en de selectie van universiteitssteden (Groningen, Nijmegen, Delft, Tilburg en Maastricht) en de overige gemeenten met de suburbane gemeenten in de benchmarkgebieden. De Leidse regio is vergeleken met het nationaal gemiddelde en de benchmarkgebieden.

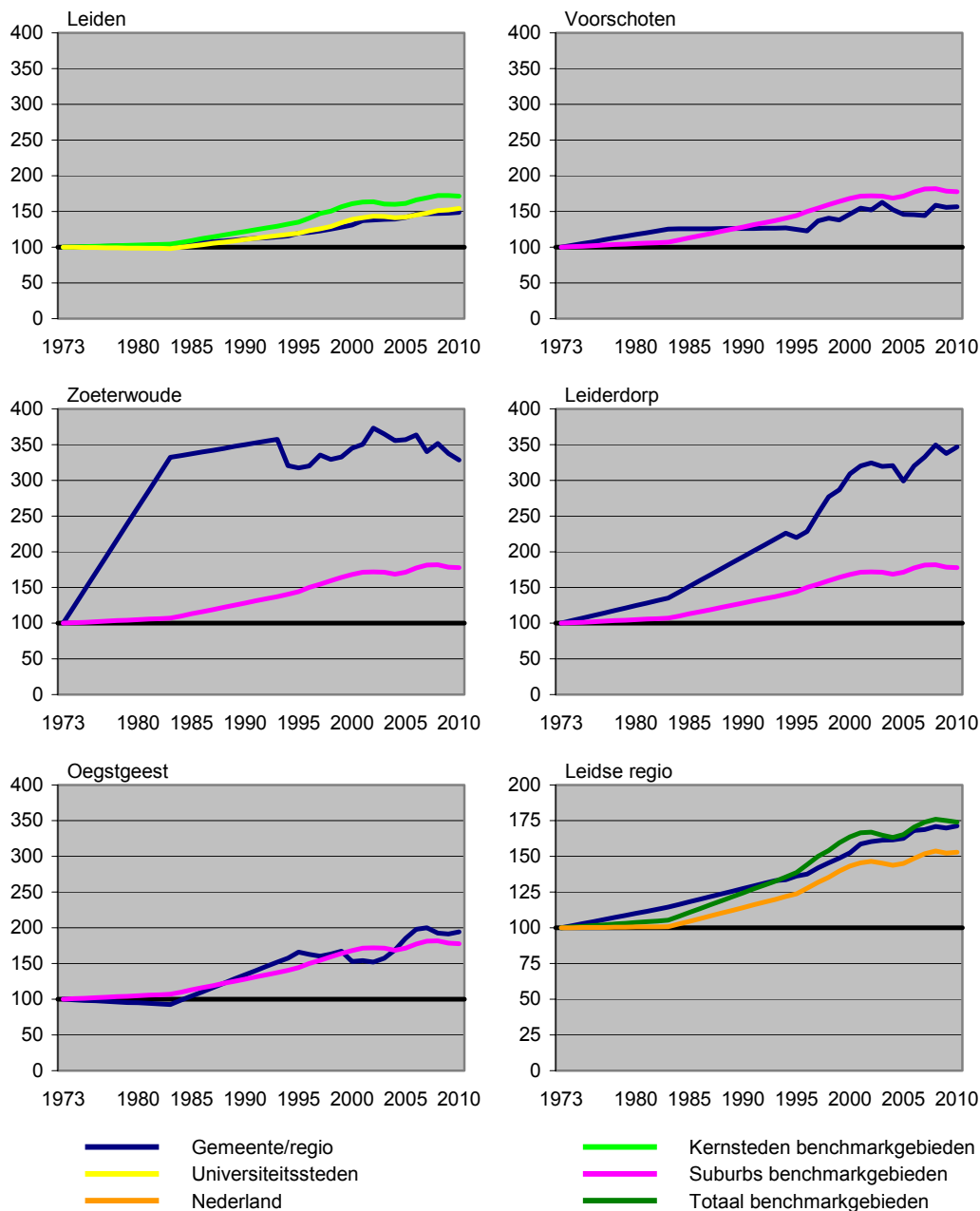
Figuur 5.4 Ontwikkeling inwoners sinds 1973, gemeenten, 1973=100

In Leiden blijft het aantal inwoners sinds 1995 ongeveer stabiel, terwijl sindsdien in de benchmarksteden en de (selectie van) universiteitssteden nog sprake is geweest van groei. Gegeven de zeer hoge bebouwingsdichtheid in Leiden is het ook steeds moeilijker geworden om geschikte locaties voor

grootschalige woningbouw te vinden. Het aantal inwoners in Voorschoten blijft vrijwel stabiel, met een toename in de meest recente jaren, in Zoeterwoude is het aantal inwoners in het afgelopen decennium afgenomen, in Leiderdorp is het aantal inwoners in de jaren zeventig, tachtig en negentig sterk toegenomen, maar de afgelopen tien jaar niet meer en in Oegstgeest is de afgelopen drie decennia sprake geweest van een gestage groei. De grafieken mogen overigens niet zondermeer worden doorgetrokken naar de toekomst. Bij toekomstige ontwikkelingen is mede van belang of er nog ruimte is voor verdere uitbreiding en welke plannen voor woningbouw al zijn vastgesteld. Binnen een dichtbebouwd gebied als de Leidse regio kan dan weer eens de ene gemeente wat sterker groeien en dan weer eens de andere (zoals uit de ontwikkelingen in het verleden ook al duidelijk wordt). In hoofdstuk 7 staan prognoses tot 2030.

Figuur 5.5 Ontwikkeling arbeidsplaatsen sinds 1973, gemeenten, 1973=100

Bureau Louter, november 2012

Geef Kennis de Ruimte; De economie van de Leidse regio doorgeelicht

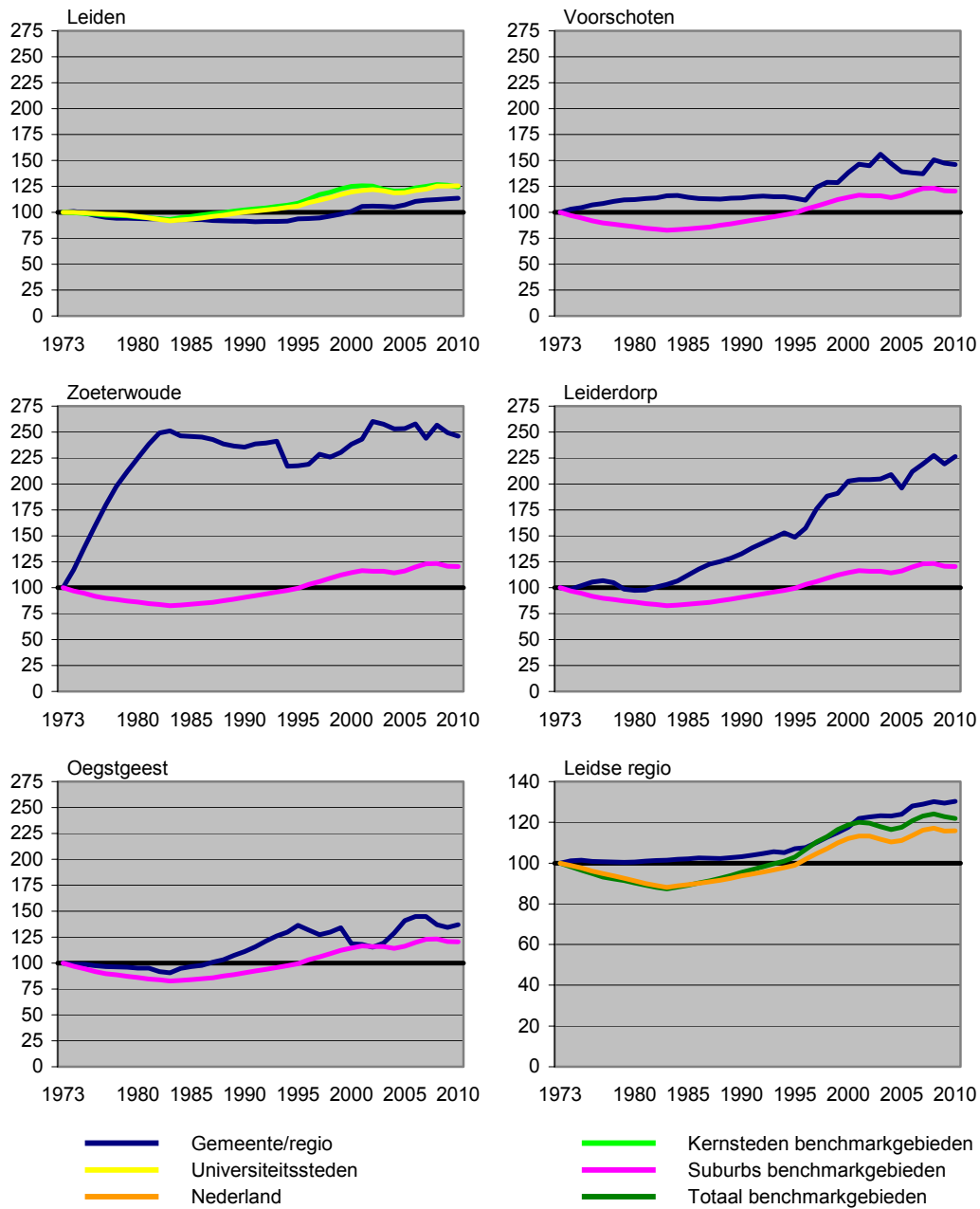
Uit figuur 5.5 blijkt dat het aantal arbeidsplaatsen in de Leidse regio en in de benchmarkgebieden zich sinds 1973 in vrijwel dezelfde mate heeft ontwikkeld, overigens met onderlinge verschillen in groeitempo door de tijd. De groei lag boven het nationaal gemiddelde. In Leiden was het groeipad vrijwel exact gelijk aan dat van de universiteitssteden (en het nationaal gemiddelde), maar bleef de ontwikkeling iets achter bij de benchmarksteden. Daaronder bevinden zich steden die in de jaarlijkse ranglijst over economische prestaties van Bureau Louter voor Elsevier veelal goed tot zeer goed scores (met name 's-Hertogenbosch, Breda en Amersfoort). In de aan de A4 gelegen gemeenten Zoeterwoude en Leiderdorp is het aantal arbeidsplaatsen sinds 1973 meer dan verdrievoudigd. In Zoeterwoude werd die groei overigens volledig gerealiseerd in de periode 1973-1983, terwijl in Leiderdorp sprake was van een sterke groei in de gehele periode. In Oegstgeest is het aantal arbeidsplaatsen verdubbeld, met sterke schommelingen door de tijd en in Voorschoten ontwikkelde het aantal arbeidsplaatsen zich ongeveer volgens het nationaal gemiddelde.

In figuur 5.6 staat de ontwikkeling van de werkgelegenheidsfunctie, het aantal arbeidsplaatsen per inwoner van 15-64 jaar. In de Leidse regio heeft de werkgelegenheidsfunctie zich gunstiger ontwikkeld dan het nationaal gemiddelde en - vooral in de afgelopen tien jaar - dan in de benchmarkgebieden.

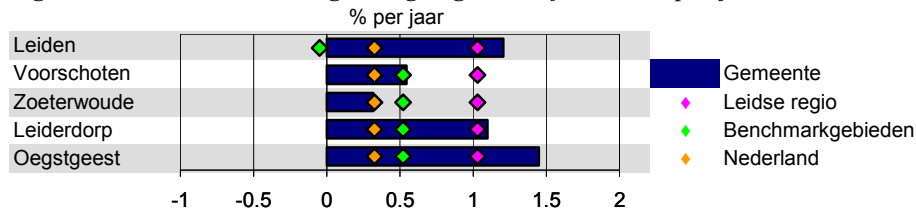
In de stad Leiden is de ontwikkeling van de werkgelegenheidsfunctie op lange termijn beschouwd achtergebleven bij de benchmarksteden en de universiteitssteden. De laatste tijd is de groei in Leiden echter hoger geweest. In alle vier overige gemeenten in de Leidse regio is de werkgelegenheidsfunctie sterker toegenomen dan in de benchmarkgemeenten en dan het nationaal gemiddelde. Hoewel slechts Zoeterwoude momenteel meer werkgemeente dan woongemeente is (een positieve pendelbalans) hebben de andere drie gemeenten op langere termijn beschouwd hun werkgelegenheidsfunctie dus wel versterkt. In een verder verleden waren dit vooral forenzengemeenten, maar in de afgelopen decennia hebben zij ook hun werkfunctie gestaag versterkt.

De ontwikkeling van de werkgelegenheidsfunctie per gemeente in het afgelopen decennium staat in figuur 5.7. Daaruit blijkt dat de werkgelegenheidsfunctie vooral sterk is toegenomen in Leiden, Leiderdorp en Oegstgeest. In Voorschoten en Zoeterwoude was de groei lager, maar in Voorschoten nog altijd boven het nationaal gemiddelde en in Zoeterwoude nog conform het nationaal gemiddelde. Sinds 2000 is de werkgelegenheidsfunctie van de Leidse regio bovengemiddeld gegroeid, waaraan alle gemeenten in meerdere of mindere mate hebben bijgedragen.

Figuur 5.6 Ontwikkeling arbeidsplaatsen per inwoner 15-64 jaar sinds 1973, gemeenten, 1973=100

Figuur 5.7 Ontwikkeling werkgelegenheidsfunctie, % per jaar, ultimo 2000- ultimo 2010, gemeenten

6 De staat van de economie

In dit hoofdstuk wordt inzicht gegeven in de huidige positie van de economie van de Leidse regio. Daarbij passeren verschillende onderwerpen de revue. Eerst wordt in paragraaf 6.1 bepaald in welke economische sectoren de Leidse regio zich vooral specialiseert. Daarbij wordt gebruik gemaakt van een meer gedetailleerde indeling in economische sectoren dan in het vorige hoofdstuk. Specifieke aandacht wordt geschonken aan de relatieve vertegenwoordiging van de topsectoren, die centraal staan in het Rijksbeleid. Bureau Louter heeft de beschikking over een in eigen beheer ontwikkeld model, waarmee kan worden bepaald hoeveel arbeidsplaatsen in een bepaalde sector verwacht zouden worden in een gebied, gegeven de locatiefactoren in dat gebied: het zogenaamde ‘Benchmarkmodel’. In paragraaf 6.2 is dat toegepast om te bepalen of er meer of minder arbeidsplaatsen zijn in de Leidse regio dan verwacht. In paragraaf 6.3 staat een eerste thematische uitwerking centraal, namelijk de rol van vrouwen op de Leidse arbeidsmarkt. En in paragraaf 6.4 wordt een tweede thema uitgewerkt, namelijk de mate waarin de Leidse regio voldoet aan het predikaat ‘kennisregio’. In paragraaf 6.5 tenslotte wordt bepaald wat het gemiddeld welvaartsniveau is van de inwoners van de Leidse regio.

6.1 Economische specialisaties

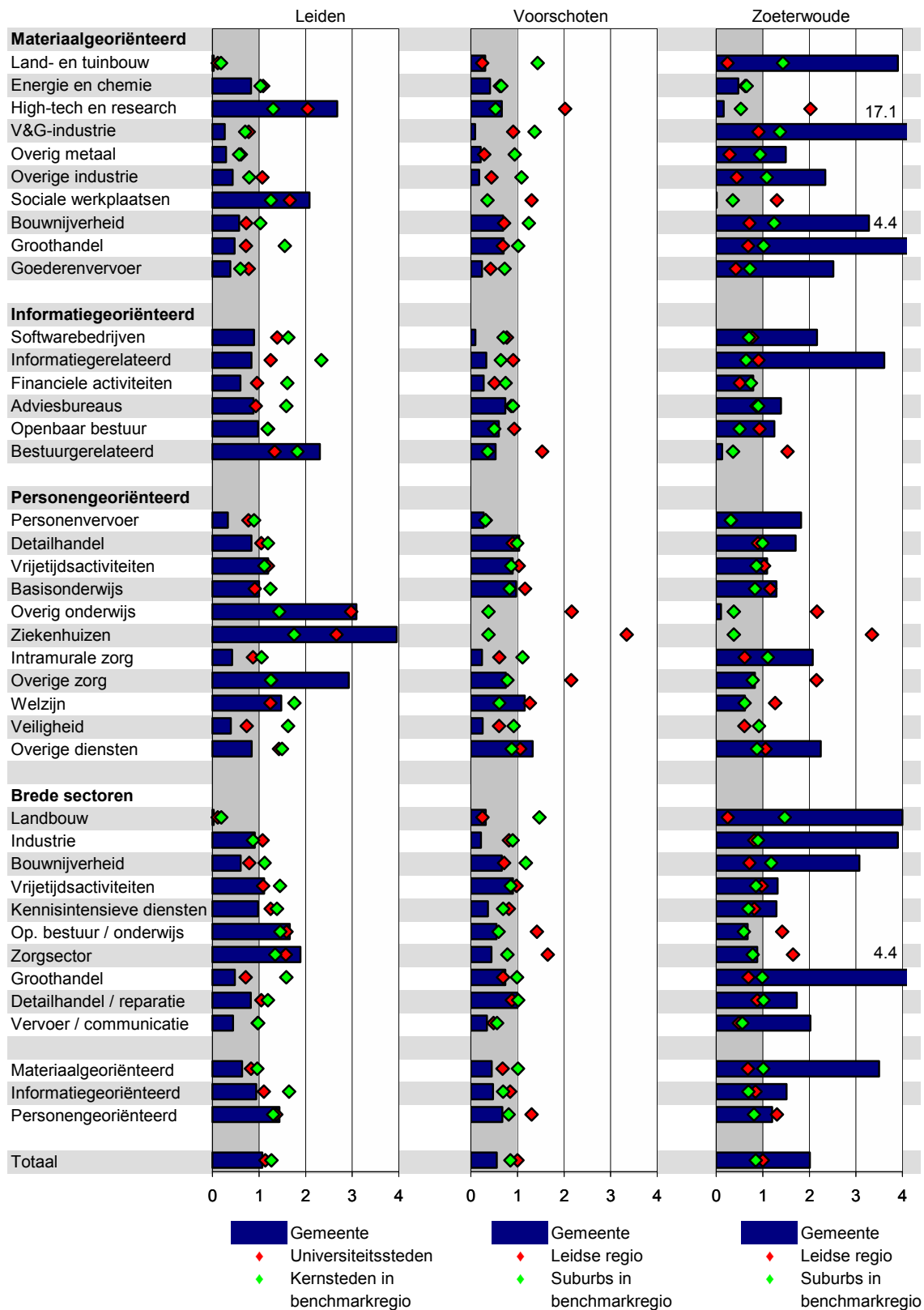
In figuur 6.1 is de bedrijvigheid onderscheiden in 27 economische sectoren, die vallen onder drie brede typen bedrijvigheid, namelijk materiaal-, informatie- en personengeoriënteerde activiteiten (zie bijlage II, waarin per sector ook een korte toelichting staat)²⁹. In de figuur staat de relatieve vertegenwoordiging. Daarbij is het aantal arbeidsplaatsen per inwoner van 15-64 jaar uitgedrukt als index van het nationaal gemiddelde. Een score hoger dan 1 (het deel van de figuur met een witte achtergrond) correspondeert met een sterkere relatieve vertegenwoordiging dan het nationaal gemiddelde. In de figuur zijn tevens (met ‘wiebertjes’) de scores voor een aantal benchmarkgebieden weergegeven, namelijk de kernsteden in de benchmarkgebieden en de universiteitssteden voor Leiden, het gemiddelde van de Leidse regio en de suburbane gemeenten in de benchmarkgebieden voor de suburbs in de Leidse regio en de benchmarkgebieden voor de Leidse regio als geheel. Naast de scores voor de 27 sectoren is tevens de relatieve vertegenwoordiging van de tien brede sectoren uit hoofdstuk 5 in de figuur geplaatst, alsmede de indeling in drie overkoepelende typen bedrijvigheid, namelijk materiaal-, informatie- en personengeoriënteerde activiteiten (zie bijlage II).

Eerst wordt ingegaan op de Leidse regio als geheel (waarvoor ook de positie is genoteerd binnen de ranglijst van 46 regio's - zie figuur I.1 in bijlage I), dan op de stad Leiden en vervolgens kort op de overige gemeenten in de regio. De werkgelegenheidsfunctie (het aantal arbeidsplaatsen per inwoner van 15-64 jaar) is in de Leidse regio iets hoger dan het nationaal gemiddelde, evenals de benchmarkgebieden. Duidelijk is dat personengeoriënteerde activiteiten zijn oververtegenwoordigd in de regio en materiaal-, en informatiegeoriënteerde activiteiten ondervertegenwoordigd. De Leidse regio kent daarmee veel meer dan de benchmarkgebieden een ‘eigen’, specifiek economisch profiel. Vooral ziekenhuizen, overig onderwijs (waaronder hoger onderwijs), overige zorginstellingen, high-tech en research (in de Leidse regio vooral biotechnologieverwant) en bestuursgerelateerd (in absolute zin overigens weinig arbeidsplaatsen omdat dit nationaal gezien ook een kleine sector is) zijn zeer sterk zijn vertegenwoordigd.

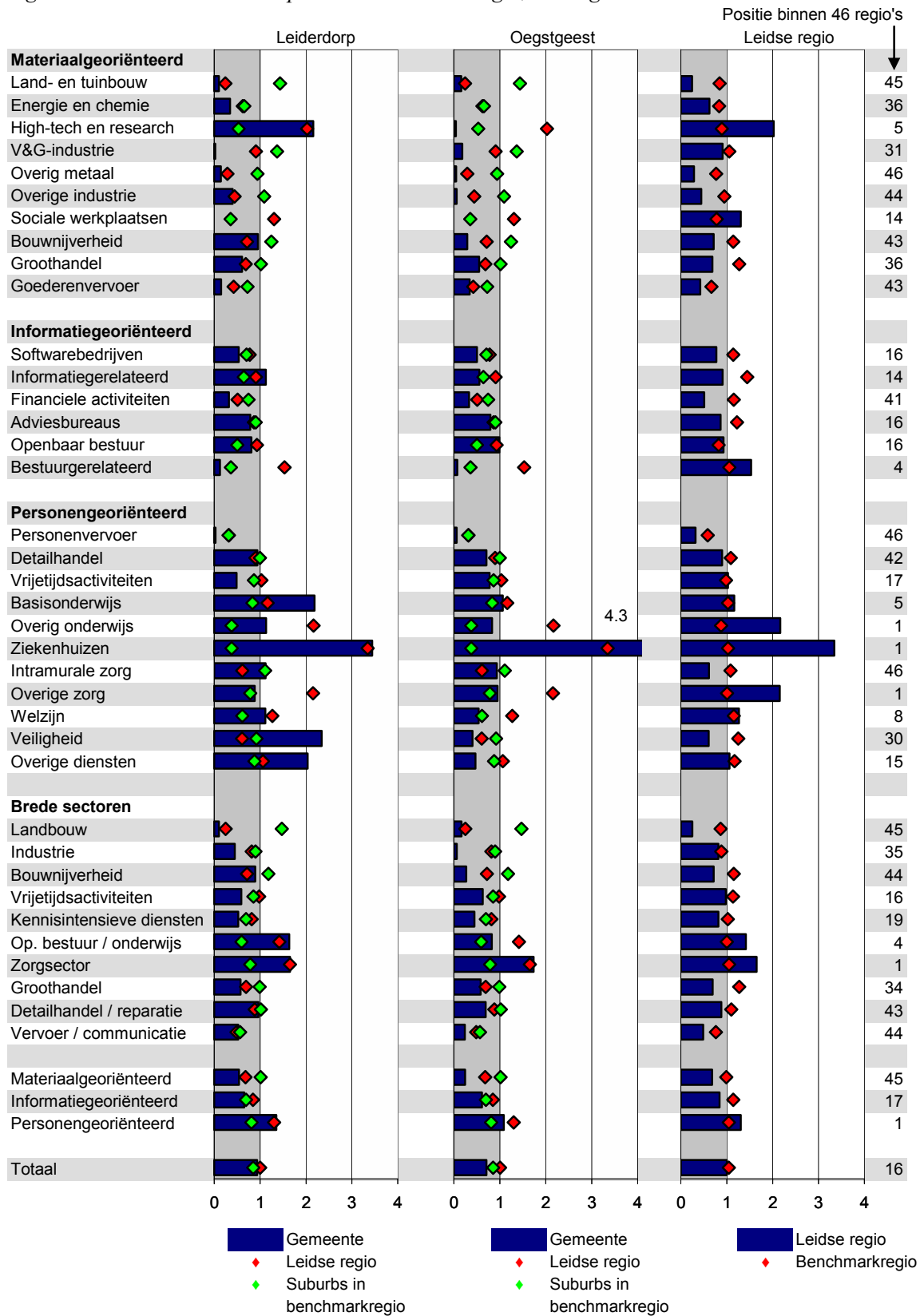
Vergeleken met de benchmarkgebieden zijn slechts twee sectoren in de materiaalgeoriënteerde bedrijvigheid sterker vertegenwoordigd in de Leidse regio, namelijk high-tech & research en sociale werkplaatsen. Ook in de informatiegeoriënteerde bedrijvigheid zijn slechts openbaar bestuur en bestuursgerelateerde typen bedrijvigheid sterker vertegenwoordigd dan in de benchmarkgebieden. Dat betreft activiteiten in de non-profit sector. Alle commerciële informatiegeoriënteerde sectoren zijn in de Leidse regio duidelijk minder sterk vertegenwoordigd dan in de benchmarkgebieden.

²⁹ Voor schoonmaakbedrijven, thuiszorg en uitzendkrachten geldt dat de ingeschreven werknemers hoofdzakelijk geen vast werkadres hebben. Zij zijn daarom niet meegenomen in de analyse van de economische specialisaties.

Figuur 6.1 Economische specialisaties Leidse regio

Figuur 6.1 Economische specialisaties Leidse regio, vervolg

Binnen de personengeoriënteerde bedrijvigheid scoort de Leidse regio zes van de elf maal hoger dan de benchmarkgebieden, waaronder een aantal maal in zeer sterke mate. Ook hier zijn het vooral non-profit sectoren (in onderwijs en onderdelen van de zorg) waarvoor de Leidse regio hoger scoort. Uitzonderingen daargelaten kan het economisch profiel van de Leidse regio dus worden gekarakteriseerd als ‘personengeoriënteerd’ en ‘non-profit’.

Omdat de stad *Leiden* een aanzienlijk deel van de werkgelegenheid in de Leidse regio herbergt verschilt het profiel van economische specialisaties niet veel tussen de stad en de regio. Wel kan Leiden echter worden vergeleken met specifieke benchmarksteden en universiteitssteden. Dan blijkt dat de totale werkgelegenheidsfunctie van Leiden lager is dan van de benchmarksteden. Dat wordt veroorzaakt door een lagere specialisatie in materiaalgeoriënteerde en - vooral – informatiegeoriënteerde activiteiten. Wat personengeoriënteerde activiteiten betreft, scoort Leiden zelfs wat hoger dan de benchmarksteden. Het economisch profiel van Leiden lijkt wel in sterke mate op dat van de selectie van andere universiteitssteden (hoewel die iets hoger scoren op materiaal- en informatiegeoriënteerd en iets lager op personengeoriënteerd).

Bij een vergelijking op het niveau van de 27 economische sectoren tussen Leiden en de twee benchmarks komt eenzelfde type beeld naar voren als bij een vergelijking tussen de Leidse regio en de benchmarkregio's. Ook nu zijn binnen de materiaalgeoriënteerde bedrijvigheid slechts de relatieve specialisaties voor high-tech en research en sociale werkplaatsen hoger dan in de benchmarksteden en dan in de universiteitssteden. Binnen de informatiegeoriënteerde bedrijvigheid scoort Leiden nu zelfs slechts op één sector (bestuursgerelateerd) hoger dan de twee benchmarks. Hier valt wel op dat de universiteitssteden stelselmatig lager scoren dan de benchmarksteden (met uitzondering van openbaar bestuur: twee van de universiteitssteden zijn tevens provinciehoofdstad; bij de benchmarksteden geldt dat slechts voor 's-Hertogenbosch). Er lijkt een trade-off te bestaan bij het benutten van het ‘kennispotentieel’ (hoog opgeleide arbeidskrachten) tussen inzet op hoogwaardige non-profit activiteiten (in universiteitssteden zijn ook vaak academische ziekenhuizen gevestigd) en commerciële informatiegeoriënteerde activiteiten. Leiden heeft de hoogste relatieve specialisaties in personengeoriënteerde bedrijvigheid, namelijk overig onderwijs, ziekenhuizen en overige zorg (waarvoor zelfs hogere scores worden gerealiseerd dan in de andere universiteitssteden). Bij high-tech en research gaat het uiteraard om het biotechnologiecluster.

Zoals al aangegeven, moet bij de interpretatie van de resultaten voor de overige gemeenten in de Leidse regio terughoudendheid worden betracht. Incidentele gebeurtenissen en fouten in de basisgegevens³⁰ kunnen sterk worden uitvergroot wanneer het gaat om kleine aantallen. Voor deze gemeenten moeten de resultaten dan ook als illustratief en indicatief worden beschouwd.

In *Voorschoten* zijn alle sectoren in materiaal- en informatiegeoriënteerde bedrijvigheid minder sterk vertegenwoordigd dan het nationaal gemiddelde (en ook dan in de suburbane gemeenten in de benchmarkgebieden). In personengeoriënteerde activiteiten worden soms gemiddelde of iets bovengemiddelde relatieve specialisaties gerealiseerd. Desalniettemin is dit een gemeente waar vooral de woonfunctie centraal staat. Anders ligt dat voor *Zoeterwoude*. De vestiging van Heineken (een terrein van 80 hectare in de Barre Polder) en het bedrijventerrein de Grote Polder (met veel groothandelsbedrijven) in Zoeterwoude-Rijndijk resulteert in tal van sterke relatieve specialisaties (waarbij wel bedacht moet worden dat het aantal inwoners in Zoeterwoude minder dan 8 duizend is en het aantal arbeidsplaatsen in absolute zin niet in de schaduw kan staan van het aantal arbeidsplaatsen in Leiden. Er zijn in absolute zin

³⁰ Een mogelijke fout is bijvoorbeeld het toekennen van een onjuiste sbi-code (waarmee tot op zeer gedetailleerd niveau het voornaamste type bedrijfsactiviteiten kan worden vastgesteld). Overigens valt over de juistheid van de sbi-codes te twisten. Vestigingen krijgen slechts één sbi-code, die wordt toegewezen aan het voornaamste type activiteiten. Wanneer op een vestiging van een bedrijf zowel productie als groothandel plaatsvindt kan het bijvoorbeeld verschil maken of van het aantal betrokken werknemers of van de gegenereerde omzet in de beide deelactiviteiten wordt uitgegaan bij het bepalen wat de ‘voornaamste’ activiteit is.

ook minder arbeidsplaatsen dan in Leiderdorp. *Leiderdorp* kent eenzelfde type economisch profiel als Leiden. Personegeoriënteerde activiteiten zijn er sterk vertegenwoordigd, mede door de vestiging van het Rijnland ziekenhuis. Ook is het hoofdkantoor van het LOI er gevestigd. Ook *Oegstgeest* voldoet aan het economisch profiel van de Leidse regio: relatief veel personegeoriënteerde bedrijvigheid en duidelijk minder materiaal- en informatiegeoriënteerde bedrijvigheid (maar voor alle drie typen bedrijvigheid wel met een lagere relatieve vertegenwoordiging dan het nationaal gemiddelde). De zorgsector is hier duidelijk de belangrijkste bron van werkgelegenheid, met psychiatrisch ziekenhuis Rivierduinen als grootste werkgever in de gemeente.

Topsectoren in de Leidse regio

In het economisch beleid van het Rijk worden momenteel negen geselecteerde topsectoren centraal gesteld. De vraag is in hoeverre die sectoren zijn gevestigd in de Leidse regio. In figuur 6.2 staat links het aantal arbeidsplaatsen per topsector en rechts de relatieve vertegenwoordiging (het aantal arbeidsplaatsen per inwoner van 15-64 jaar als index van het nationaal gemiddelde). Ook is de positie in de ranglijst van 46 gebieden volgens de gebiedsindeling van Bureau Louter weergegeven. De onderverdeling tussen een laag segment en een hoog segment is door Bureau Louter aangebracht en is gebaseerd op het gemiddeld opleidingsniveau van het personeel in de topsector.

In de figuur staan twee versies van de afbakening van de topsectoren:

- Figuur 6.2a is bepaald volgens een afbakening van de topsectoren die ultimo 2011 is opgesteld door Bureau Louter, in opdracht van Platform Bèta Techniek
- Figuur 6.2b is bepaald volgens een afbakening van de topsectoren die ultimo 2012 is gepubliceerd door het CBS, in opdracht van het Ministerie van Economische Zaken.

Het voert te ver om op de exacte verschillen in te gaan. Belangrijk is dat een onderscheid tussen agro & food en tuinbouw in de benadering van het CBS nauwelijks gemaakt kan worden omdat er maar liefst 120 duizend arbeidsplaatsen zijn (tweederde deel van het totaal van tuinbouw) die aan beide topsectoren zijn toegewezen. Om deze zeer omvangrijke dubbeltelling te voorkomen zijn die twee topsectoren door Bureau Louter samengevoegd. Daarnaast is de farmaceutische industrie door het CBS alleen tot life sciences gerekend en niet tot chemie (hoewel farmaceutische industrie ook door het topteam chemie was geselecteerd³¹). Het belangrijkste verschil tussen de twee afbakeningen is dat academische ziekenhuizen in de afbakening van het CBS niet tot life sciences is gerekend³².

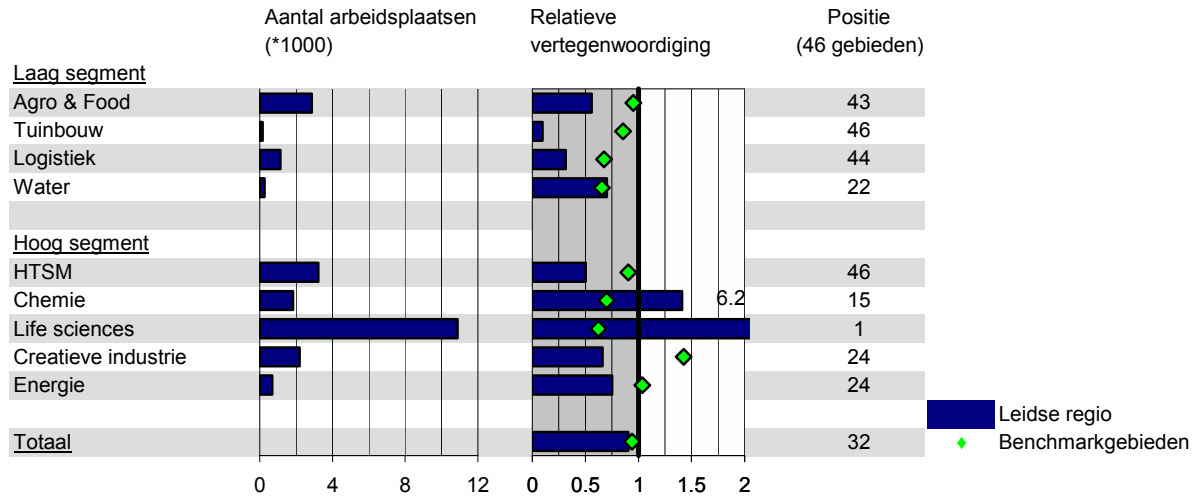
Eerst worden nu de resultaten volgens figuur 6.2a besproken. Duidelijk is dat life sciences in termen van het aantal arbeidsplaatsen de belangrijkste topsector is in de Leidse regio. Een aanzienlijk deel van de werknemers is werkzaam bij het academisch ziekenhuis. Daarnaast zijn velen werkzaam in de farmaceutische industrie (productie en handel), hoofdzakelijk, maar niet uitsluitend, op het Bioscience Park. Ook op chemie scoort de regio bovengemiddeld, maar tot die topsector is binnen deze afbakening opnieuw de farmaceutische industrie gerekend. Voor de topsectoren HTSM (high-tech systemen en materialen), logistiek, tuinbouw en zelfs agro & food (waarin de vestiging van Heineken is meegeteld) staat de Leidse regio in de staart van de ranglijst. Voor een aantal andere topsectoren worden ongeveer gemiddelde posities gerealiseerd (zoals water, chemie, creatieve industrie en energie). De topsector life sciences is van alle 46 gebieden relatief (gecorrigeerd voor bevolkingsomvang) het sterkst vertegenwoordigd in de Leidse regio. Alles bij elkaar neemt de Leidse regio echter een bescheiden 32°

³¹ De afbakening van de topsectoren is gebaseerd op rapporten die zijn opgesteld door topteams. Zowel door het topteam life sciences als door het topteam chemie is de farmaceutische industrie aan de 'eigen' topsector toegekend. Er is dus sprake van een 'dubbeltelling'. Door Bureau Louter is daar overigens bij het vaststellen van de omvang van de totale werkgelegenheid in alle topsectoren voor gecorrigeerd.

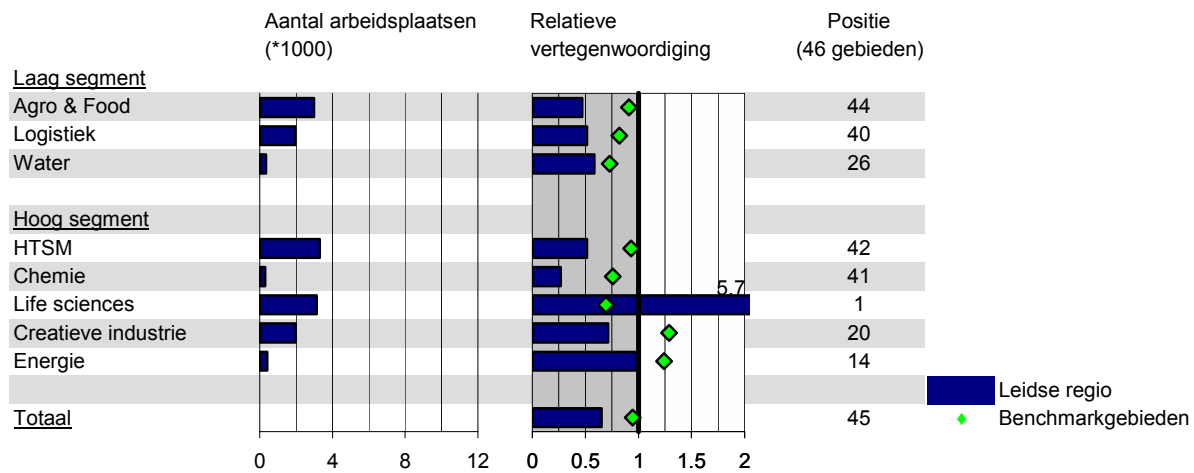
³² Het is lastig om vast te stellen of academische ziekenhuizen wel of niet aan de topsector toegerekend zouden moeten worden. In feite zou het de meest ideale oplossing zijn dat slechts de afdelingen van het ziekenhuis worden meegerekend waar onderzoek wordt verricht dat uitstijgt boven de activiteiten van het gemiddelde algemene ziekenhuis. Die gegevens zijn echter niet beschikbaar.

plaats in op de ranglijst van 46 gebieden. De relatieve vertegenwoordiging voor het totaal van de topsectoren wijkt overigens nauwelijks af van het gemiddelde van de benchmarkgebieden.

Figuur 6.2 Topsectoren Leidse regio

a. Afbakening inclusief academische ziekenhuizen

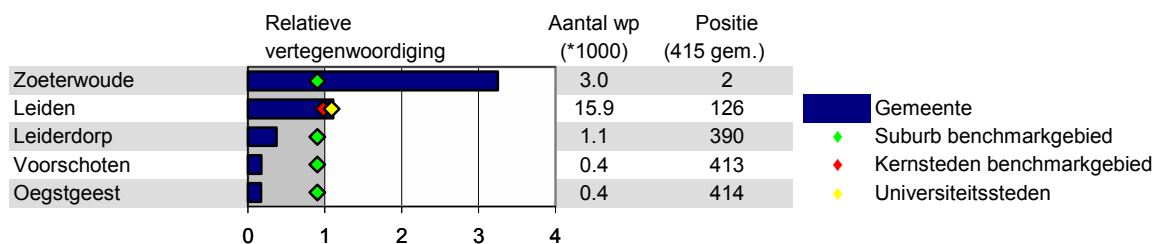
b. Afbakening volgens CBS (ultimo 2012)

Bij de (nieuwe) afbakening volgens het CBS (figuur 6.2b) is het aantal arbeidsplaatsen in life sciences in de Leidse regio duidelijk lager (doordat het academisch ziekenhuis niet is meegeteld) en is de score op chemie lager (doordat de farmaceutische industrie in deze indeling uitsluitend aan life sciences is toegewezen). Nog steeds scoort de Leidse regio toch nog op de eerste plaats wat betreft life sciences, maar het aantal arbeidsplaatsen dat daarmee gepaard gaat is veel lager. Op de ranglijst voor het totaal aan topsectoren (exclusief dubbeltellingen die aan twee topsectoren zijn toegekend) neemt de Leidse regio volgens deze afbakening zelfs slechts de op een na laagste plaats in op de ranglijst van 46 regio's.

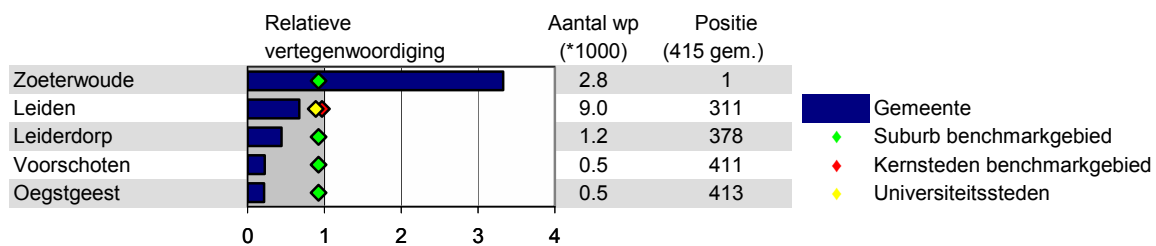
In figuur 6.3 staat de relatieve vertegenwoordiging per gemeente. Leiden scoort volgens de afbakening inclusief het academisch ziekenhuis (figuur 6.3a) ongeveer op het nationaal gemiddelde en wijkt daarin nauwelijks af van de kernsteden van de benchmarkgebieden en van de selectie van universiteitssteden. Life sciences leveren duidelijk de grootste bijdrage aan de Leidse arbeidsplaatsen in de topsectoren.

Zoeterwoude neemt maar liefst plaats 2 in (net achter nummer 1 Haarlemmermeer, waarvoor die positie vooral is te danken aan het luchtvaartcluster, een onderdeel van de topsector logistiek). Dat is, naast Heineken, onder andere ook te danken aan bedrijven in de topsector HTSM. De overige drie gemeenten bevinden zich in de staart van de ranglijst van 415 gemeenten. Topsectoren zijn dus wel vertegenwoordigd in de regio, maar niet bijzonder sterk en zowel naar sector (life sciences) als ruimtelijk (Zoeterwoude en Leiden) sterk geconcentreerd. Voor Leiden wordt de score duidelijk ongunstiger bij de tweede afbakening (zie figuur 6.3b), maar Zoeterwoude stijgt juist naar de eerste plaats (omdat in de afbakening van het CBS een groot deel van de vooral in Haarlemmermeer gevestigde luchtvaartsector niet tot de topsector logistiek is gerekend: een boeiende keuze).

Figuur 6.3 Topsectoren gemeenten de Leidse regio

a. Afbakening inclusief academische ziekenhuizen

b. Afbakening volgens CBS (ultimo 2012)

6.2 Verklaring van de omvang van de bedrijvigheid: het Benchmarkmodel

Er bestaan lokale en regionale verschillen in relatieve vertegenwoordiging van economische activiteiten. De vraag is of dat toeval is of dat er bepaalde redenen zijn aan te wijzen waarom de ene gemeente of regio hoger scoort dan de andere. Die vraag staat hier centraal. Daarvoor is een al eerder ontwikkeld Benchmarkmodel³³ uitgebreid en verfijnd. Via het Benchmarkmodel wordt per economische sector bepaald in hoeverre het verschil tussen de feitelijke werkgelegenheid in een gemeente en de werkgelegenheid die zou worden verwacht op basis van het aantal inwoners van 15 tot 65 jaar kan worden ‘verklaard’ uit de invloed van locatiefactoren (factoren die regionale verschillen vertonen en die de vestigingsplaatskeuze van bedrijven en/of het bedrijfsfunctioneren beïnvloeden). Dit wordt aangeduid als het ‘locatiefactoren effect’. Er is daarbij doelbewust voor gekozen om geen factoren op te nemen die representatief zijn voor gevoerd beleid. De modellen zijn dus beleidsvrij en pogen aan te geven wat de ‘natuurlijke krachten’ zijn bij vestigingsplaatskeuzes van bedrijven en instellingen³⁴. Vervolgens blijft er

³³ Zie voor de eerste versie van het Benchmarkmodel: Louter, P.J. (1999) *Economische netwerken; determinanten van de ruimtelijk-economische dynamiek*, TNO Inro. In opdracht van het Ministerie van Economische Zaken.

³⁴ Overigens is het ook uiterst complex om gevoerd beleid in een ‘score’ om te zetten en de effecten daarvan te bepalen). Er bestaan daarvoor geen goede, tussen gebieden exact vergelijkbare, gegevens.

veelal een verschil over tussen de feitelijke werkgelegenheid en de werkgelegenheid die via het Benchmarkmodel is gemeten. Dat wordt 'het residu' genoemd. Hier zal het worden aangeduid als het 'regionaal effect' (waarbij de term 'regionaal' ook betrekking kan hebben op een individuele gemeente). In bijlage III wordt stilgestaan bij de wijze waarop het Benchmarkmodel is opgesteld. Daar wordt ook een toelichting gegeven bij de diverse locatiefactoren die ten grondslag hebben gelegen aan de verklaring van ruimtelijke verschillen in omvang van de werkgelegenheid. Gezien de complexiteit van het model, zal in de hoofdtekst slechts beperkt worden ingegaan op technische details.

Het is nog relevant om aan te geven *waarom* er sprake kan zijn van een regionaal effect (een 'residu'). Daarbij speelt een rol dat bij het opstellen van het Benchmarkmodel een keuze is gemaakt voor 'algemene' locatiefactoren. Er is niet getracht om de 'verklaringsgraad' van het model geforceerd te verhogen door specifiek voor een bepaalde gemeente geldende verklaringen toe te voegen³⁵, enkele uitzonderingen daargelaten (de zogenaamde 'specifieke clusters'; zie bijlage III). Voor een positief of negatief 'regionaal effect' kunnen de volgende redenen bestaan:

- Wanneer de analyses betrekking hebben op het niveau van individuele gemeenten kunnen keuzes zoals aanleg van een groot bedrijventerrein in de ene gemeente in plaats van een naastgelegen gemeente (waar het bedrijventerrein met evenveel recht ook had kunnen worden aangelegd) van invloed zijn op de omvang van de werkgelegenheid. Bewust is er voor gekozen om indicatoren als de hoeveelheid bedrijventerreinen niet als 'locatiefactor' op te nemen. Ten eerste omdat dat dan min of meer per definitie tot een verklaring voor de omvang van de werkgelegenheid leidt en ten tweede omdat op die manier indirect beleidskeuzes worden ingebracht (de keuze om al dan niet bedrijventerreinen aan te leggen).
- Niet-optimale modelspecificatie. De selectie van de keuze van relevante locatiefactoren en het juist meten van hun invloed is complex. Ondanks uitvoerige analyses mag niet worden uitgesloten dat sommige locatiefactoren ten onrechte niet zijn opgenomen.
- Toeval. Veelal komen voor de vestiging van grote bedrijven op grond van de locatiefactoren meerdere locaties in ongeveer gelijke mate in aanmerking. Voor de gemeente die uiteindelijk wordt gekozen, zal dan een hoog regionaal effect resulteren (tenzij andere bedrijven in die sectoren juist op grote schaal niet kiezen voor die gemeente).
- De invloed van beleid. Dat kan dan gaan om 'goed' of 'slecht' beleid (de effectiviteit van het beleid), maar ook om beleidskeuzes. Zo is het denkbaar dat een gemeente kiest voor een zeer terughoudend economisch beleid, bijvoorbeeld omdat men 'hinder' door bedrijvigheid wil vermijden en er in omliggende gemeenten toch voldoende bedrijvigheid is geconcentreerd. Maar het kan ook een keuze zijn om juist zeer actief de economie te stimuleren, desnoods ten koste van omliggende gemeenten.

Soms liggen verklaringen voor een bestaand positief of negatief regionaal effect voor de hand, in andere situaties echter is het niet duidelijk welke van de hierboven aangegeven redenen de verklaring vormt voor het regionaal effect.

Tussen economische sectoren bestaan er verschillen in het belang van bepaalde typen locatiefactoren. In totaal zijn er in het Benchmarkmodel 16 economische sectoren waarvoor de invloed van locatiefactoren op het locatiegedrag is vastgesteld (zie bijlage III). Daarbij nemen twee sectoren een bijzondere positie in, omdat de plaats waar het werk wordt verricht vaak afwijkt van de plaats waar de werknemers zijn ingeschreven, namelijk uitzendkrachten en ambulante activiteiten. Resultaten voor de totale bedrijvigheid zullen zowel met als zonder die twee sectoren worden weergegeven.

³⁵ Zo is Tata Steel gevestigd in Velsen, zodat voor die gemeente een zeer hoog regionaal effect voor de industrie resulteert. Dat is dan gehandhaafd, omdat juist hieruit de afwijking van die gemeente van het algemene beeld blijkt. Tata Steel had op zich in het verleden namelijk ook op andere locaties in Nederland gevestigd kunnen worden (bij de locatiebeslissing in de jaren twintig van de vorige eeuw was ook het Rotterdamse havengebied nadrukkelijk een kandidaat).

In totaal zijn er 24 locatiefactoren. Om overzicht te houden, zijn die bij de presentatie van de resultaten samengevoegd tot tien locatiefactortypen (zie tabel III.1 in bijlage III). Onder de 24 locatiefactoren bevinden zich drie locatiefactoren die zijn aangeduid als ‘specifieke clusters’. Dat betreft uitsluitend clusters in de Randstad³⁶. Waar relevant is nog afzonderlijk de som van het regionaal effect en de specifieke clusters weergegeven in de tabellen en de figuren.

Resumerend kunnen in het Benchmarkmodel de volgende ‘effecten’ worden onderscheiden:

- ‘Verwacht o.b.v. PBB (potentiële beroepsbevolking)’: Dit is het aandeel van een gebied in het totaal aantal inwoners van 15-64 jaar maal de totale werkgelegenheid in de sector in Nederland³⁷.
- ‘Feitelijk’: Het feitelijk aantal arbeidsplaatsen in het gebied.
- Het ‘totaal effect’: het verschil tussen het ‘feitelijk’ aantal arbeidsplaatsen en het aantal arbeidsplaatsen volgens ‘Verwacht o.b.v. PBB’. Het totaal effect kan zowel positief als negatief zijn. De som van de totaal effecten over alle gebieden in Nederland is gelijk aan 0.
- ‘Locatiefactoren effect’: uit het Benchmarkmodel resulteert een verwacht aantal arbeidsplaatsen op basis van de invloed van de locatiefactoren. Het verschil tussen het volgens het Benchmarkmodel verwachte aantal arbeidsplaatsen en het volgens de PBB verwachte aantal arbeidsplaatsen is het ‘locatiefactoren effect’. Ook het locatiefactoren effect kan voor een gebied zowel positief als negatief zijn en de scores tellen over alle gebieden op tot 0.
- ‘Regional effect’: tussen het feitelijk aantal arbeidsplaatsen en het op basis van het Benchmarkmodel verwachte aantal arbeidsplaatsen kan voor een gebied een verschil bestaan. Dat kan zowel positief als negatief zijn. Dit wordt aangeduid als het ‘regionaal effect’. De scores van de regionale effecten over de gebieden tellen weer op tot 0.

De effecten kunnen zowel in absolute zin (in aantallen arbeidsplaatsen) als in relatieve zin worden bepaald. De relatieve effecten worden steeds uitgedrukt als percentage van het aantal arbeidsplaatsen dat wordt verwacht op basis van het aantal inwoners van 15 tot 65 jaar (‘Verwacht o.b.v. PBB’).

In tabel 6.1 staan de resultaten voor de Leidse regio van het Benchmarkmodel voor de 16 economische sectoren en voor de totaalscore. Bij het totaal is nog onderscheid gemaakt in een berekening inclusief en exclusief uitzendkrachten en ambulante activiteiten. In die twee laatstgenoemde sectoren worden de werknemers toegeschreven aan de locatie waar het kantoor van de organisatie staat. Voor het overgrote deel werken de werknemers echter niet op die locatie. Het is dan dus een kwestie waar toevallig het kantoor staat of alle werknemers aan de ene gemeente of aan de andere gemeente worden toegewezen.

³⁶ Het gaat hier om de invloed van de twee mainports, de ministeries in Den Haag en de tuinbouw in het Westland. Het is een kwestie van smaak of de zeer sterke vertegenwoordiging van transport in Haarlemmermeer (Schiphol) en Rotterdam (de haven), van openbaar bestuur in Den Haag en van tuinbouw in Westland nu als het gevolg van een specifieke ‘locatiefactor’ moet worden beschouwd of als een regionaal effect (dat dus niet uit locatiefactoren verklaard zou worden). Er is voor gekozen om de extra werkgelegenheid (bovenop wat normaal gesproken, op basis van ‘reguliere’ locatiefactoren, verwacht zou mogen worden) in transport (Haarlemmermeer en Rotterdam), openbaar bestuur (Den Haag) en land- en tuinbouw (Westland) te beschouwen als het effect van een specifieke locatiefactor (‘specifieke clusters’). Met het, in de vorm van locatiefactoren, verwerken van effecten van de mainports, de ministeries en het tuinbouwcomplex op de werkgelegenheid is in andere sectoren dan respectievelijk transport, openbaar bestuur en de land- en tuinbouw zeer terughoudend omgegaan, namelijk via het effect van Schiphol op enkele sectoren en het effect van het tuinbouwcluster op de groothandel (handel in tuinbouwproducten). Voor Rotterdam bijvoorbeeld zijn de effecten van de haven op andere sectoren dan transport opgevat als ‘regionale effecten’.

³⁷ Een cijfervoorbeeld: indien in een gebied 5% van de inwoners van 15 tot 65 jaar in Nederland woont en in een sector zijn er in totaal 400 duizend mensen werkzaam in Nederland, dan is de werkgelegenheid ‘Verwacht o.b.v. PBB’ in dat gebied dus gelijk aan $0.05 * 400 \text{ duizend} = 20 \text{ duizend}$.

Tabel 6.1a Benchmarkmodel: absolute effecten Leidse regio

Sector	Verwacht o.b.v. Pbb	Feitelijk	Totaal effect	Locatie- factoren effect	Regio- naal effect
Industrie	10.8	9.1	-1.8	-4.8	3.1
Groothandel	6.4	5.0	-1.3	-0.3	-1.1
Transport	3.7	1.6	-2.0	-1.7	-0.3
Bouwnijverheid	6.9	5.4	-1.5	-1.1	-0.5
Land- en tuinbouw	3.4	1.2	-2.2	-2.8	0.6
Bank- en verzekeringswezen	3.7	1.4	-2.3	0.2	-2.5
ICT	3.7	2.7	-1.0	0.8	-1.8
Zakelijke diensten	10.6	9.8	-0.8	1.7	-2.6
Detailhandel	9.8	9.0	-0.8	-0.2	-0.6
Overige consumentendiensten	5.2	4.7	-0.5	-0.1	-0.5
Vrijtijdsactiviteiten	5.9	5.9	-0.1	2.0	-2.1
Openbaar bestuur	7.5	7.1	-0.4	1.7	-2.2
Onderwijs	6.6	10.8	4.2	2.0	2.2
Zorgsector	14.2	24.4	10.2	2.2	8.0
Uitzendkrachten	4.0	4.8	0.8	0.4	0.4
Ambulante activiteiten	5.7	2.3	-3.4	-0.1	-3.4
Totaal	108.2	105.1	-3.1	0.1	-3.2
Totaal *	98.5	98.0	-0.4	-0.2	-0.2

*) Totaal excl. uitzendkrachten en ambulante activiteiten

Tabel 6.1b Benchmarkmodel: relatieve effecten Leidse regio

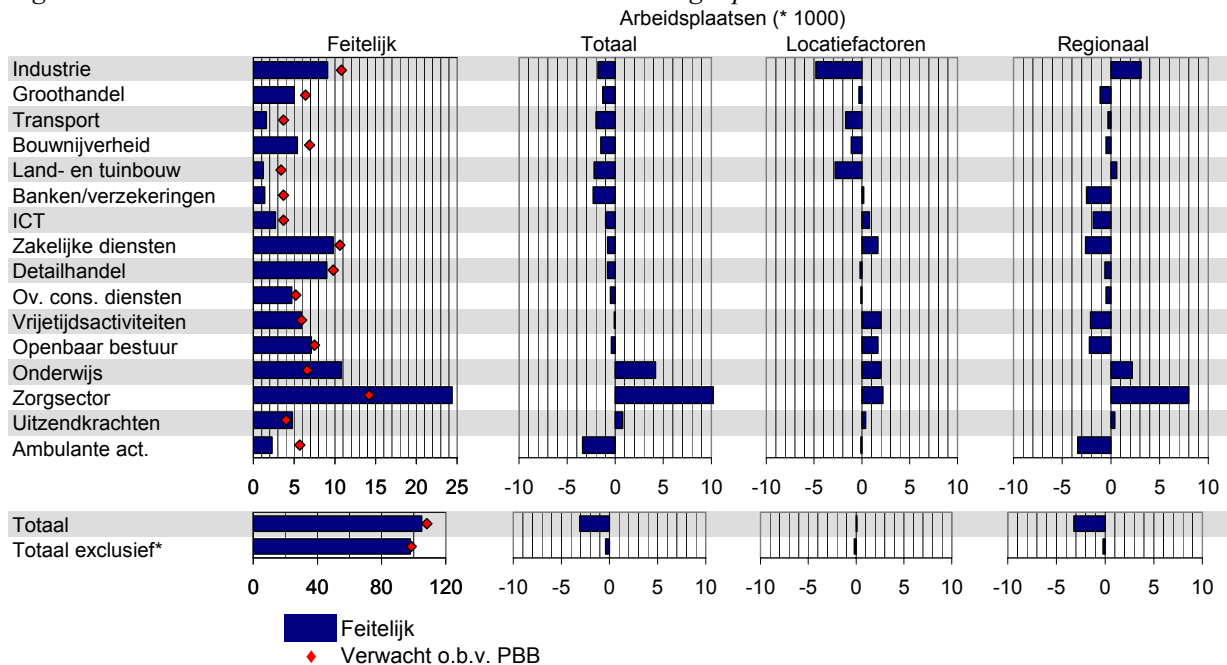
Sector	Totaal effect	Locatie- factoren effect	Regio- naal effect
Industrie	-16%	-45%	28%
Groothandel	-21%	-4%	-17%
Transport	-55%	-46%	-9%
Bouwnijverheid	-22%	-15%	-7%
Land- en tuinbouw	-65%	-84%	19%
Bank- en verzekeringswezen	-62%	7%	-68%
ICT	-28%	22%	-49%
Zakelijke diensten	-8%	16%	-24%
Detailhandel	-8%	-2%	-6%
Overige consumentendiensten	-10%	-1%	-9%
Vrijtijdsactiviteiten	-1%	34%	-35%
Openbaar bestuur	-6%	23%	-29%
Onderwijs	64%	30%	34%
Zorgsector	72%	16%	56%
Uitzendkrachten	20%	10%	11%
Ambulante activiteiten	-60%	-1%	-59%
Totaal	-3%	0%	-3%
Totaal *	0%	0%	0%

Uit tabel 6.1a blijkt dat op grond van het aandeel van de Leidse regio in het totaal aantal inwoners van 15 tot 65 jaar in Nederland een aantal arbeidsplaatsen verwacht zou worden van 108.2 duizend. Het feitelijk

aantal arbeidsplaatsen (inclusief zelfstandigen, kleine banen en uitzendkrachten) is 105.1 duizend. Bij bedrijven en instellingen in de Leidse regio werken dus 3.1 duizend mensen minder dan op grond van het bevolkingsaandeel verwacht zou worden. Opvallend is dat het locatiefactoren effect slechts 0.1 duizend bedraagt. Dat wil zeggen dat de regio een zodanige set van locatiefactoren kent dat het verwachte aantal arbeidsplaatsen vrijwel exact gelijk is aan het aantal arbeidsplaatsen volgens het bevolkingsaandeel. Het feitelijk aantal arbeidsplaatsen blijft 3.2 duizend achter bij het aantal dat op grond van het Benchmarkmodel verwacht zou worden. Dat is 3% van het aantal arbeidsplaatsen dat op grond van het bevolkingsaandeel verwacht zou worden. Wanneer de resultaten exclusief uitzendkrachten en ambulante activiteiten worden berekend, blijkt dat het locatiefactoren effect en het regionaal effect vrijwel exact gelijk zijn aan nul. Niet alleen is het aantal arbeidsplaatsen volgens de berekeningen met het Benchmarkmodel dus vrijwel exact gelijk aan het aantal arbeidsplaatsen volgens het Benchmarkmodel, maar bovendien voorspelt het model vrijwel exact het feitelijke aantal arbeidsplaatsen.

Tussen economische sectoren bestaan echter verschillen. De effecten zijn niet alleen in tabelvorm weergegeven, maar ook grafisch (zie figuur 6.4). Voor vrijwel alle sectoren is het feitelijk aantal arbeidsplaatsen in de Leidse regio in meerdere of mindere mate lager dan wat op grond van het bevolkingsaandeel verwacht zou worden. Slechts voor onderwijs, de zorgsector en (in geringe mate) uitzendkrachten resulteert een positief totaal effect. Het locatiefactoren effect is negatief voor alle materiaalgeoriënteerde typen bedrijvigheid. In procentuele zin (zie tabel 6.1b) geldt dat vooral voor industrie, transport en - in heel sterke mate – landbouw. Vooral het gebrek aan ruimte speelt daarbij een rol. Voor alle andere sectoren resulteert het Benchmarkmodel in een neutraal of positief locatiefactoren effect. Een vrij sterk positief locatiefactoren effect bestaat onder andere voor de drie non-profit sectoren (Onderwijs, openbaar bestuur en de zorgsector), maar ook voor vrijetijdsactiviteiten en de commerciële informatiegeoriënteerde typen bedrijvigheid (bank- en verzekeringswezen, ICT, zakelijke dienstverlening). Voor vestiging van die typen bedrijvigheid is de regio dus bovengemiddeld aantrekkelijk als vestigingsplaats.

Figuur 6.4 Resultaten Benchmarkmodel voor Leidse regio per sector

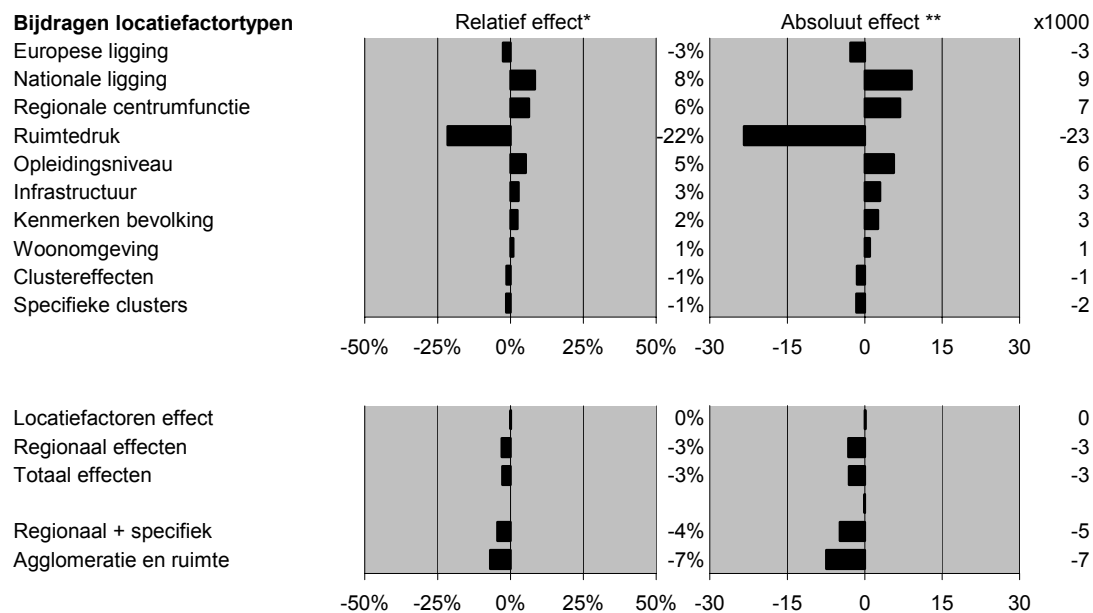
*) Totaal exclusief : Totaal exclusief uitzendkrachten en ambulante activiteiten

Uit het regionaal effect blijkt welke typen bedrijvigheid meer dan verwacht vertegenwoordigd zijn in de regio (een positief regionaal effect). Zo is er bijvoorbeeld 28% meer werkgelegenheid (3.1 duizend

arbeidsplaatsen) in de industrie dan verwacht volgens het Benchmarkmodel (denk bijvoorbeeld aan Heineken - een vestiging die met evenveel recht elders had kunnen worden gebouwd in de jaren zeventig - en de biotechnologiebedrijven – het resultaat van actief beleid). Ook in het onderwijs en vooral de zorgsector is het feitelijk aantal arbeidsplaatsen veel hoger dan op grond van het Benchmarkmodel verwacht mocht worden. In de zorgsector bedraagt het regionaal effect zelfs 8 duizend arbeidsplaatsen, ongeveer de omvang van het academisch ziekenhuis, waarvan de aanwezigheid niet verklaard wordt door locatiefactoren als bijvoorbeeld het lokaal/regionaal bevolkingsdraagvlak.

Maar voor diverse andere sectoren is sprake van een negatief regionaal effect. Aanzienlijke negatieve regionale effecten (meer dan duizend arbeidsplaatsen minder dan verwacht) zijn er voor groothandel, de drie typen informatiegeoriënteerde bedrijvigheid, vrijetijdsactiviteiten en openbaar bestuur. Vooral opvallend is het in totaal bijna 7 duizend arbeidsplaatsen lagere aantal arbeidsplaatsen in de commerciële informatiegeoriënteerde bedrijvigheid (38% van het aantal op grond van het bevolkingsaandeel verwachte arbeidsplaatsen). Wat hier de precieze redenen voor zijn, is niet duidelijk.

Figuur 6.5 Relatieve en absolute effecten naar tien locatiefactoren, voor totale bedrijvigheid

*) Relatief effect: In procenten van het verwachte aantal arbeidsplaatsen op basis van het aantal inwoners van 15-64 jaar.

**) In duizenden aantallen arbeidsplaatsen

In figuur 6.5 staat het effect op het totaal aantal arbeidsplaatsen van tien locatiefactortypen (samenbundelingen van de in totaal 24 locatiefactoren die in het model worden onderscheiden - zie bijlage III). Daaruit blijkt dat de hoge ruimtedruk ertoe leidt dat er 23 duizend arbeidsplaatsen minder zijn dan er geweest zouden zijn bij een gemiddelde ruimtedruk³⁸. Maar dichtheid levert ook (agglomeratie) voordelen op. Dat komt het sterkst naar voren in een gunstige nationale ligging en het, als gevolg van de concentratie van bedrijven en bewoners, kunnen vervullen van een regionale centrumfunctie. Deze factoren (ruimtedruk, nationale ligging, regionale centrumfunctie) kunnen worden gecombineerd tot een totaalbeeld van agglomeratie en ruimte (dat overigens nog steeds licht negatief uitpakt voor de regio).

³⁸

Dit is een te accepteren feit. Het is niet, of slechts zeer gedeeltelijk, zo dat de ruimtedruk kan worden vermindert via beleid. De regio is nu eenmaal zeer sterk verstedelijkt. Dat is historisch gegroeid en er is weinig aan te doen. Wel zal een beleid gericht op het aantrekken van veel ruimte per arbeidsplaats vergende activiteiten gelijk zijn aan roeien tegen de stroom in.

De vergeleken met veel in het zuiden en oosten van Nederland gelegen minder gunstige ligging ten opzichte van Europese economische zwaartepunten resulteert in 3 duizend arbeidsplaatsen minder in de Leidse regio dan verwacht op grond van het bevolkingsaandeel. Positieve bijdragen aan de werkgelegenheid in de regio worden geleverd door het hoge gemiddeld opleidingsniveau (6 duizend banen extra), de gunstige infrastructuur (ligging aan het hoofdwegennet en bereikbaarheid per trein: 3 duizend extra banen) en kenmerken van de bevolking (ook 3 duizend arbeidsplaatsen extra). In bijlage III is aangegeven hoe de indicatoren zijn berekend en wat hun effect is per economische sector.

6.3 De rol van vrouwen op de Leidse arbeidsmarkt

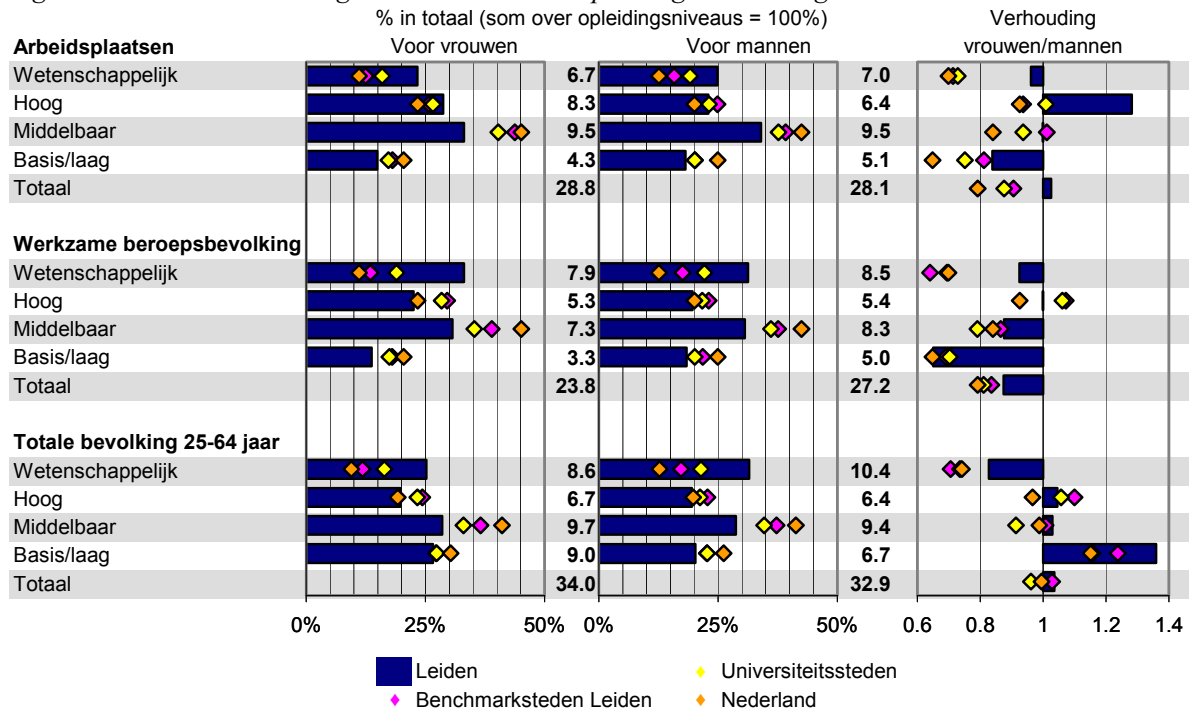
In Nederland is het aantal werkzame vrouwen lager dan het aantal werkzame mannen. Opmerkelijk is dat bij bedrijven en instellingen in Leiden juist meer vrouwen dan mannen werken (zie figuur 6.6a), namelijk 28.8 duizend versus 28.1 duizend. In de figuur is tevens de omvang van de werkzame beroepsbevolking weergegeven (naar woonplaats). Dan ligt het aantal vrouwen in Leiden wat lager dan het aantal mannen. Zowel bij de arbeidsplaatsen als bij de werkzame beroepsbevolking is het aandeel vrouwen in het totaal echter hoger dan het nationaal gemiddelde (namelijk 51% bij de arbeidsplaatsen en 47% bij de werkzame beroepsbevolking, tegen bijna 45% nationaal). De inkomende pendel (degenen die in Leiden werken, maar er niet wonen), bestaat dus blijkbaar meer uit vrouwen dan uit mannen. Het grote aantal banen voor vrouwen is mede een gevolg van de samenstelling van de bedrijvigheid: sectoren waar veel mannen werken (industrie, bouwnijverheid, transport) zijn ondervertegenwoordigd, terwijl de zorgsector (waar relatief veel vrouwen werken) sterk is oververtegenwoordigd. Vooral onder degenen met een HBO-opleiding is het aantal vrouwelijke werknemers bij Leidse bedrijven en instellingen duidelijk hoger dan het aantal mannelijke werknemers. Zowel wat de arbeidsplaatsen als wat de werkzame beroepsbevolking betreft, is in Leiden het aandeel van hoog/wetenschappelijk opgeleiden onder vrouwen in het totaal hoger dan onder mannen, namelijk 52% versus 48% voor de arbeidsplaatsen en 55% versus 51% voor de werkzame beroepsbevolking. Nationaal is het aandeel 35% voor vrouwen en 33% voor mannen.

Naast de arbeidsplaatsen en de werkzame beroepsbevolking is in de figuur tevens de verdeling naar opleidingsniveau weergegeven van het totaal aantal inwoners (inclusief niet-werkenden) van 25 jaar of ouder (de leeftijd waarop men in het algemeen het hoogste onderwijsdiploma heeft gehaald). Ook dan is het aandeel hoog/wetenschappelijk opgeleiden zowel onder vrouwen als onder mannen relatief hoog in Leiden (voor vrouwen 45% versus 32% nationaal en voor mannen 51% versus 29% nationaal).

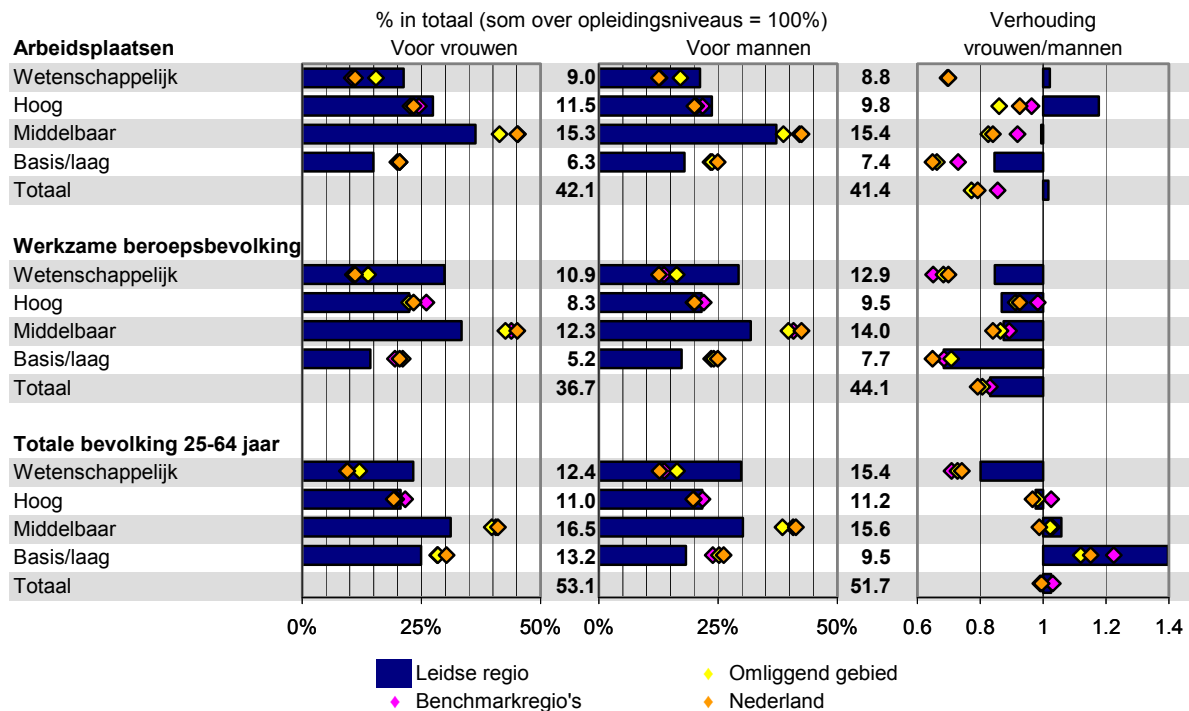
Naast de stad Leiden zijn de berekeningen ook voor de Leidse regio als geheel gemaakt (zie figuur 6.6b). In het totaal voor de Leidse regio weegt de stad Leiden uiteraard zwaar mee. Wanneer aan de hand van de absolute getallen in figuur 6.6 wordt berekend hoeveel arbeidsplaatsen en werkzame inwoners er zijn in de overige delen van de Leidse regio (exclusief Leiden zelf), dan blijkt dat daar het aandeel van vrouwen in het totaal aantal arbeidsplaatsen exact 50% is en het aandeel van de werkzame beroepsbevolking (naar woonplaats) 48%. Beide zijn hoger dan het nationaal gemiddelde van 44%. Ook in de overige delen van de regio is het aandeel hoog/wetenschappelijk opgeleiden voor de arbeidsplaatsen zowel hoger dan het nationaal gemiddelde voor vrouwen (41%) als voor mannen (39%). Des te meer geldt dat voor de woonachtige werkzame beroepsbevolking (47% hoog/wetenschappelijk opgeleiden onder vrouwen en zelfs 50% onder mannen).

Kortom, zowel in Leiden als in de overige gemeenten in de Leidse regio is zowel het aandeel van vrouwen onder de werkzame beroepsbevolking als, vooral, hun aandeel in de arbeidsplaatsen duidelijk hoger dan het nationaal gemiddelde. In Leiden is bovendien zowel naar arbeidsplaatsen als naar werkzame beroepsbevolking beschouwd het aandeel van hoog/wetenschappelijk opgeleiden onder vrouwen hoger dan onder mannen (en onder zowel vrouwen als mannen veel hoger dan het nationaal gemiddelde).

Figuur 6.6 Samenstelling arbeidsmarkt naar opleidingsniveau en geslacht

a. Gemeente Leiden

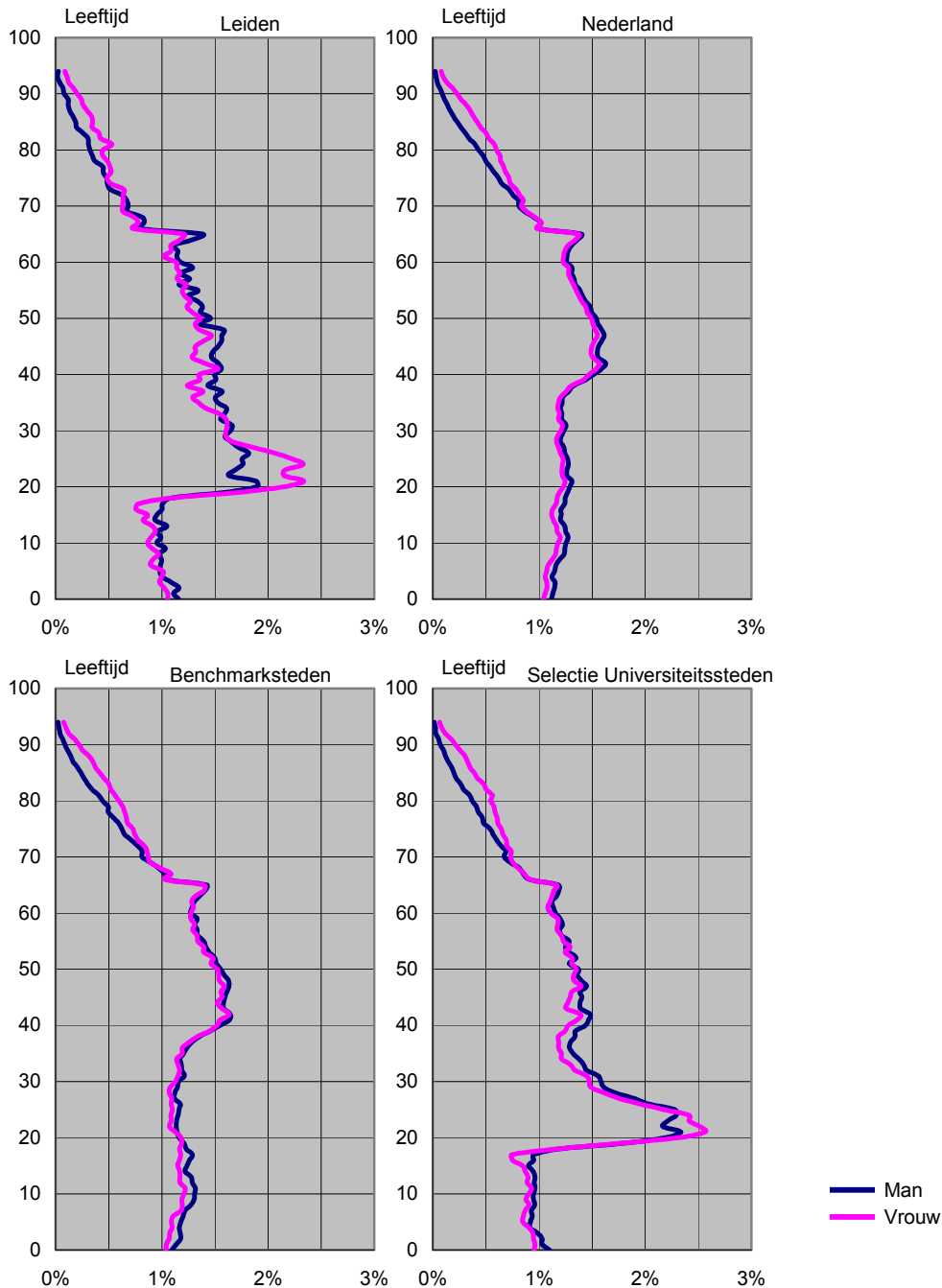

b. Regio Leiden

Toelichting: De getallen geven aantallen in duizendtallen voor de gemeente Leiden (figuur a) en de Leidse regio (figuur b). Bij de arbeidsplaatsen en de werkzame beroepsbevolking gaat het hierbij slechts om degenen met een vast werkadres. Ook zijn slechts degenen meegeteld die minstens 12 uur per week werken. De aantallen zijn daarom wat lager dan het totaal aantal arbeidsplaatsen en dienen vooral om zicht te geven op de onderlinge verhoudingen naar geslacht en opleidingsniveau.

In figuur 6.7 staat de leeftijdsverdeling van zowel mannen als vrouwen voor Leiden, voor het nationaal gemiddelde, voor de benchmarksteden (waaronder zich geen steden met een universiteit bevinden) en voor de selectie van universiteitssteden.

Figuur 6.7 Aandeel leeftijden in totale bevolking naar geslacht

Wanneer Leiden en de universiteitssteden worden vergeleken met het nationaal gemiddelde valt direct de 'piek' bij late tieners en jonge twintigers op. Dat zijn uiteraard studenten die zijn verhuisd om een studie te gaan volgen en na afronden van hun studie gedeeltelijk weer verhuizen wanneer zij elders een baan

aanvaarden. Bij de benchmarksteden ontbreekt de piek. Het leeftijdsprofiel is voor die steden vrijwel gelijk aan het nationaal gemiddelde. Wanneer Leiden met de selectie van andere universiteitssteden wordt vergeleken vallen twee kenmerken op. Ten eerste is het verschil tussen mannen en vrouwen in de studentenpiek in Leiden groter dan in de andere universiteitssteden. Ervan uitgaande dat een aanzienlijk deel van de afgestudeerden in Leiden of in de regio blijft wonen, levert dat mede een verklaring voor het grote aantal (vaak hoog opgeleide) vrouwen op de arbeidsmarkt in de Leidse regio. Niet alleen de vraagkant (een oriëntatie op sectoren met - nationaal gezien - relatief veel vrouwelijke werknemers), maar ook het aanbod van veel vrouwelijke ex-studenten draagt bij aan het hoge aandeel vrouwen.

Ten tweede is de ‘terugval’ in de aandelen van late twintigers/dertigers ten opzichte van het aantal begin twintigers voor Leiden veel minder sterk dan voor de selectie van andere studentensteden. Dit bevestigt wat al eerder werd gesteld: Leiden weet afgestudeerden in relatief hoge mate te binden aan de stad of regio. Dat is een combinatie van de beschikbaarheid van banen en woonaantrekkelijkheid.

In bijlage IV staan nog enige aanvullende analyses over de rol van vrouwen op de Leidse arbeidsmarkt.

6.4 De kenniseconomie in de Leidse regio

Door het onderzoek heen werden tot nu toe vele aanwijzingen gevonden voor de hoge kennisintensiteit van de Leidse regio. Aan de hand van een aantal indicatoren wordt dat hier nader onderzocht.

Kennisintensieve sectoren

In tabel 6.2 is het aandeel in de totale werkgelegenheid in een gebied bepaald voor een drietal als sterk ‘kennisintensief’ te beschouwen sectoren.

Tabel 6.2 Aandeel kennisintensieve bedrijvigheid in de Leidse regio

	Aandeel in werkgelegenheid in gebied (%)				Relatieve specialisatie (Nederland = 1)			
	HT&R	KD	U&AZ	Totaal	HT&R	KD	U&AZ	Totaal
Leiden	4,8	8,8	18,9	32,5	2,50	0,81	12,58	2,29
Benchmarksteden	2,0	15,4	0,0	17,4	1,03	1,43	0,00	1,22
Universiteitssteden	3,4	10,5	9,5	23,5	1,80	0,97	6,30	1,65
Voorschoten	2,3	9,9	0,0	12,1	1,19	0,91	0,00	0,85
Zoeterwoude	0,2	11,5	0,0	11,7	0,08	1,07	0,00	0,82
Leiderdorp	4,4	9,6	0,0	14,0	2,30	0,89	0,00	0,99
Oegstgeest	0,1	10,3	0,0	10,4	0,06	0,95	0,00	0,73
Benchmarkgemeenten	1,2	10,1	0,0	11,3	0,62	0,93	0,00	0,79
Leidse regio	3,9	9,3	12,8	25,9	2,02	0,86	8,48	1,82
Benchmarkregio	1,6	13,1	0,0	14,8	0,85	1,21	0,00	1,04
Nederland	1,9	10,8	1,5	14,2	1,00	1,00	1,00	1,00

Toelichting:

HT&R High-tech en Research

KD Kennisintensieve diensten (softwarebedrijven, informatiegerelateerde bedrijven en adviesdiensten)

U&AZ Universiteiten en Academische ziekenhuizen

Bij ‘relatieve specialisatie’ is het aandeel van het gebied gedeeld door het nationaal gemiddelde.

Groen gemarkeerd zijn relatieve vertegenwoordigingen boven het nationaal gemiddelde.

Ten eerste high-tech & research (met een hoog gemiddeld opleidingsniveau, maar tevens met veel technologische innovaties). Ten tweede kennisintensieve diensten (softwarebedrijven, informatiegerelateerde bedrijven en adviesdiensten). Hieronder bevinden zich typen activiteiten als ICT, diensten die behoren tot de creatieve industrie en hoogwaardige adviesdiensten. Deze dienstensectoren worden gekenmerkt door een hoog gemiddeld opleidingsniveau. Ten derde een specifiek, niet-commercieel type hoogwaardige diensten, namelijk universiteiten en academische ziekenhuizen. Niet

alleen is het gemiddeld opleidingsniveau daar hoog, maar tevens zijn het instellingen waar onderzoek wordt verricht. In de tabel is naast het aandeel tevens de relatieve vertegenwoordiging berekend (als index van het nationaal gemiddelde).

Leiden kent een zeer sterke relatieve vertegenwoordiging van kennisintensieve bedrijvigheid. Dat wordt vooral veroorzaakt door de universiteit en het academisch ziekenhuis. Daarnaast echter is high-tech en research sterk vertegenwoordigd (met name het biotechnologiecluster). Kennisintensieve diensten zijn ondervertegenwoordigd, in tegenstelling tot de benchmarksteden. Daar echter is high-tech en research wat minder sterk vertegenwoordigd dan in Leiden. Geen van de benchmarksteden heeft een universiteit (en dus ook geen academisch ziekenhuis). Het relatieve specialisatiepatroon in kennisintensieve bedrijvigheid in de andere universiteitssteden lijkt op dat van Leiden, zij het in een wat afgezwakte vorm. Dat Leiden een hoger werkgelegenheidsaandeel in kennisintensieve bedrijvigheid heeft dan de benchmarksteden en de universiteitssteden is vooral het gevolg van de universiteit en het academisch ziekenhuis (een zeer kennisintensieve non-profit sector). In de private kennisintensieve bedrijvigheid is het aandeel van Leiden vergelijkbaar met dat in de andere universiteitssteden en lager dan in de benchmarksteden.

De overige gemeenten in de regio kennen alle een iets lager aandeel van werkgelegenheid in kennisintensieve sectoren dan het nationaal gemiddelde. Opvallend is de vrij sterke vertegenwoordiging van high-tech en research in Leiderdorp. In de Leidse regio als geheel ligt het aandeel van kennisintensieve bedrijvigheid in de totale werkgelegenheid ruim boven het nationaal gemiddelde en boven het gemiddelde in de benchmarkgebieden. Evenals voor de stad Leiden geldt echter dat dit volledig is te danken aan de universiteit en het academisch ziekenhuis. In de private kennisintensieve bedrijvigheid is geen sprake van een duidelijke oververtegenwoordiging.

Opleidingen en beroepen

Het type economische activiteiten vormt maar één indicator van de kennisintensiteit van de bedrijvigheid. Een andere indicator is de innovativiteit. Uit figuur 2.11 bleek dat de Leidse regio deel uitmaakt van een ruime Haagse regio met een hoog technologisch potentiaal. Dat was overigens gebaseerd op 'potentiaalscores', waarbij ook de innovativiteit in omliggende gebieden meeweegt bij het bepalen van de score³⁹. Ook kan naast de invalshoek van economische sectoren worden gekozen voor de invalshoek van opleidingen en beroepen. Dat gebeurt in figuur 6.8. Daarin staat een opleidingsindex: het gemiddeld opleidingsniveau als de gewogen som van het aantal werknemers bij bedrijven en instellingen in een gebied met een basis/laag, middelbaar, hoog en wetenschappelijk opleidingsniveau, met respectievelijk de gewichten 0, 1, 2 en 3. Diezelfde gewichten werden gebruikt om in figuur 6.8b de kennisintensiteit van beroepen te bepalen, met een onderscheid naar elementair/laag, middelbaar, hoog en wetenschappelijk. De kennisintensiteit is bepaald voor de 46 gebieden volgens de gebiedsindeling van Bureau Louter.

Zowel wat betreft de opleidingsindex van de arbeidsplaatsen als wat betreft de kennisintensiteit van de beroepen neemt de Leidse regio de eerste plaats in op de ranglijst van 46 gebieden. De Leidse regio presteert ruim boven het gemiddelde van de benchmarkgebieden die naar opleidingsindex gemeten iets boven het nationaal gemiddelde scoren en waar de kennisintensiteit van de beroepen wat ruimer boven het nationaal gemiddelde ligt. Gebieden met een universiteitsstad realiseren veelal scores die boven het nationaal gemiddelde liggen. Van de 12 gebieden met een universiteit staan er 8 in de top-10 bij de opleidingsindex en 8 in de top-11 bij de kennisintensiteit van de beroepen.

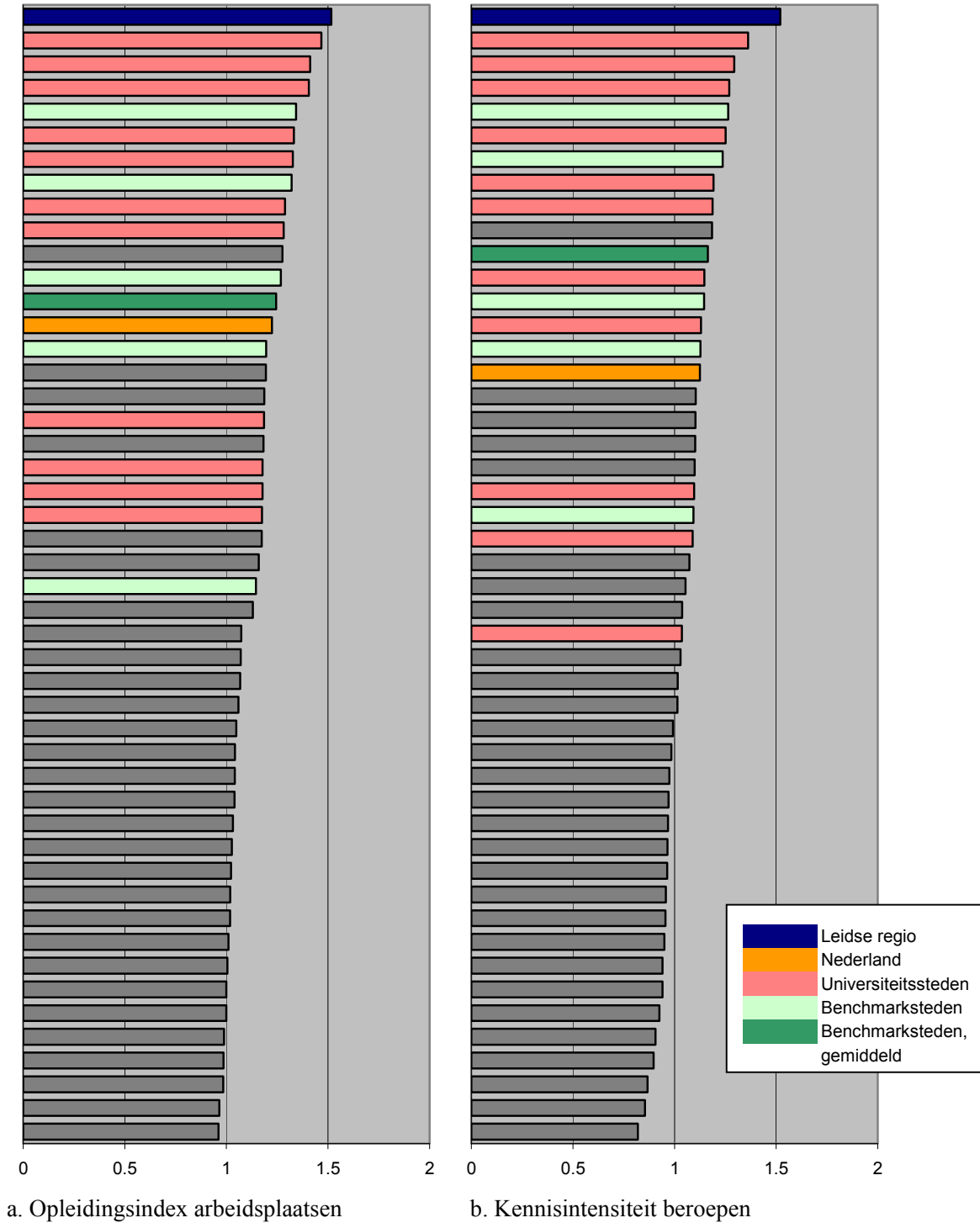
De kennisintensiteit is vrij stabiel in de tijd, zo blijkt uit figuur 6.9 waarin de opleidingsindices voor 1990 en 2007/2009 in een scatterdiagram zijn geplaatst. Op beide tijdstippen realiseerde Leiden de hoogste opleidingsindex en tussen de scores van de 46 gebieden op de twee tijdstippen bestaat een vrij hoog

³⁹

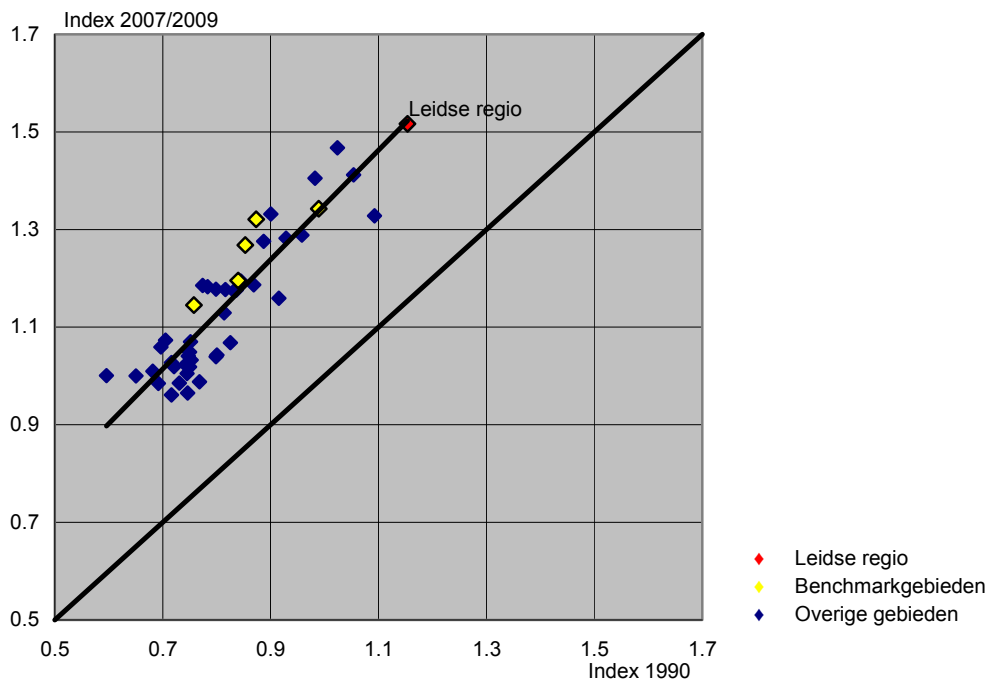
In dit onderzoek is niet voorzien in specifiek onderzoek naar de innovativiteit van de bedrijven en instellingen in de Leidse regio. Onderzoeken van Bureau Louter voor de provincie Zuid-Holland (*Economische monitor Zuid-Holland 2009, deel c Monitor van de kenniseconomie*) en Platform Bèta Techniek (*Techniek in Haaglanden*), beide uitgevoerd in 2009 bieden echter wel enig inzicht in de situatie in de Leidse regio.

statistisch verband, waarbij het duidelijk is dat in alle gebieden de opleidingsindex in 2007/2009 aanzienlijk boven de score in 1990 ligt.

Figuur 6.8 Kennisintensiteit bij bedrijven en instellingen per gebied

Figuur 6.9 Gemiddelde opleidingsindex 1990 - 2007/2009

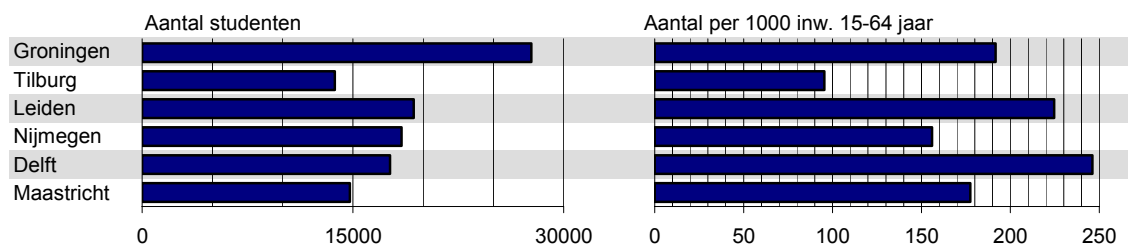

R-kwadraat van statistische samenhang tussen 1990 en 2007/2009 is 0,82 (zeer hoog)

Aantal studenten

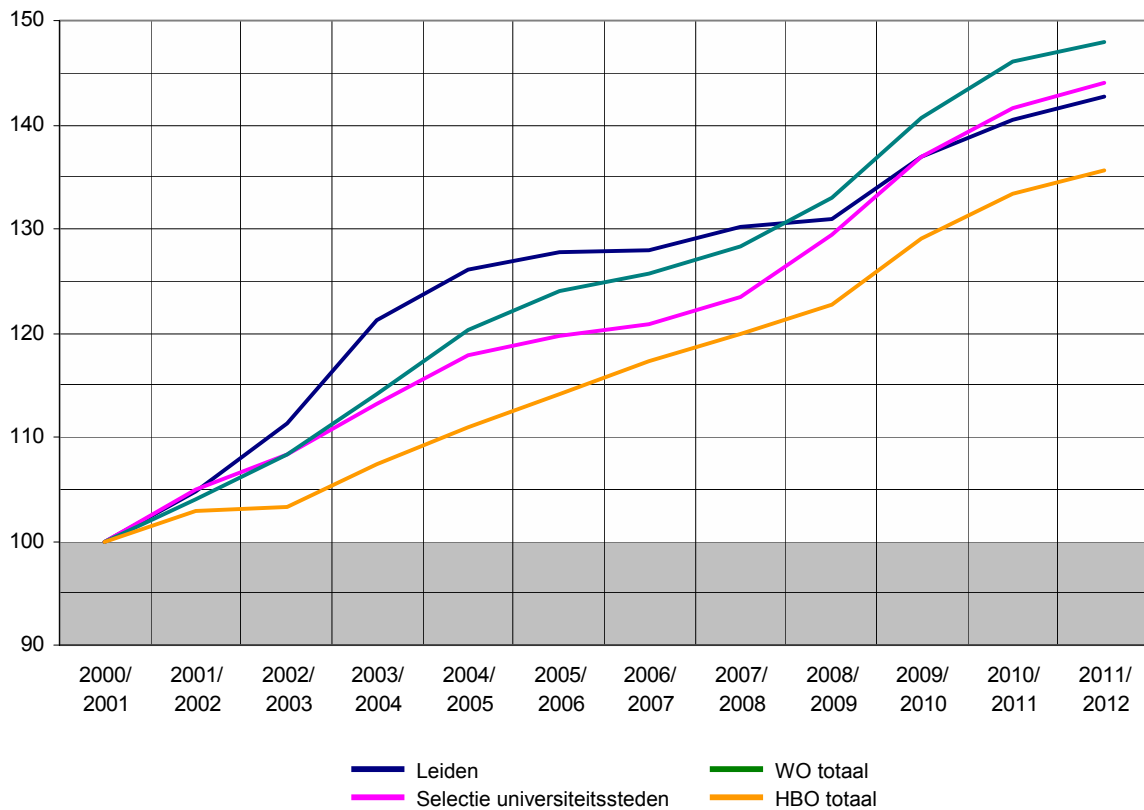
Het toekomstig kennispotentieel wordt mede bepaald door het huidige aantal studenten aan de universiteit. Voor Leiden en voor de selectie van andere universiteitssteden staat dat in figuur 6.10. Binnen deze selectie van universiteitssteden heeft Groningen de meeste studenten, maar in relatieve zin (per duizend inwoners van 15-64 jaar) gaan Delft en Leiden Groningen voor. Aangezien Leiden er ook in blijkt te slagen om relatief veel afgestudeerden te binden aan de stad of regio, lijkt een voortdurende instroom van nieuwe wetenschappelijk opgeleiden gewaarborgd.

Figuur 6.10 Aantal studenten aan de universiteit per gemeente, 2011/2012

In figuur 6.11 staat de ontwikkeling van het aantal studenten aan de universiteit als index van het aantal in het jaar 2000/2001. Het totaal aantal universiteitsstudenten is sinds 2000/2001 met bijna 50% toegenomen. In het HBO bedroeg de toename 35%. Leiden loopt de laatste jaren ongeveer in de pas met de selectie van universiteitssteden. Leiden kende in het begin van het afgelopen decennium een zeer sterke groei van het aantal studenten, daarna stagneerde de ontwikkeling, maar sinds 2008/2009 is de stijgende lijn weer ingezet.

Figuur 6.11 Ontwikkeling aantal studenten, 2000/2001 - 2011/2012, 2000/2001=100

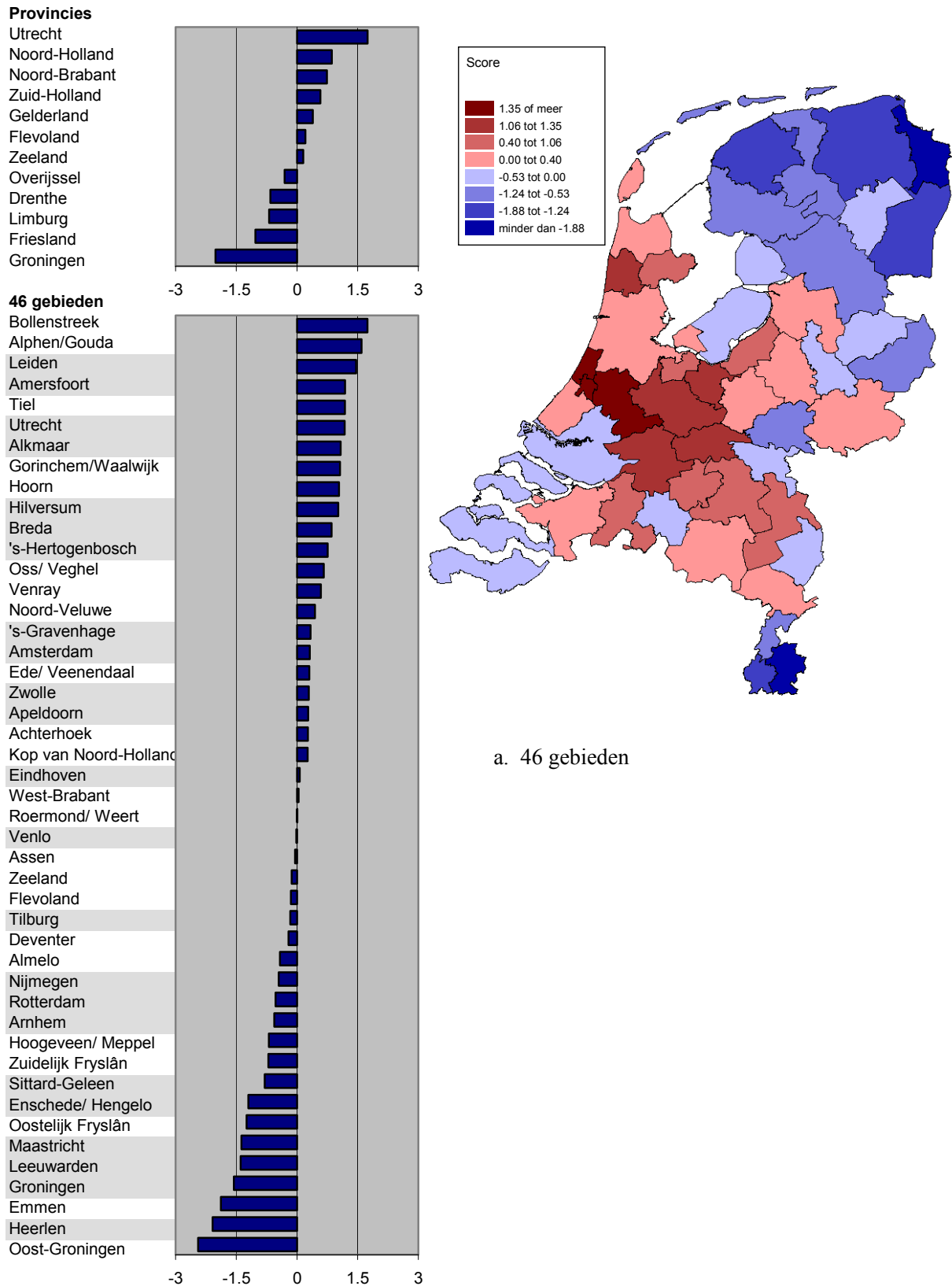
6.5 Het welvaartsniveau in de Leidse regio

In het voorgaande is uitgebreid ingegaan op onder andere economische en demografische ontwikkelingen, op ontwikkelingen op de arbeidsmarkt en ontwikkelingen in de richting van een ‘kenniseconomie’. Het is de vraag in hoeverre ruimtelijke verschillen daarin ook leiden tot regionale verschillen in het welvaartsniveau. Dit wordt gemeten naar woonplaats. Er moet nogmaals op worden gewezen dat die woonplaats niet overeen hoeft te komen met de gemeente waar men werkt.

Door Bureau Louter is binnen de vitaliteitscan een welvaartscore bepaald, waarmee verschillen in welvaartsniveau tussen gemeenten en gebieden kunnen worden gemeten (zie ook hoofdstuk 3). Deze welvaartscore is breder opgevat dan alleen het inkomen. Ook de positie op de arbeidsmarkt is van belang geacht. In totaal zijn er zeven indicatoren onderscheiden, namelijk het besteedbaar inkomen per inwoner, het inkomen per huishouden, het percentage van de inwoners met een bijstandsuitkering, het werkloosheidspercentage onder laag/middelbaar opgeleiden, het werkloosheidspercentage onder hoog opgeleiden, de netto participatiegraad (het percentage van de inwoners van 15-64 jaar dat werkt) en de bruto participatiegraad (werkenden plus werkzoekenden als percentage van het aantal inwoners van 15-64 jaar). Voor de stad Leiden resulteert dan een score van 0,13 (plaats 183 op de ranglijst gemeenten)⁴⁰. Voor de benchmarksteden resulteert een wat lagere gemiddelde score van -0,12. De selectie van universiteitssteden scoort echter veel lager, met een gemiddelde score van -1,51.

⁴⁰ Gebruik is gemaakt van zogenaamde z-scores, waarbij de kans op een score hoger dan 1 gelijk is aan ongeveer 16%, terwijl de kans op een score lager dan -1 ook gelijk is aan ongeveer 16%.

Figuur 6.12 Ruimtelijke verschillen in welvaart (welvaartscores)

Alle overige gemeenten in de Leidse regio staan in de top-50 van de nationale ranglijst van 415 gemeenten. Oegstgeest staat op nummer 6, Voorschoten op nummer 46, Zoeterwoude op nummer 12 en Leiderdorp op nummer 39.

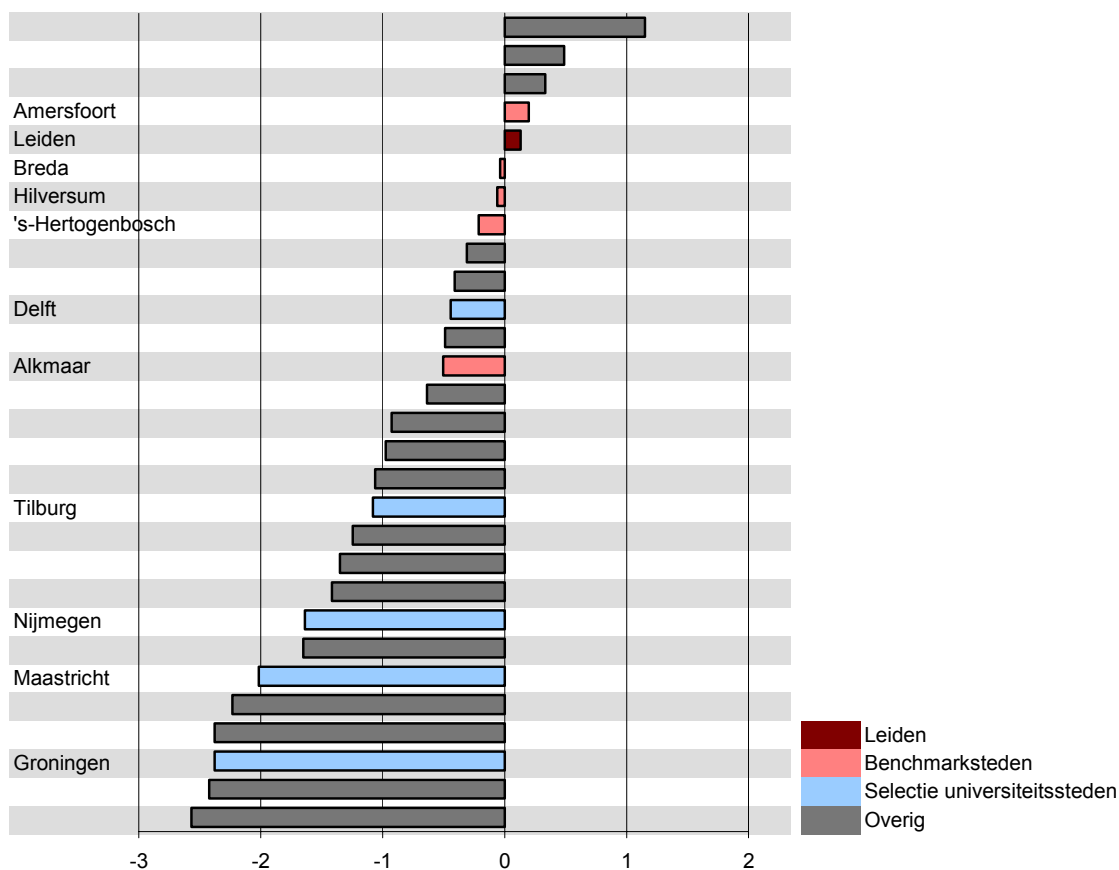
In figuur 6.12 staat de ranglijst van de twaalf provincies en de 46 gebieden, waarbij stadsgewesten met grijs zijn gemarkeerd en landelijke gebieden met wit.

De Leidse regio behoort, evenals de Bollenstreek en de regio Alphen/Gouda tot de nationale top-3. Opvallend is het verschil tussen het noordelijk en het zuidelijk deel van Zuid-Holland. Stadsgewest Rotterdam heeft de laagste welvaartscore in de Randstad.

In figuur 6.13 is de stad Leiden gepositioneerd binnen de ranglijst van 29 kernsteden van stadsgewesten. Hoewel de score van Leiden maar net boven het nationaal gemiddelde ligt, is die score toch voldoende voor een vijfde plaats op de lijst van 29 kernsteden. Eerder is er al op gewezen dat het gemiddeld welvaartsniveau in kernsteden veelal wat lager ligt dan in hun suburbs.

Van de benchmarksteden ligt de welvaartscore in Amersfoort nog wat hoger en in Breda, Hilversum en 's-Hertogenbosch wat lager dan in Leiden. De welvaartscore van Leiden ligt wel duidelijk boven de score van elke van de geselecteerde universiteitssteden.

Figuur 6.13 Welvaart Leiden en overige kernsteden (welvaartscores)

Duidelijk is dat het welvaartsniveau in de Leidse regio zeer hoog is. De score voor de stad Leiden is wat lager, maar dat is nog altijd goed voor een plaats in de subtop in de ranglijst van kernsteden.

7 Naar 2030

In dit hoofdstuk staan verkenningen van ontwikkelingen tot 2030. Het uitgangspunt daarvoor zijn de vier Lange Termijn scenario's van het Centraal Planbureau (zie bijlage V voor een korte beschrijving). Die scenario's beschrijven ontwikkelingen van de nationale economie, uiteenlopend van een lage economische ontwikkeling (Regional Communities) tot een hoge economische ontwikkeling (Global Economy), met twee middenscenario's (Transatlantic Market en Strong Europe; het verschil is dat in Transatlantic Market het accent meer op de private sector ligt en bij Strong Europe meer op de publieke sector). Deze scenario's voor de nationale economie zijn hier door Bureau Louter 'vertaald' naar hun consequenties voor de Leidse regio. Daarbij is onder andere gebruik gemaakt van het door Bureau Louter in eigen beheer ontwikkelde prognosemodel AREA (voor ontwikkelingen op de arbeidsmarkt en van de werkgelegenheid).

In paragraaf 7.1, 7.2 en 7.3 staan achtereenvolgens demografische ontwikkelingen, ontwikkelingen op de arbeidsmarkt en ontwikkelingen van de werkgelegenheid in de Leidse regio centraal.

7.1 Demografische ontwikkelingen

Voor de prognose van het aantal inwoners is gebruik gemaakt van het PEARL-model van het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL), aangevuld met enige correcties daarop door de gemeente Leiden (met name in de leeftijdsklassen waarin men studeert).

Uit tabel 7.1 blijkt dat nationaal gezien de verwachte ontwikkeling van het aantal inwoners uiteenloopt van een afname met 0,05% per jaar tot een toename met 0,57% per jaar. Dit lijken kleine marges, maar in 2030 zou het verschil tussen het hoogste en het laagste scenario in aantal inwoners in de Leidse regio ongeveer 23 duizend bedragen.

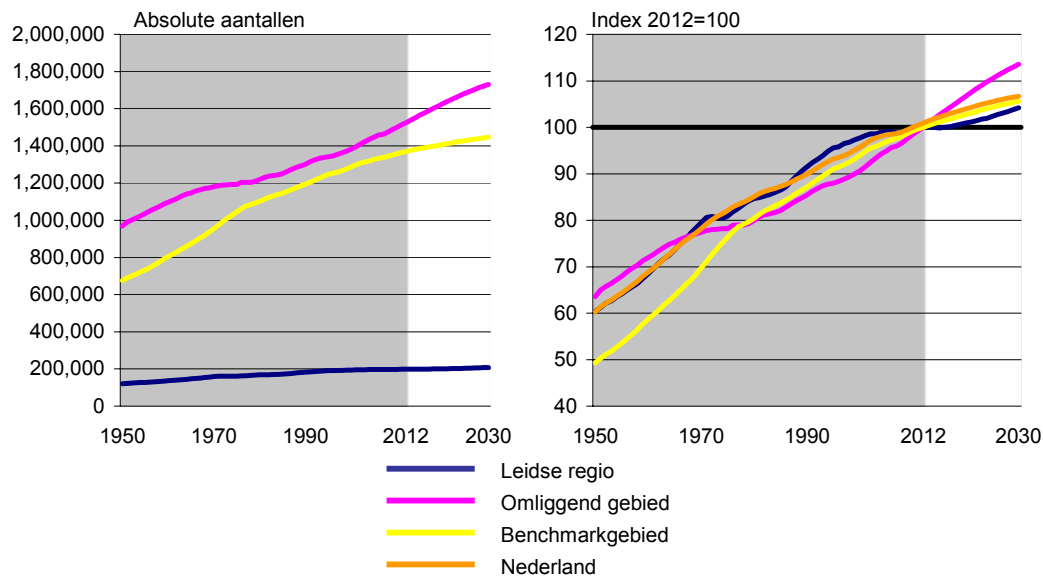
Tabel 7.1 Aantal inwoners in Nederland volgens vier Lange Termijn scenario's (* 1000)

Jaar	Lange Termijn scenario			
	Regional Communities	Strong Europe	Transatlantic Market	Global Economy
2012	16,733	16,733	16,733	16,733
2020	16,745	17,375	17,011	17,563
2030	16,577	18,117	17,215	18,552
2012-2030 (% per jaar)	-0.05	0.44	0.16	0.57

Bron: CPB; bewerking door Bureau Louter om prognoses aan te laten sluiten bij feitelijk aantal inwoners in 2012.

In het PEARL-model wordt uitgegaan van een gemiddelde bevolkingsontwikkeling. Die staat in figuur 7.1 voor de Leidse regio, de omliggende regio, de benchmarkgebieden en Nederland. Het totaal aantal inwoners neemt toe met 0,31% per jaar. In de Leidse regio is dat 0,23% per jaar (waarbij de groei in eerste instantie achterblijft bij het nationaal gemiddelde, maar vanaf 2024 juist iets hoger is). In de benchmarkgebieden is de groei exact gelijk aan het nationaal gemiddelde (0,31%). In de omliggende regio is de verwachte bevolkingsgroei volgens het PEARL-model 0,71%.

Figuur 7.1 Ontwikkeling inwoners 1950-2030

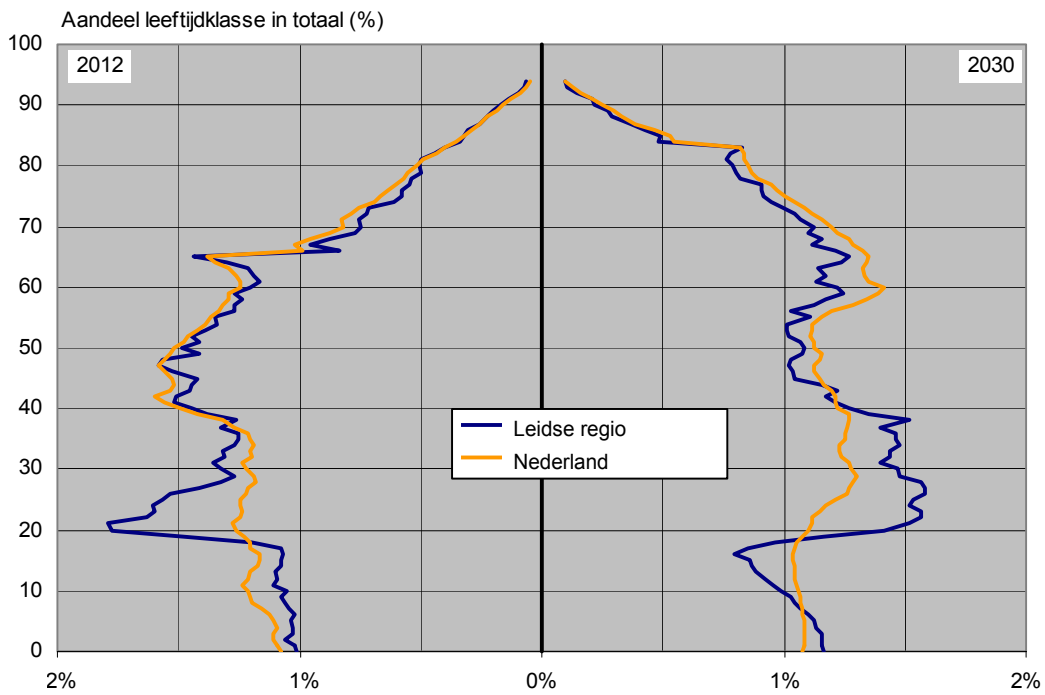
Bron: PEARL-model

In figuur 7.2 staat de leeftijdsverdeling in 2012 en 2030. De Leidse regio is daarbij enerzijds vergeleken met het nationaal gemiddelde (figuur 7.2a) en anderzijds met de omliggende regio en de benchmarkgebieden in figuur 7.2b. Een algemene trend is dat het aandeel van de oudere leeftijdsklassen groter wordt (vergrijzing). Daarnaast geldt specifiek voor de Leidse regio dat er een duidelijke ‘studentenpiek’ zichtbaar is. Een verschil tussen 2012 en 2030 is dat in 2030 ook veel duidelijker sprake is van een oververtegenwoordiging van dertigers in de Leidse regio ten opzichte van het nationaal gemiddelde. Dat hangt samen met het feit dat het aandeel van de studenten in de bevolking gestaag is toegenomen, maar dat zij bovendien (meer dan gemiddeld in andere studentensteden) tenderen om te blijven wonen in Leiden. De studenten van nu zijn de late dertigers in 2030. Opvallend is dat het aandeel van tieners tot 18 jaar juist wat afneemt. Om dit te doorgronden zou een uitgebreide demografische analyse van het PEARL-model nodig zijn. Dat voert in dit kader te ver.

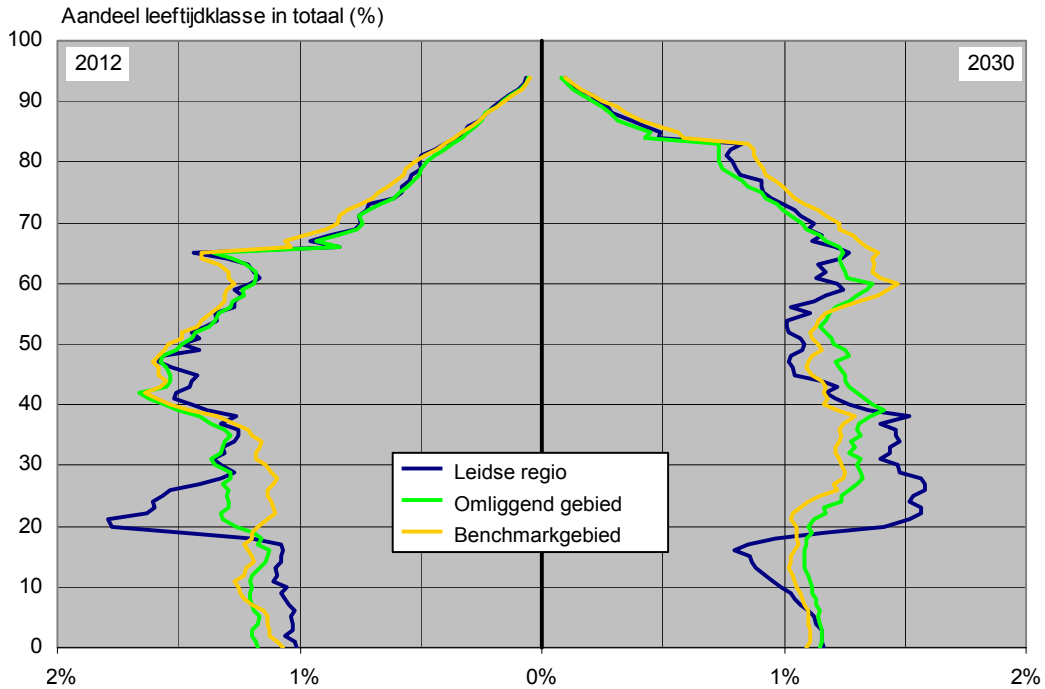
In figuur 7.2c is de stad Leiden vergeleken met de benchmarksteden en de selectie van universiteitssteden. Vooral de vergelijking met de andere universiteitssteden is hier interessant. De studentenpiek blijkt daar aanzienlijk groter te zijn dan in Leiden. Dit ondanks het feit dat het aantal studenten per inwoner in Leiden hoger is. De verklaring hiervoor is dat studenten in Leiden minder dan gemiddeld naar de stad verhuizen en vanuit het ouderlijk huis heen en weer reizen. Met name Groningen (nationaal decentraal) en Delft (specialistische studies) zijn steden waar men vaak heen verhuist om een studie te gaan volgen⁴¹. Anderzijds is het verschil in het aandeel dertigers en het aandeel van jonge twintigers in Leiden veel kleiner dan in de selectie van andere universiteitssteden. Eerder werd er al op gewezen dat dit samenhangt met het feit dat Leidse studenten na hun afstuderen minder naar elders verhuizen dan studenten van veel andere universiteiten. In 2030 is de studentenpiek met name bij de andere universiteitssteden overigens aanzienlijk afgenomen. Ook hier zou weer een specifieke analyse noodzakelijk zijn om de redenen daarvoor te doorgronden. Mogelijk wordt ervan uitgegaan dat studenten meer dan tegenwoordig bij hun ouders zullen blijven wonen.

⁴¹ Het percentage van de studenten dat in de stad zelf woont is in Leiden 40%. In Groningen, Nijmegen, Delft, Maastricht en Tilburg is dat percentage 72%, 58%, 56%, 53% en 47%.

Figuur 7.2 Bevolkingsopbouw 2012 2030

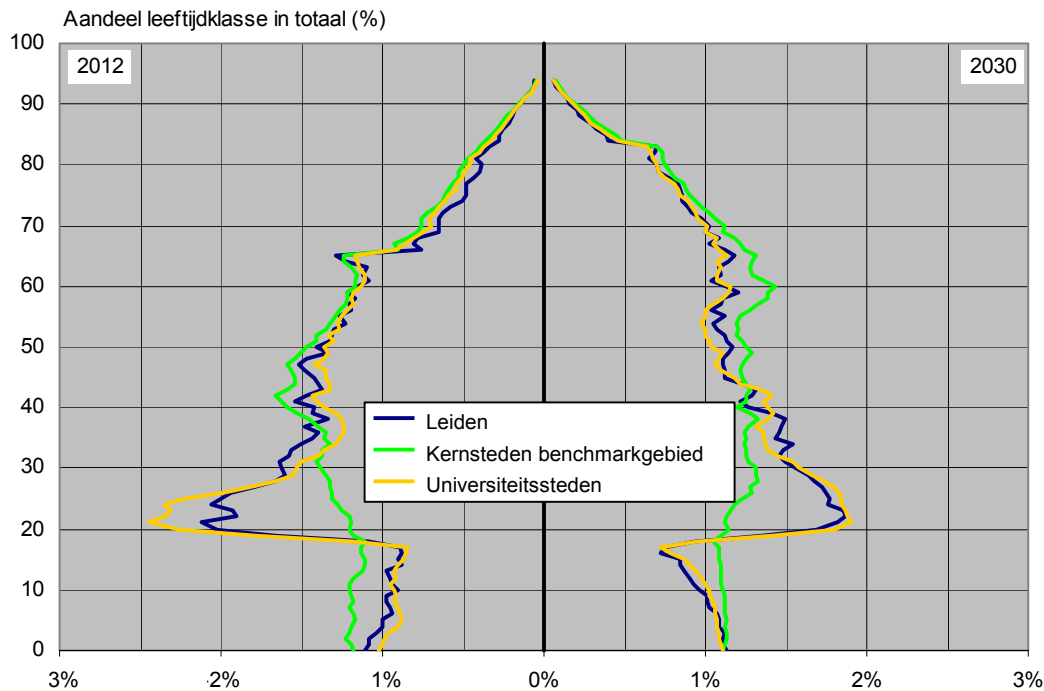

a. Leidsche regio en Nederland

b. Gebieden

Figuur 7.2 Bevolkingsopbouw 2012-2030, vervolg

c. Gemeente Leiden

Bron: PEARL-model; bewerking: Bureau Louter

De inwoners van 15 tot 65 jaar vormen de potentiële beroepsbevolking (afgezien van maatregelen om de pensioensgerechtigde leeftijd te verhogen). Nationaal blijft hun aantal eerst nog vrijwel gelijk, om daarna af te gaan nemen (zie figuur 7.3a). Dit geldt ook voor de benchmarkgebieden. In de omliggende regio blijft het aantal inwoners van 15-64 jaar toenemen. In de Leidse regio neemt de potentiële beroepsbevolking al in de nabije toekomst af. In de periode tot 2020 bedraagt de afname in Nederland 0,06% per jaar, in de benchmarkgebieden 0,09% per jaar en in Leiden 0,28% per jaar. In de omliggende regio is sprake van een groei met 0,44% per jaar. Tussen 2020 en 2030 bedraagt de afname nationaal, in de benchmarkgebieden en in Leiden respectievelijk 0,38%, 0,40% en 0,36% per jaar en is de toename in de omliggende regio teruggelopen tot 0,10%.

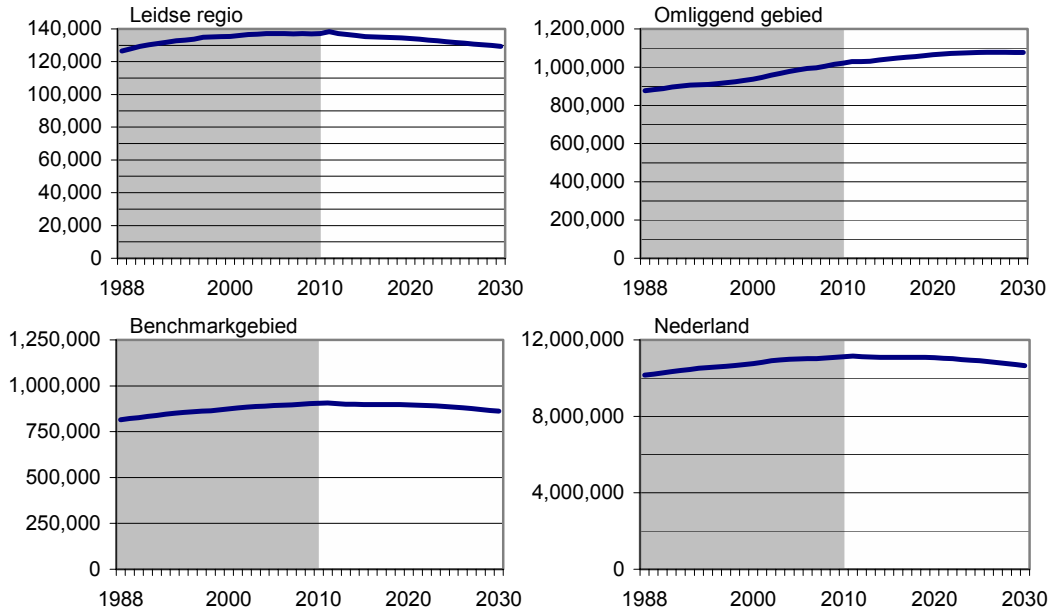
Uit figuur 7.3b blijkt dat het aandeel van de potentiële beroepsbevolking in 2012 in de Leidse regio hoger was dan in de andere gebieden. Dat is in 2030 nog steeds zo, met uitzondering van de omliggende regio. Hierbij moet wel worden aangetekend dat in de leeftijdsgroep 15-64 jaar ook de studenten zijn inbegrepen. Zij zijn niet beschikbaar voor de arbeidsmarkt (anders dan deeltijdbanen).

7.2 Ontwikkelingen op de arbeidsmarkt

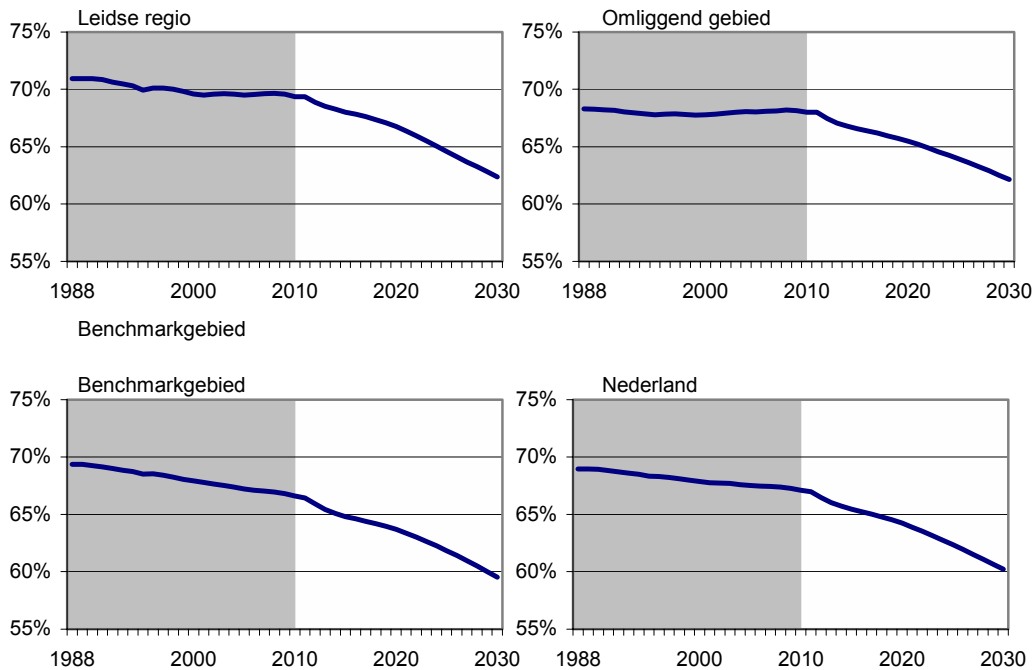
Een afname van het aantal inwoners van 15 tot 65 jaar behoeft nog niet te betekenen dat het arbeidsaanbod afneemt. Nog afgezien van het verhogen van de pensioensgerechtigde leeftijd kan het zo zijn dat de gemiddelde werktijd omhoog gaat (minder deeltijdarbeid), waardoor het aantal beschikbare uren toeneemt. Ook kan het zo zijn dat de participatiegraad (het percentage van de inwoners van 15 tot 65 jaar dat werkt of actief op zoek is naar werk) verder zal stijgen. In figuur 7.4 staat de ontwikkeling van de

netto participatiegraad (het percentage van de inwoners van 15-64 jaar dat werkt) in Nederland, met een onderscheid naar leeftijdsklassen en de vier CPB-scenario's (zie bijlage IV).

Figuur 7.3 Ontwikkeling inwoners 15-64 jaar

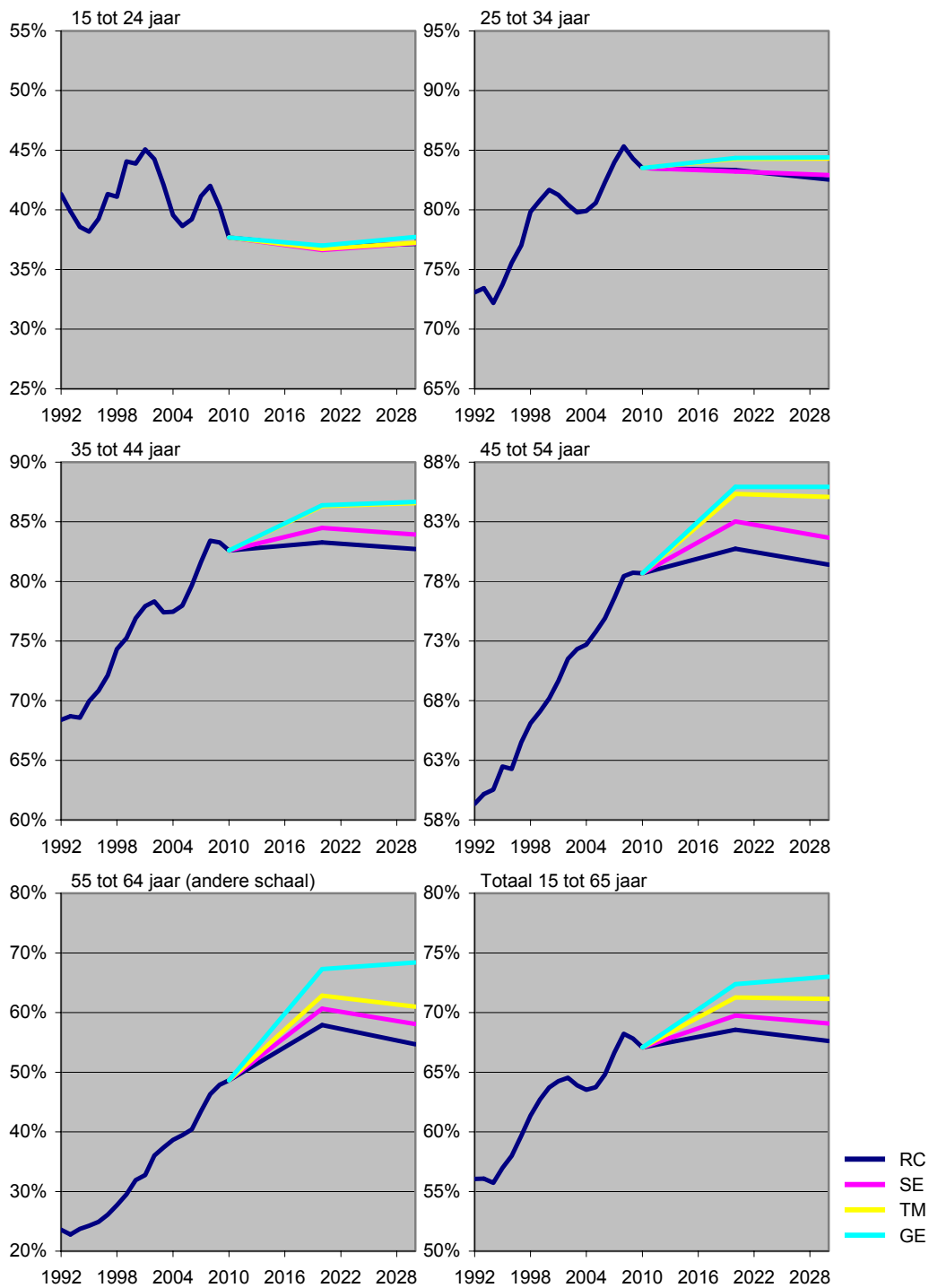
a. Ontwikkeling inwoners 15-64 jaar

b. Ontwikkeling aandeel inwoners 15-64 jaar in totaal aantal inwoners

Bron: PEARL-model

Figuur 7.4 Netto participatiegraad Nederland per scenario naar leeftijd

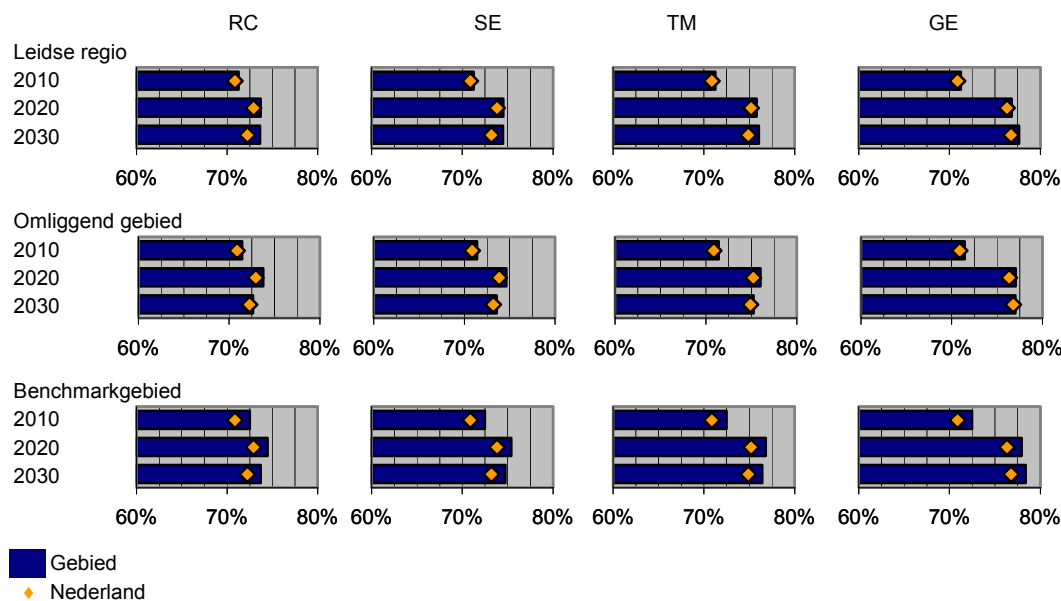

Bron: Centraal Planbureau; bewerking: Bureau Louter.

In het hoogste scenario (GE: Global Economy) zal de netto participatiegraad nog verder stijgen, in het laagste scenario (RC: Regional Communities) zal deze afnemen vanaf 2020. De 'rek' voor een verdere toename is onder de oudere leeftijdsklassen het grootst. Tot 35 jaar worden nauwelijks mogelijkheden voor een verdere toename voorzien, ook niet in de hogere scenario's. In de leeftijdsklasse 45 -54 jaar zou de netto participatiegraad echter maximaal nog ongeveer 7 tot 8 %-punten kunnen toenemen, tot het niveau van ongeveer 86 à 87%, dat door het Centraal Planbureau blijkt als een soort maximum wordt beschouwd. Veruit de grootste mogelijkheden voor een verdere stijging bestaan echter in de groep 55-64 jaar (die is weergegeven met een andere schaal in figuur 7.4). Volgens het Global Economy scenario zou de netto participatiegraad daar nog met ongeveer 20 %-punten kunnen stijgen. In het laagste scenario (Regional Communities) is de toename slechts 5 %-punten. Duidelijk is dus dat verschillen in economische groei het grootste effect zullen hebben op de 'oudere' werknemers. De mechanismen werken blijkbaar zo dat hun kansen slinken in tijden van economische tegenspoed en dat hun potentieel benut zal blijven op het moment dat arbeidskrachten nodig zijn.

De ontwikkelingen in de Leidse regio's zullen in grote lijnen de nationale ontwikkelingen volgen. In figuur 7.5 staan door Bureau Louter opgestelde prognoses voor de bruto participatiegraad (werkenden plus werkzoekenden) in de Leidse regio, het omliggend gebied en de benchmarkgebieden⁴². In tabel 7.2 staan de exacte getallen voor 2012 en 2030.

Figuur 7.5 Prognoses bruto participatiegraad naar regio

Bron: Nederland: Centraal Planbureau; bewerking: Bureau Louter. Gebieden: Bureau Louter.

⁴² In de berekeningen is per CPB-scenario rekening gehouden met de ontwikkeling van de leeftijdsspecifieke en opleidingsspecifieke participatiegraden en de regio-specifieke leeftijdsverdeling en verdeling over opleidingen, met nationale ontwikkelingen in het werkloosheidspercentage (onder de aanname dat regionale verschillen in werkloosheid ongeveer gelijk zullen blijven) en met regionale verschillen in werkgelegenheidsontwikkeling met behulp van het AREA-model (omdat de geneigdheid om te participeren op de arbeidsmarkt mede wordt bepaald door de kans op werk binnen een redelijke pendelafstand). De berekeningswijze is dus aanzienlijk gecompliceerder dan het toekennen van de nationale groei in de participatiegraden aan elke regio. Nadrukkelijk is rekening gehouden met gebiedsspecifieke kenmerken en ontwikkelingen.

Tabel 7.2 Ontwikkeling bruto participatiegraad naar gebied en CPB-scenario

	2012	2030			
		Regional Communities	Strong Europe	Transatlantic Market	Global Economy
Leidse regio	71,3	73,6	74,5	76,0	77,7
Omliggende regio	71,4	72,6	73,6	75,2	77,0
Benchmarkgebieden	72,5	73,7	74,7	76,4	78,4
Nederland	70,9	72,2	73,2	74,9	76,8

Bron: Regionale vertaling door Bureau Louter van Lange Termijn scenario's van het Centraal Planbureau

De bruto participatiegraad ligt in de Leidse regio iets boven het nationaal gemiddelde. Omdat het werkloosheidspercentage in de Leidse regio lager is dan het nationaal gemiddelde ligt de netto participatiegraad overigens verder boven het nationaal gemiddelde. Ook is het zo dat in de Leidse regio een grote groep studenten woont, die niet participeert op de arbeidsmarkt. Zij drukken de participatiegraad omlaag. Een positieve invloed op de totale participatiegraad gaat echter weer uit van het hoge gemiddelde opleidingsniveau van de inwoners van 15-64 jaar: de participatiegraden zijn namelijk hoger naarmate het opleidingsniveau hoger is. Omdat tot de benchmarkgebieden geen universiteitssteden behoren is de participatiegraad daar iets hoger dan in de Leidse regio.

In de Leidse regio ligt de ontwikkeling van de bruto participatiegraad in de periode 2012-2030 tussen 0,5 en 1,0 %-punten hoger dan de nationale ontwikkeling (afhankelijk van het CPB-scenario). In de omliggende regio en in de benchmarkgebieden ontwikkelt de bruto participatiegraad zich ongeveer conform het nationaal gemiddelde.

Ontwikkeling van het opleidingsniveau

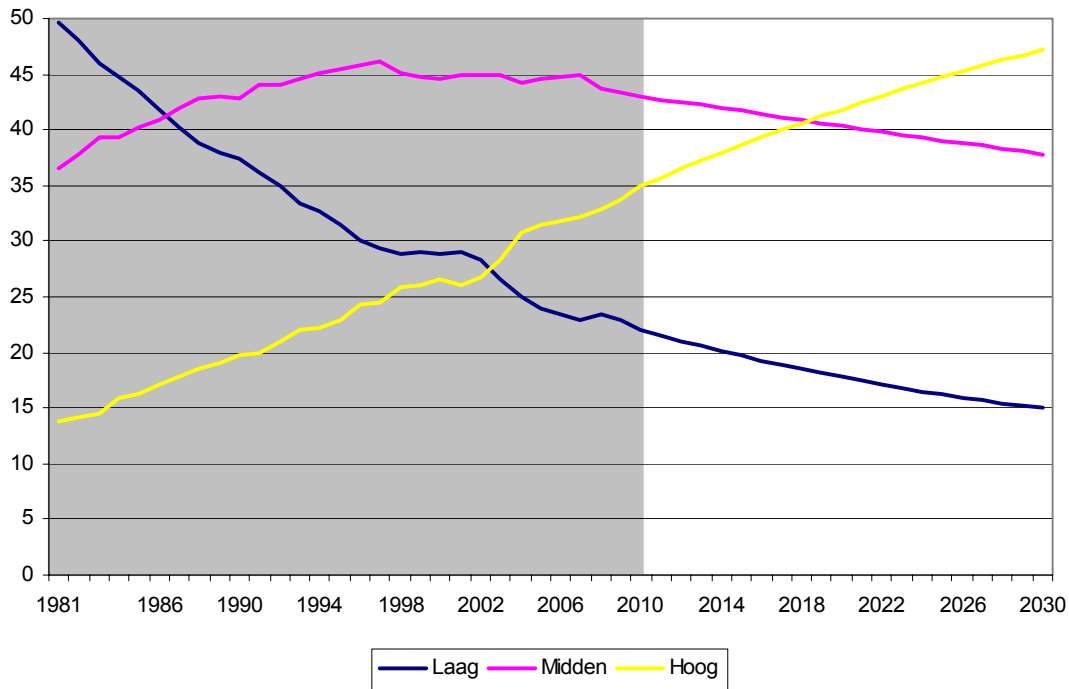
Eerder werd al geconstateerd dat er de afgelopen decennia een duidelijke 'upgrading' van de beroepsbevolking heeft plaatsgevonden. In figuur 7.6 staan verwachtingen voor de komende twintig jaar. Het aantal laag opgeleiden, en ook het aantal middelbaar opgeleiden in de werkzame beroepsbevolking zal nationaal gestaag af blijven nemen, ten faveure van de hoog opgeleiden. Kennisintensivering is een onmiskenbare trend.

In figuur 7.7 staat de verwachte ontwikkeling in de Leidse regio, de omliggende regio en de benchmarkgebieden van de verdeling over opleidingsniveaus voor de totale beroepsbevolking (inclusief werklozen). In de beroepsbevolking van de Leidse regio is momenteel het aantal hoog opgeleiden sterk oververtegenwoordigd en het aantal laag en middelbaar opgeleiden ondervertegenwoordigd ten opzichte van het nationaal gemiddelde. Het gemiddeld opleidingsniveau is in de Leidse regio niet alleen hoger dan het nationaal gemiddelde, maar ook dan het gemiddelde in de omliggende regio en de benchmarksteden.

In de Leidse regio, maar ook in elke van de andere gebieden wordt een duidelijke groei voorzien van het aandeel van hoog opgeleiden en een afname van het aandeel van laag en middelbaar opgeleiden. De Leidse regio stijgt in 2030 zelfs naar een aandeel hoog opgeleiden van 65%⁴³. Ook in het omliggend gebied en de benchmarksteden groeit het aandeel hoog opgeleiden naar verwachting zeer sterk.

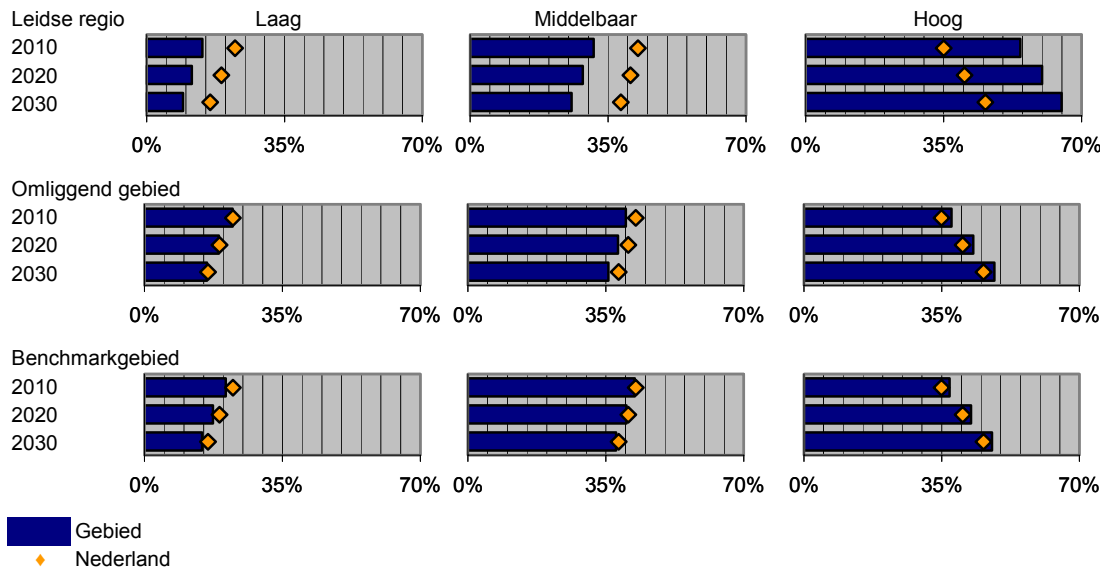
⁴³ Van de kernsteden kent de stad Utrecht het hoogste aandeel hoog opgeleiden. Het aandeel is daar momenteel al 59%. Van alle gemeenten in Nederland is slechts in de gemeente Oegstgeest het aandeel nog hoger (61%). Tweede in de ranglijst van 29 kernsteden is Amsterdam met een huidig percentage hoog opgeleiden van 56%.

Figuur 7.6 Opleidingsniveau werkzame beroepsbevolking Nederland, 1981-2030

Bron: Bureau Louter, op basis van extrapolatietechnieken

Figuur 7.7 Prognoses opleidingsniveau beroepsbevolking, 2010-2030 gemiddelde vier scenario's

Bron: Berekeningen door Bureau Louter

7.3 Ontwikkeling van de werkgelegenheid

Met behulp van het AREA-model van Bureau Louter zijn prognoses voor de ontwikkeling van het aantal arbeidsplaatsen in 16 economische sectoren opgesteld (zie figuur 7.8). De nationale ontwikkelingen volgens de Lange Termijn scenario's en de bevolkingsontwikkeling volgens het PEARL-model vormden daarbij onder andere de uitgangspunten. De prognoses zijn opgesteld voor de periode tot 2030, in procenten per jaar.

De totale groei van de werkgelegenheid zal in de Leidse regio naar verwachting volgens elk scenario iets hoger zijn dan het nationaal gemiddelde en ongeveer gelijk aan de ontwikkeling in de benchmarkgebieden. In het omliggend gebied zal, mede als gevolg van de bovengemiddelde ontwikkeling van het aantal inwoners, de groei naar verwachting hoger zijn dan het nationaal gemiddelde.

De figuur geeft aan hoe groot de verschillen in verwachte groei tussen scenario's zijn. Voor bouwnijverheid zijn die bijvoorbeeld vrij groot en voor industrie vrij klein. In elk scenario wordt een verdere afname van de werkgelegenheid in de industrie voorzien. Ook worden de verschillen in groei tussen sectoren blootgelegd. De zorg en de ICT zullen op de lange termijn een relatief sterke groei van het aantal arbeidsplaatsen kennen. Zij groeien in elk scenario. Voor alle andere sectoren hangt het van het scenario af of groei wordt voorzien. In het algemeen geldt overigens dat de ontwikkeling van de werkgelegenheid zelfs in het scenario met de hoogste groei ruim onder de groeicijfers ligt die in de afgelopen decennia gangbaar waren.

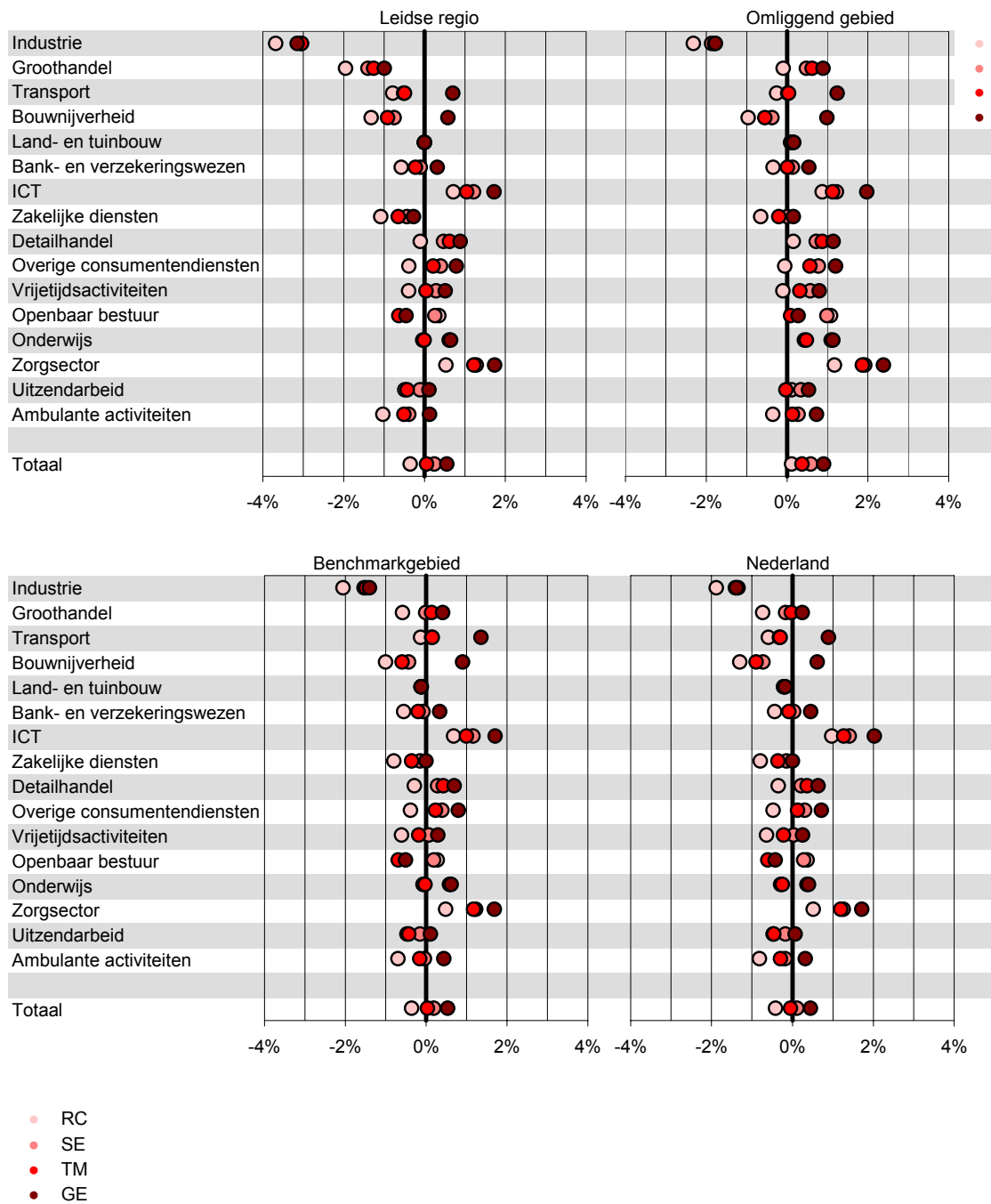
In figuur 7.9 zijn de groeicijfers gemiddeld over de vier CPB-scenario's en zodanig weergegeven dat de Leidse regio direct vergeleken kan worden met het nationaal gemiddelde (figuur 7.9a) en met de benchmarkgebieden en omliggende gebieden (figuur 7.9b). In figuur 7.10 staat bovendien direct het verschil tussen de Leidse regio en het nationaal gemiddelde. De verschillen met het nationaal gemiddelde zijn voor de meeste economische sectoren niet groot. Uitzonderingen zijn groothandel en, vooral, industrie. Met name het gebrek aan ruimte vormt een verklaring voor de verwachte bij het nationaal gemiddelde achterblijvende werkgelegenheidsontwikkeling. Voor groothandel wordt de achterblijvende ontwikkeling al sinds het einde van de jaren negentig gesignaleerd (zie figuur 5.1), voor industrie geldt dat echter niet. Hier speelt een rol dat met name in de farmaceutische industrie het aantal arbeidsplaatsen is gegroeid. Met dergelijke zeer specifieke, mede door actief beleid gestimuleerde, ontwikkelingen kan in een algemeen prognosemodel geen rekening worden gehouden. Mocht de regio er in slagen verdere groei van productiebedrijven in de biotechnologie te realiseren, dan zal de negatieve ontwikkeling volgens de berekeningen met het AREA-model in ieder geval kunnen worden afgezwakt.

De ontwikkeling van het totaal aantal arbeidsplaatsen is licht positief, terwijl voor elf van de zestien sectoren geen sprake is van een toename van het aantal arbeidsplaatsen. Dat lijkt vreemd. De verklaring is dat in de Leidse regio economische sectoren met een nationaal gezien hoge groei van de werkgelegenheid relatief sterk zijn vertegenwoordigd. De samenstelling van de bedrijvigheid is dus gunstig, geredeneerd vanuit de kansen op groei van de werkgelegenheid.

Uit figuur 7.8b blijkt dat het aantal arbeidsplaatsen in de omliggende regio zich enkele tienden van procenten per jaar gunstiger ontwikkelt dan het nationaal gemiddelde. Daar profiteren ook de inwoners van de Leidse regio van omdat zij gedeeltelijk werken in de omliggende regio. De ontwikkeling van de werkgelegenheid per economische sector in de 'relevante' arbeidsmarktregio staat in figuur 7.11⁴⁴.

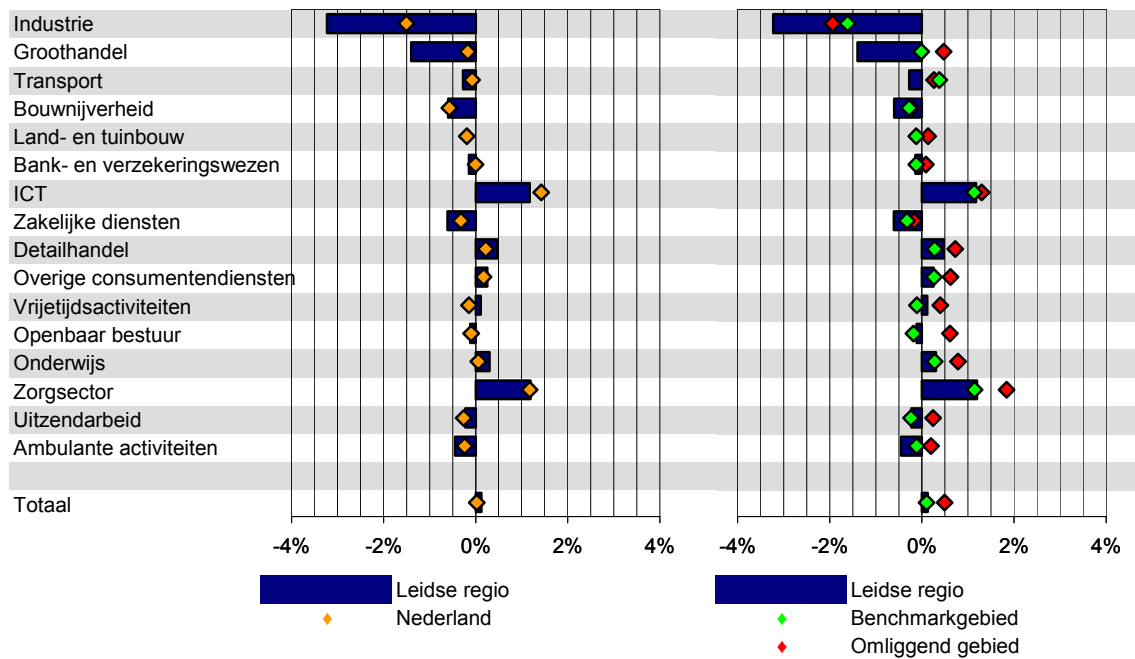
⁴⁴ De relevante arbeidsmarktregio is berekend door het percentage van de werkzame inwoners in de Leidse regio dat werkt in een gemeente (die zowel binnen als buiten de Leidse regio kan liggen) te vermenigvuldigen met de werkgelegenheidsontwikkeling volgens het AREA-model. De achterliggende veronderstelling hierbij is dat de pendelpercentages (het deel van de werkzame bevolking in de Leidse regio dat werkt in een gemeente) in de toekomst gelijk blijft.

Figuur 7.8 Ontwikkeling werkgelegenheid in % per jaar, 2010-2030

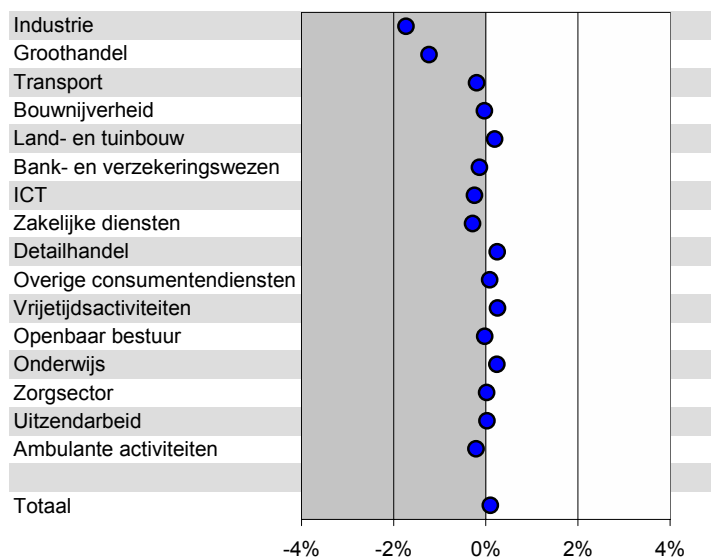
Bron: Berekeningen van Bureau Louter met behulp van het AREA-model

Figuur 7.9 Ontwikkeling arbeidsplaatsen in % per jaar, 2010-2030 (gemiddelde vier scenario's)

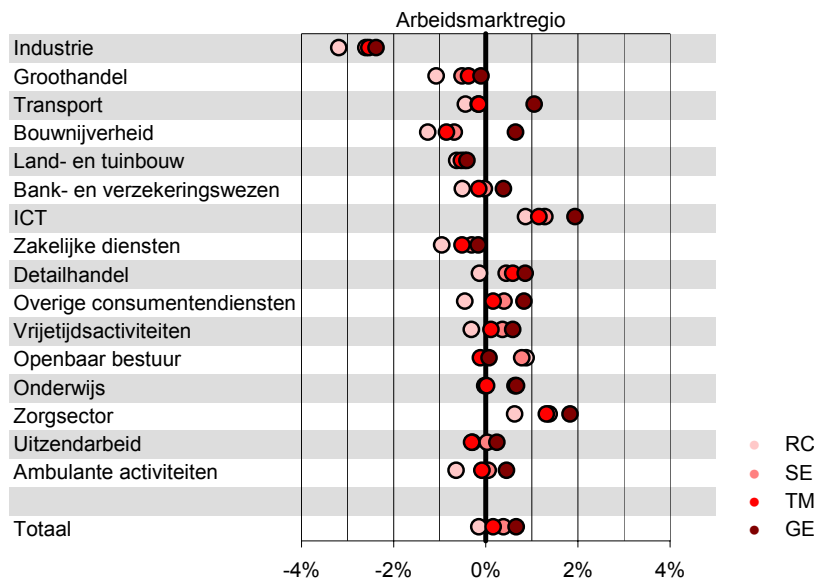
Bron: Berekeningen van Bureau Louter met behulp van het AREA-model

Figuur 7.10 Ontwikkeling arbeidsplaatsen Leidse regio in afwijking van nationaal gemiddelde, 2010-2030

Bron: Berekeningen van Bureau Louter met behulp van het AREA-model

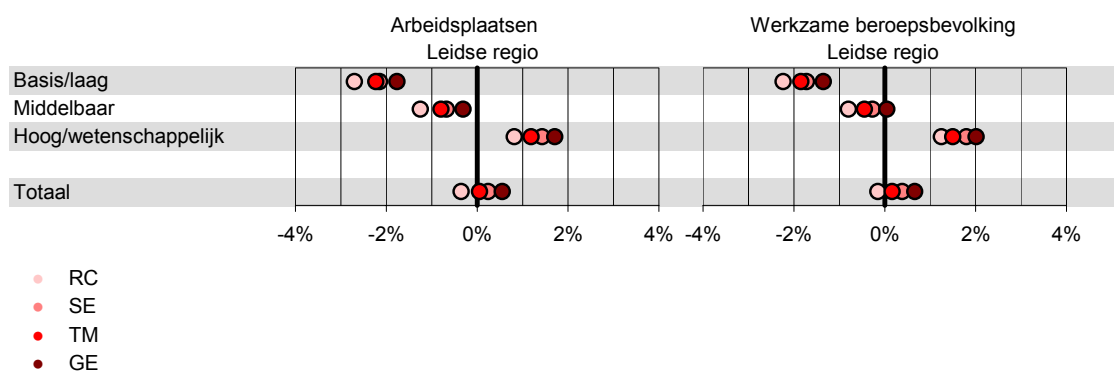
Figuur 7.11 Ontwikkeling werkgelegenheid relevante arbeidsmarktregio, in % per jaar, 2010-2030

Bron: Berekeningen van Bureau Louter met behulp van het AREA-model

Wanneer de werkgelegenheid in de eigen regio zich ongunstig ontwikkelt, kan dat gedeeltelijk gecompenseerd worden door een gunstige ontwikkeling in een andere regio waar veel inwoners van de Leidse regio werken. Zo ontwikkelt de groothandel zich in de omliggende regio bijvoorbeeld gunstiger dan in de Leidse regio (zie figuur 7.8). In figuur 7.11 vertaalt dat zich in een ontwikkeling van het aantal arbeidsplaatsen in de voor de inwoners van de Leidse regio ‘relevante arbeidsmarktregio’ die hoger is dan de ontwikkeling van het aantal arbeidsplaatsen in de Leidse regio zelf. Weliswaar blijft de groei in de groothandel in de relevante arbeidsmarkt nog iets achter bij de nationale groei in die sector, maar het verschil is veel minder groot dan tussen de ontwikkeling van het aantal arbeidsplaatsen in de Leidse regio en het nationaal gemiddelde.

Figuur 7.12 Ontwikkeling werkgelegenheid naar opleidingsniveau in % per jaar, 2010-2030

Bron: Berekeningen van Bureau Louter met behulp van het AREA-model

In figuur 7.12 zijn de ontwikkeling van het aantal arbeidsplaatsen in de Leidse regio en van het aantal arbeidsplaatsen van de voor de werkzame inwoners van de Leidse regio relevante arbeidsmarktregio naast elkaar gezet. Aangenomen is daarbij dat de werkzame beroepsbevolking in de Leidse regio zich

Bureau Louter, november 2012

Geef Kennis de Ruimte; De economie van de Leidse regio doorgelicht

ontwikkelt conform de werkgelegenheidsontwikkeling in de relevante arbeidsmarktregio (zie figuur 7.11). In figuur 7.12 is tevens de ontwikkeling uitgesplitst naar opleidingsniveau.

Uit de figuur blijkt dat de werkzame beroepsbevolking zich iets sterker ontwikkelt dan het aantal arbeidsplaatsen in de Leidse regio. Dat geldt voor alle opleidingsniveaus. Gezien de in paragraaf 7.2 besproken ontwikkelingen zal het geen verbazing wekken dat de ontwikkeling van het aantal arbeidsplaatsen voor hoog/wetenschappelijk opgeleiden naar verwachting aanzienlijk hoger zal zijn dan de ontwikkeling van het aantal arbeidsplaatsen voor laag opgeleiden.

Bijlage I Gebiedsindelingen

In dit rapport wordt gebruik gemaakt van een aantal indelingen van gebieden, die door Bureau Louter zijn opgesteld. In figuur I.1 staat een indeling in 23 stadsgewesten en 23 landelijke gebieden. De stadsgewesten bestaan uit een kernstad (waaronder één dubbelkern, namelijk Enschede/Hengelo). De kernsteden zijn geselecteerd op grond van hun functie als werkgelegenheidscentrum (met als criterium een minimumgrens aan inkomend woon-werk verkeer). Vervolgens zijn gemeenten waar vandaan minstens 15% van de werkzame beroepsbevolking in de kernstad werkt toegewezen aan het stadsgewest. Binnen de stadsgewesten Amsterdam, Rotterdam en Den Haag liggen ook enkele subkernen (Haarlemmermeer, Haarlem en Velsen; Dordrecht; Delft). Zij vervullen zelf een belangrijke werkgelegenheidsfunctie, maar zijn tevens in vrij sterke mate gericht op de kernstad. In totaal zijn er 29 kernsteden. De overgebleven gemeenten zijn onderverdeeld in 23 landelijke gebieden, waarbinnen ook steeds sprake is van één of meer regionale kernen (zie figuur I.2; de enige uitzondering is de Bollenstreek, waar geen sprake is van een duidelijke regionale kern). Dat zijn gemeenten die niet aan het criterium voldoen om als kernstad te worden geselecteerd, maar toch een belangrijke werkgelegenheidsfunctie en voorzieningenfunctie vervullen voor hun omgeving.

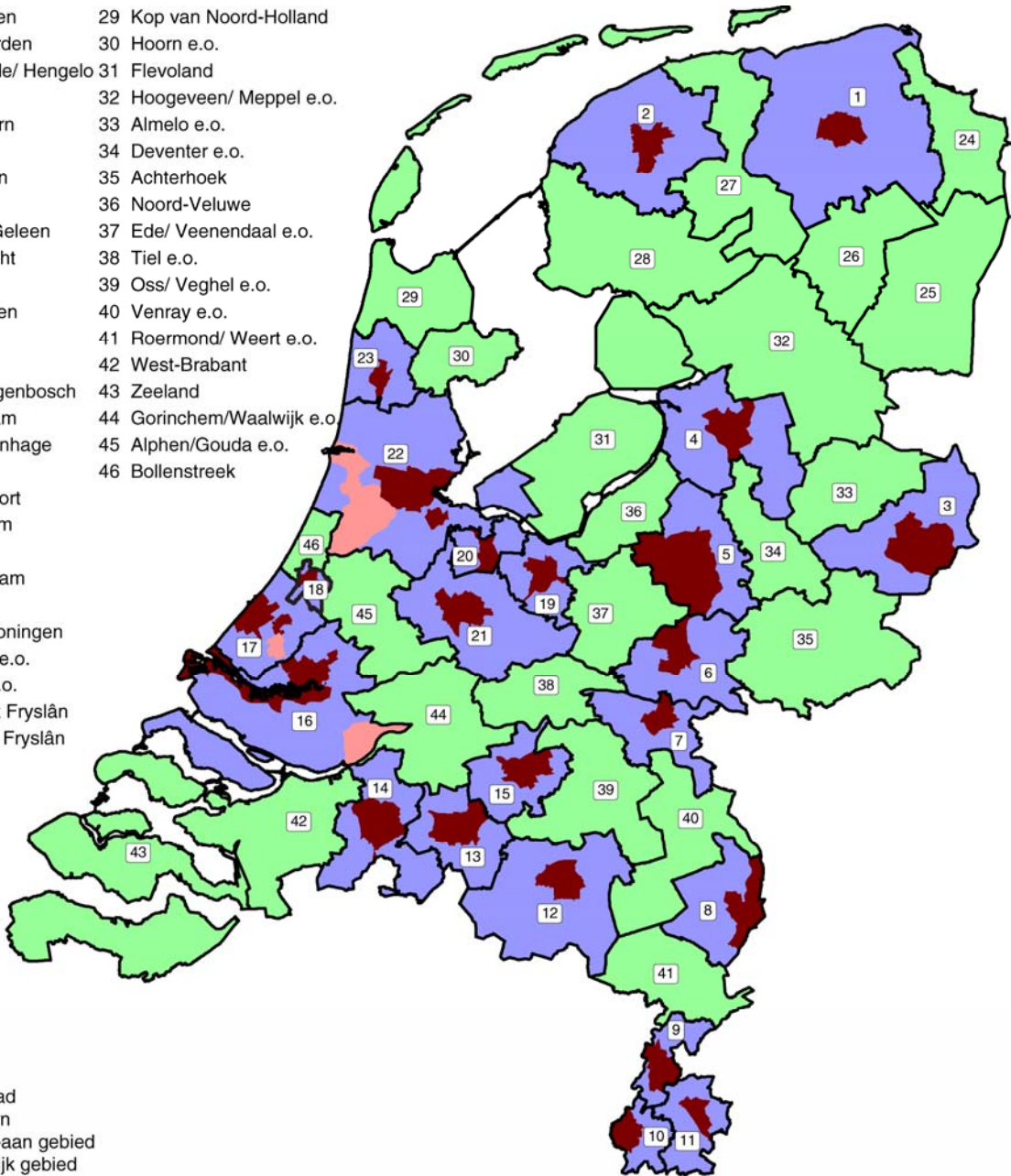
In figuur I.3 staan gebieden en gemeenten waarmee de Leidse regio en de gemeenten daarbinnen soms zijn vergeleken in dit rapport (zogenaamde 'benchmarkgebieden'). De Leidse regio is vergeleken met de stadsgewesten Amersfoort, Hilversum, Alkmaar, Breda en 's-Hertogenbosch: stadsgewesten in de Randstad (exclusief de vier grootstedelijke regio's) of net daarbuiten. De stad Leiden wordt vergeleken met de kernsteden in die stadsgewesten, de overige gemeenten in de Leidse regio met de suburbane gemeenten in de benchmarkgebieden. Soms wordt Leiden ook vergeleken met een selectie van universiteitssteden. Geselecteerd zijn die steden met minstens 10 duizend studenten, exclusief de grote steden met een universiteit, namelijk Delft, Tilburg, Maastricht, Nijmegen en Groningen.

In figuur I.4 staat het omliggend gebied/ de omliggende regio van de Leidse regio, waarmee bij diverse analyses een vergelijking wordt gemaakt. Tevens zijn vier gebieden en 'overig Nederland' onderscheiden. Van die gebiedsindeling wordt gebruik bij het in beeld brengen van de relatiepatronen in hoofdstuk 4.

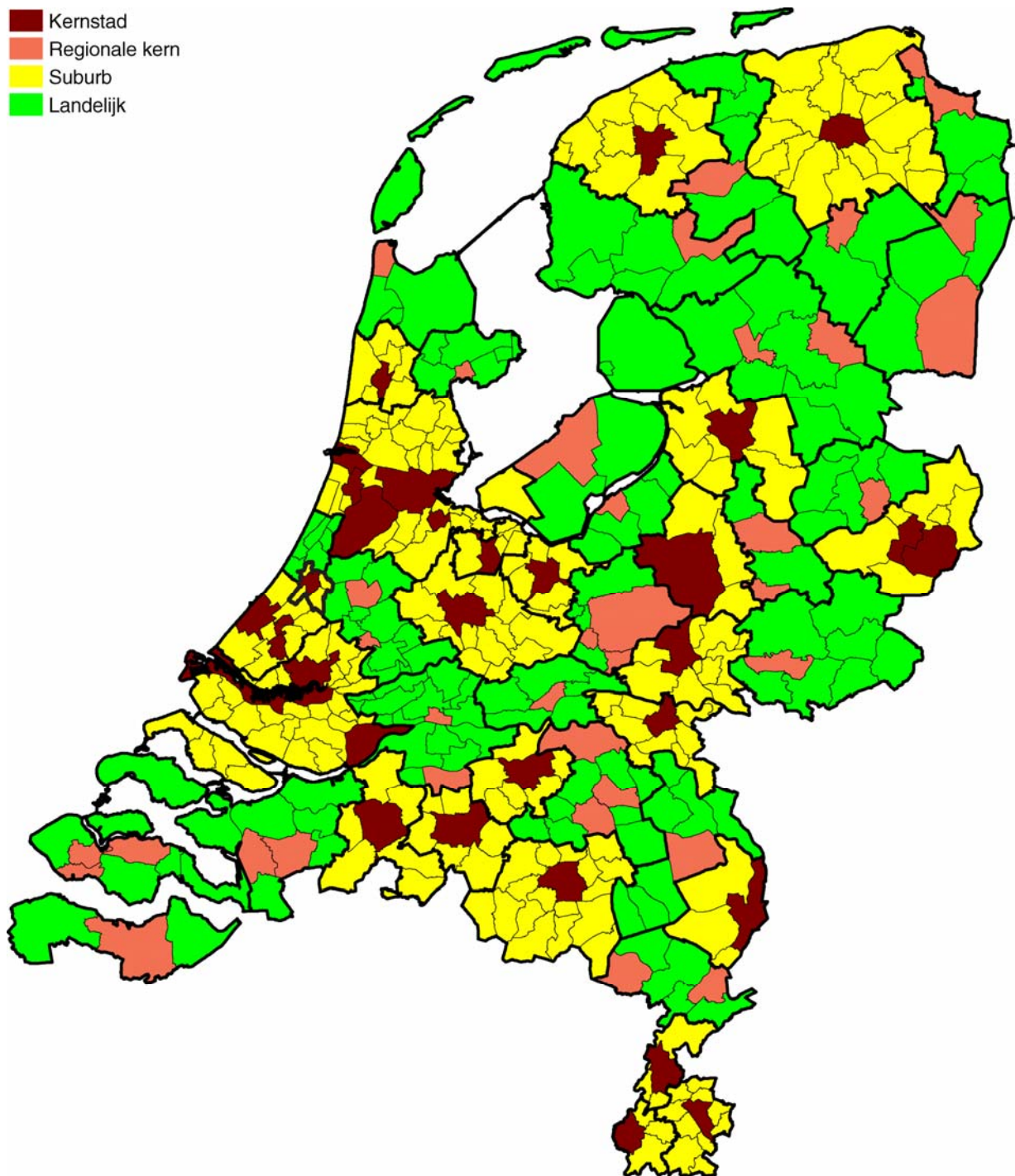
Figuur I.1 Indeling in 23 stadsgewesten en 23 landelijke gebieden

1 Groningen	29 Kop van Noord-Holland
2 Leeuwarden	30 Hoorn e.o.
3 Enschede/ Hengelo	31 Flevoland
4 Zwolle	32 Hoogeveen/ Meppel e.o.
5 Apeldoorn	33 Almelo e.o.
6 Arnhem	34 Deventer e.o.
7 Nijmegen	35 Achterhoek
8 Venlo	36 Noord-Veluwe
9 Sittard-Geleen	37 Ede/ Veenendaal e.o.
10 Maastricht	38 Tiel e.o.
11 Heerlen	39 Oss/ Veghel e.o.
12 Eindhoven	40 Venray e.o.
13 Tilburg	41 Roermond/ Weert e.o.
14 Breda	42 West-Brabant
15 's-Hertogenbosch	43 Zeeland
16 Rotterdam	44 Gorinchem/Waalwijk e.o.
17 's-Gravenhage	45 Alphen/Gouda e.o.
18 Leiden	46 Bollenstreek

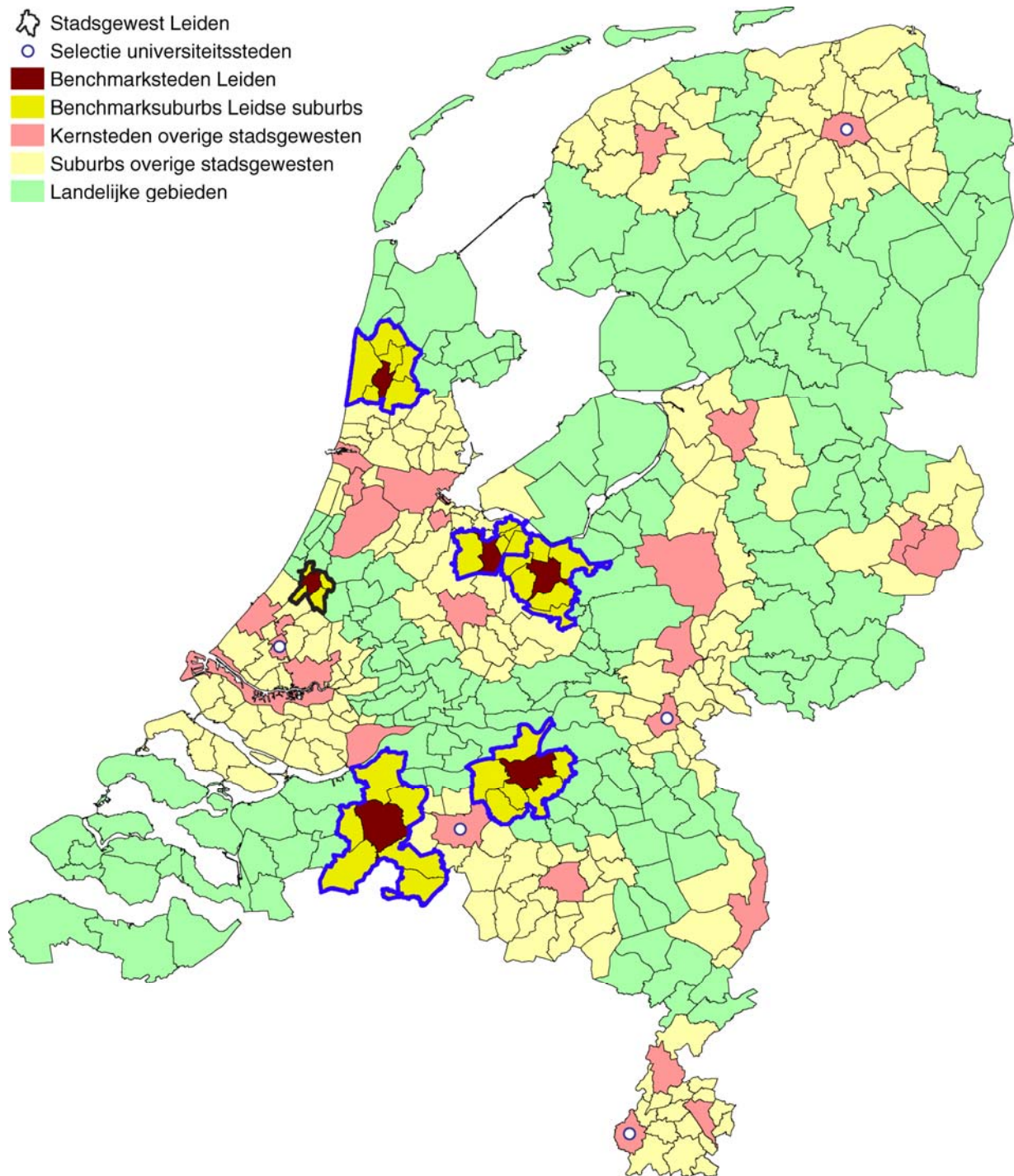
- Gebied
- Kernstad
 - Subkern
 - Suburbaan gebied
 - Landelijk gebied

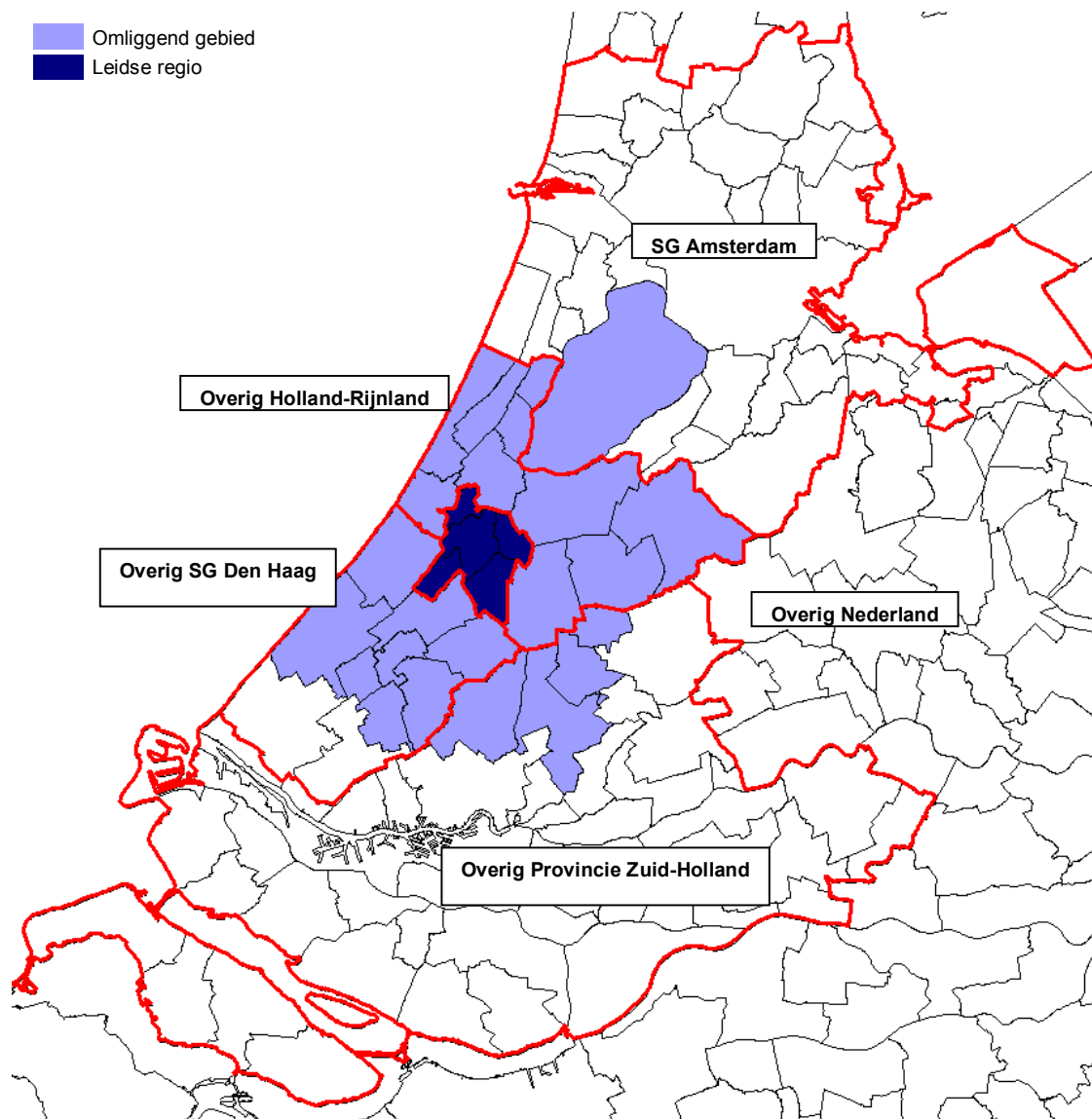
Figuur 1.2 Indeling in gemeentetypen

Figuur 1.3 Leidse regio en benchmarkgebieden

Figuur I.4 Omliggende regio en gebiedsindeling relatiepatronen

Bijlage II Sectorindelingen

In paragraaf 6.1 is een onderscheid gemaakt in 27 economische sectoren. Daarnaast zijn er nog drie sectoren waarvoor geldt dat de locatie waar werknemers zijn ingeschreven voor het overgrote deel niet overeenkomt met de locatie waar zij daadwerkelijk werkzaam zijn, namelijk schoonmaakbedrijven, thuiszorg en uitzendkrachten. Vaak werken zij ook buiten de gemeente waar het kantoor staat waaraan zij in de statistieken zijn toegeschreven. Hoewel dit fenomeen ook in andere sectoren voorkomt (met name in de bouw, maar ook bij gedetacheerden uit de ICT en adviesbureaus en bij vertegenwoordigers) geldt voor de genoemde drie sectoren in het bijzonder dat de werknemers vaak niet werken in de gemeente waar zij zijn ingeschreven. Zij zijn daarom buiten beschouwing gelaten.

Tabel II.1 Indeling in economische sectoren

Economische sector	Toelichting onderdelen (indien relevant)
Materiaalgeoriënteerd	
Land- en tuinbouw	
Energie en chemie	Aardolieraffinaderijen, chemie (exclusief farmaceutische industrie), basismetalaal, kunststofverwerkende industrie, delfstoffenwinning, openbaar nutsbedrijven en milieudiensten
High-tech en research	Elektrotechniek, medische apparatuur, kantoormachines, farmaceutisch, researchinstellingen
V&G-industrie	
Overig metaal	Metaalproducten-, machine- en transportmiddelenindustrie
Overige industrie	Textiel/kleding/leer industrie, houtindustrie, bouwmaterialenindustrie, drukkerijen, papier- en kartonindustrie en meubelindustrie
Sociale werkplaatsen	
Bouwnijverheid	
Groothandel	Inclusief groothandel in auto's
Goederenvervoer	Goederenvervoer over de weg, vervoer over water, hulpbedrijven van het vervoer
Informatiegeoriënteerd	
Softwarebedrijven	
Informatiegerelateerd	Communicatiebedrijven, uitgeverijen, reclamebureaus, media
Financiële activiteiten	Banken, verzekeringsbedrijven en hulpbedrijven van banken/verzekeringen
Adviesbureaus	Juridische/economische diensten, technische adviesdiensten (ingenieurs/architecten)
Openbaar bestuur	Algemeen bestuur Rijk en gemeenten
Bestuursgerelateerd	Overig openbaar bestuur en belangenorganisaties
Personengeoriënteerd	
Personenvervoer	Openbaar vervoer, luchtvaart (grotendeels vervoer van personen)
Detailhandel	Inclusief detailhandel in auto's en reparatiebedrijven
Vrijtijdsactiviteiten	Horeca, reisbureaus en cultuur, sport en recreatie
Basisonderwijs	
Overig onderwijs	Voortgezet, middelbaar, hoger en wetenschappelijk onderwijs
Ziekenhuizen	Inclusief instellingen voor geestelijke gezondheid
Intramurale zorg	Verpleeghuizen, huizen voor gehandicapten en maatschappelijke omvang
Overige zorg	
Welzijn	Jeugdzorg, kinderopvang, sociaal-cultureel en maatschappelijk werk
Veiligheid	Openbare veiligheidsdiensten (o.a. politie), defensie, beveiligingsdiensten
Overige diensten	Overige zakelijke diensten, overig onderwijs, overige diensten

De sectoren zijn nader ingedeeld in drie typen activiteiten (zie tabel II.1). Het zijn:

- Materiaalgeoriënteerde activiteiten, die zich bezig houden met de winning, productie en distributie van materiële goederen.
- Informatiegeoriënteerde activiteiten, die zich bezighouden met het verkrijgen, verwerken en verstrekken van informatie.
- Personengeoriënteerde activiteiten, die zich bezighouden met allerlei typen dienstverlening aan particulieren.

Bijlage III Methodologie Benchmarkmodel

In deze bijlage wordt een toelichting gegeven op het Benchmarkmodel.

III.1 Sectoren en locatiefactoren in het Benchmarkmodel

Het hart van het Benchmarkmodel wordt gevormd door een statistisch model waarin de relatieve vertegenwoordiging van een economische sector (het aantal arbeidsplaatsen per inwoner van 15 tot 65 jaar) wordt verklaard uit ‘locatiefactoren’ (factoren die regionale verschillen vertonen en die de vestigingsplaatskeuze en/of het bedrijfsfunctioneren beïnvloeden). Er bestaan grote verschillen tussen economische sectoren in het belang van verschillende locatiefactoren. Op grond van jarenlange ervaring met het verklaren van regionale verschillen in relatieve vertegenwoordiging en groei is voor de volgende onderverdeling in economische sectoren gekozen:

- Industrie (inclusief sociale werkplaatsen en exclusief uitgeverijen)
- Groothandel
- Transport (exclusief personenvervoer)
- Bank- en verzekeringswezen
- ICT (softwarebedrijven, communicatiebedrijven en media)
- Zakelijke diensten (economische, juridische en technische adviesdiensten, uitgeverijen, reclamebureaus)
- Land- en tuinbouw
- Detailhandel
- Overige consumentendiensten (handel in auto’s en reparatie, verhuur en handel in onroerend goed, overige persoonlijke diensten)
- Openbaar bestuur (inclusief defensie en belangenorganisaties)
- Onderwijs
- Bouwnijverheid
- Zorgsector (exclusief thuiszorg)
- Vrijtijdsactiviteiten (horeca; sport, recreatie en cultuur)

Naast deze sectoren zijn afzonderlijk onderscheiden:

- Uitzendkrachten. Zij werken in tal van economische sectoren. Als ‘werklocatie’ dient de plaats waar het kantoor van het uitzendbureau staat. De uitzendkrachten werken daar echter niet: het betreft een puur administratieve inschrijving. Zij werken vaak bij een bedrijf buiten de gemeente waar het uitzendbureau is gevestigd⁴⁵.
- ‘Ambulante activiteiten’. Dat zijn economische activiteiten, waarvan het overgrote deel van de werknemers niet werkzaam is op de locatie van het kantoor waar zij zijn ingeschreven. Zij werken ook vaak buiten de gemeente waar dat kantoor is gevestigd. Als economische activiteiten waarvan het overgrote deel van de werknemers geen vast werkadres heeft (ofte wel: ‘ambulant’ is) zijn aangemerkt schoonmaakbedrijven, thuiszorg, bewakingsdiensten, personenvervoer en cateringbedrijven⁴⁶.

⁴⁵ Zo ‘werken’ er in Diemen (waar het hoofdkantoor van Randstad staat) ongeveer 16 duizend arbeidskrachten. Die werken in de praktijk uiteraard niet alle voor bedrijven die in de gemeente Diemen zijn gevestigd.

⁴⁶ Ook in andere sectoren komen uiteraard werknemers voor die geen vaste werkplaats hebben, zoals vertegenwoordigers, gedetacheerden (bijvoorbeeld in ICT en zakelijke diensten) en bouwvakkers. Hun aandeel in het totaal van de sector is echter veelal kleiner dan voor de ambulante activiteiten (bij vertegenwoordigers en gedetacheerden) of er is meer sprake van werken binnen de gemeente waar het kantoor is gevestigd (voor mensen die werken in de bouwnijverheid).

Bij de presentatie van de resultaten van het onderzoek zijn voor de totale bedrijvigheid zowel cijfers met als zonder uitzendkrachten en ambulante activiteiten weergegeven.

In totaal zijn 24 locatiefactoren onderscheiden in het Benchmarkmodel. Sommige daarvan hebben invloed voor een groot deel van de economische sectoren, andere slechts voor één of enkele sectoren. Om de presentatie van de resultaten overzichtelijk te houden zijn de 24 locatiefactoren gebundeld tot tien locatiefactortypen. In tabel III.1 staat een overzicht van de indicatoren en indicortypen.

Tabel III.1 *Locatiefactoren en locatiefactortypen in het Benchmarkmodel*

Locatiefactoren	Locatiefactortypen
Europese ligging	Europese ligging
Nationale ligging	Agglomeratie-effecten
	Centrale ligging
Regionale centrumfunctie	Regionale centrumfunctie
Ruimtedruk	Ruimte-intensiteit
	Natuurlijke omgeving
Opleidingsniveau	Opleidingsniveau
Infrastructuur	Ligging aan hoofdwegennet
	Bereikbaarheid per trein
Kenmerken bevolking	Aandeel bevolking 18-25 jaar
	Aandeel 65-plussers
	Aandeel Rooms-Katholiek
	Gemiddeld inkomen
	Studenten
Woonomgeving	Droog natuurlijk terrein
	Bos
	Gebouwde omgeving
Clustereffecten	Provinciehoofdstad
	Uitstraling Schiphol
	Uitstraling Westland
	Vertegenwoordiging industrie
Specifieke clusters	Mainports
	Ministeries
	Tuinbouwcomplex

III.2 Operationaliseren van locatiefactoren

Hierna wordt aangegeven hoe de verschillende locatiefactoren zijn geoperationaliseerd. Daarbij zal, waar relevant, ook worden ingegaan op statistisch-technische aspecten.

Europese ligging

Dit is de ligging ten opzichte van Europese economische zwaartepunten in het buitenland. Er is gebruik gemaakt van een zwaartekrachtmodel, waarbij de invloed van een buitenlandse regio binnen de EG (voor zover over de weg bereikbaar, dus bijvoorbeeld exclusief Groot-Brittannië en Ierland) op een gemeente in Nederland wordt verondersteld positief samen te hangen met het Bruto Regionaal Product in die buitenlandse regio en negatief (omgekeerd evenredig) met de afstand tot die regio. Sommeren over de buitenlandse regio levert een score op de Europese ligging. De hoogste scores worden gerealiseerd in het zuidoosten van Nederland.

Agglomeratie-effecten

Met deze indicator wordt de ligging ten opzichte van nationale economische zwaartepunten bepaald. De bijdrage van een gemeente j aan de agglomeratie-effecten van een gemeente i zijn evenredig met de bruto toegevoegde waarde in gemeente j en omgekeerd evenredig met de rijtijd tussen i en j . De som over de

gemeenten j levert de totale agglomeratie-effecten voor gemeente i . Door uit te gaan van een gemiddelde rijtijd binnen gemeente i is daaraan de bijdrage van gemeente i aan de eigen score op de agglomeratie-effecten aan toegevoegd. Hoge scores resulteren voor de grootstedelijke regio's in Nederland (vooral Amsterdam, Den Haag en Rotterdam). De agglomeratie-effecten nemen af naarmate de afstand tot die grootstedelijke agglomeraties toeneemt.

Nationale ligging

Een alternatief voor de nationale ligging is de 'centrale ligging'. Deze wordt bepaald als de gemiddelde rijtijd vanuit een gemeente tot de inwoners en arbeidsplaatsen in alle andere gemeenten in Nederland. Uiteraard is deze score gunstiger naarmate de gemiddelde rijtijd groter is. De hoogste score resulteert voor Utrecht. Naarmate de afstand tot Utrecht toeneemt, wordt de score op de nationale ligging lager.

Voor sommige economische sectoren vormen zowel agglomeratie-effecten als de centrale ligging een locatiefactor. Hier doet zich echter een econometrisch probleem voor. De scores op de twee locatiefactoren komen in hoge mate overeen. Wanneer sprake is van een te grote statistische samenhang tussen verklarende variabelen (zogenaamde 'multicollineariteit') mogen zij niet beide worden opgenomen in de vergelijking. Er moet dus een keuze worden gemaakt. Per economische sector is bepaald welke van de twee locatiefactoren de hoogste verklaringsgraad leverde. Die locatiefactor is geselecteerd.

Regionale centrumfunctie

Naast agglomeratie-effecten op Europees niveau (zie 'Europese ligging') en nationaal niveau ('agglomeratie-effecten') is er ook sprake van agglomeratie-effecten op regionaal niveau. Binnen regio's nemen steden voor veel typen economische activiteiten een 'centrumfunctie' in. De centrumfunctie is berekend als de dichtheid in de gemeente ten opzichte van de dichtheid in de regionale omgeving. De dichtheid wordt gemeten als het aantal arbeidsplaatsen en inwoners per vierkante kilometer⁴⁷. De dichtheid 'in de regionale omgeving' wordt dan bepaald als een potentiaalscore binnen een afstand van dertig kilometer. De dichtheid voor de gemeente i waarvoor de centrumfunctie wordt bepaald, wordt dan berekend als de gemiddelde dichtheid in gemeenten binnen een straal van dertig kilometer, waarbij de bijdrage aan de potentiaalscore recht evenredig afneemt met de afstand.

Ruimte-intensiteit

De ruimte-intensiteit is berekend als de ratio van het '*potentieel ruimtegebruik*' ten opzichte van de *beschikbaarheid van ruimte*. Om het *potentieel ruimtegebruik* te bepalen, is een voor elke gemeente gelijkgesteld gemiddeld ruimtebeslag per 'gebruikerscategorie' verondersteld, namelijk 100 vierkante meter per inwoner, 50 vierkante meter per werknemer in kennisintensieve diensten, consumentendiensten en de non-profit sector en 200 vierkante meter voor industrie, bouwnijverheid, groothandel en transport. Vermenigvuldiging van het aantal ruimtegebruikers met het daaraan toegerekende gemiddelde ruimtebeslag levert het potentieel ruimtegebruik. Door uit te gaan van het potentieel in plaats van het feitelijk ruimtebeslag kan op objectieve wijze worden gecorrigeerd voor het feit dat in gebieden waar het feitelijk ruimtebeslag per inwoner en/of werknemer laag is, gemakkelijk verdichting binnen de bestaande bouw kan plaatsvinden.

De beschikbaarheid van ruimte is per gemeente berekend als de totale oppervlakte (gemeten in vierkante kilometers) minus water bos en natuurlijk terrein.

Naast de dichtheid van economische activiteiten vormt ook rijtijdverlies als gevolg van files een rem op de geneigdheid van bedrijvigheid om zich op bepaalde locaties te vestigen. Ten behoeve van dit onderzoek is een indicator voor de filedruk opgesteld. Deze blijkt echter in zeer sterke mate overeen te komen met de ruimte-intensiteit. Om statistisch-technische redenen is het daarom niet mogelijk om beide indicatoren op

⁴⁷ Voor gemeenten met grote zeehaventerreinen, zoals Rotterdam, is nog gecorrigeerd voor het feit dat daar gevestigde typen bedrijvigheid veel ruimte per arbeidsplaats vergt. Anders zou de dichtheid in gemeenten met veel zeehaventerrein worden onderschat.

de nemen in het Benchmarkmodel. Gekozen is voor de ruimte-intensiteit. Deze representeert echter tevens de filedruk. Bepaalde gemeenten worden dus gekenmerkt door weinig ruimte voor de vestiging van bedrijvigheid en een verminderde lokale bereikbaarheid als gevolg van files.

Natuurlijke omgeving

Het verband tussen de kwaliteit van de natuurlijke omgeving en de economische positie van een gebied is complex. De aanname dat er sprake is van een positief verband loopt via de redenering dat 'kenniswerkers' graag in een gebied met een mooie natuurlijke omgeving willen wonen (en zich de hoge woningprijzen in dat soort gebieden ook kunnen permitteren) en dat zich daar vervolgens bedrijven vestigen waarvoor een hoogopgeleide beroepsbevolking een belangrijke vestigingsplaatsfactor vormt. Op gemeentelijk niveau ligt het verband echter anders. Veelal zal in gemeenten met een zeer hoogwaardige natuurlijke omgeving de vestiging van bedrijvigheid juist worden ontmoedigd, met name wanneer dat bedrijvigheid met een groot ruimtebeslag per werknemer en/of hinderlijke bedrijvigheid betreft. Dat in een gemeente met een fraaie natuurlijke omgeving veel hoogopgeleiden wonen, is weliswaar een belangrijke vestigingsplaatsfactor voor kennisintensieve bedrijven. Zij behoeven echter niet binnen de gemeente zelf gevestigd te zijn (denk aan de vele hoogopgeleide woonachtigen in het Gooi die in Amsterdam werken). Op regionaal niveau mag een verband tussen natuurlijke omgeving en kennisintensieve bedrijvigheid dus verwacht worden, maar op gemeentelijk niveau juist eerder niet. Het verband op regionaal niveau loopt modeltechnisch via het opleidingsniveau van de beroepsbevolking in de regio (zie hierna). Op gemeentelijk niveau wordt een fraaie natuurlijke omgeving juist eerder als een rem beschouwd op vestiging van bepaalde typen bedrijvigheid.

De score op de kwaliteit van de natuurlijke omgeving is ontleend aan een onderzoek van Alterra.

Opleidingsniveau

Het opleidingsniveau van de beroepsbevolking is niet alleen binnen de eigen gemeente van belang. Bekend is dat met name veel hoger opgeleiden niet binnen hun eigen woongemeente werken. Daarom is om het relevante opleidingsniveau voor een gemeente te bepalen gebruik gemaakt van een potentiaalscore, waarbij alle gemeenten binnen een straal van twintig kilometer van een gemeente bijdragen aan de score in een recht evenredig met de afstand afnemende mate. Het gemiddeld opleidingsniveau wordt daarbij bepaald als een indexscore met gewichten 0, 1, 2, 3 en 4 voor respectievelijk opgeleiden op basis-, laag, middelbaar, hoog en wetenschappelijk niveau. De score ligt dus tussen 0 (slechts opgeleiden op basisniveau) tot 4 (slechts opgeleiden op wetenschappelijk niveau).

Ligging aan hoofdwegennet

Naast de ligging op Europees, nationaal en regionaal niveau kan een gunstige ligging ten opzichte van het hoofdwegennet een extra stimulans vormen voor het vestigen van een bedrijf. Bij het bepalen van de score voor agglomeratie-effecten en de nationale ligging speelt een gunstige aansluiting op het hoofdwegennet al een rol, omdat daardoor locaties in het land gemiddeld sneller bereikbaar zijn. De extra impuls van een gunstige ligging aan het hoofdwegennet op regionaal niveau bestaat eruit dat sprake is van een concurrentievoordeel op ten opzichte van andere gemeenten in de omgeving. De ligging aan het hoofdwegennet is bepaald door de gemiddelde rijtijd van de bedrijvigheid in een gemeente tot de dichtstbijzijnde aansluiting op het hoofdwegennet als index uit te drukken van die rijtijd in gemeenten binnen een straal van dertig kilometer van de gemeente (als potentiaalscore, met een met de afstand afnemende bijdrage aan de score).

Bereikbaarheid per trein

De bereikbaarheid per trein kan voor sommige typen economische sectoren een vestigingsreden zijn (naast ander locatiefactoren). Het is zeer complex om een goede indicator voor de bereikbaarheid er trein vast te stellen. Hier is gekozen voor een samengestelde indicator, die per gemeente bestaat uit de volgende bestanddelen:

- De gemiddelde afstand tot het dichtstbijzijnde NS-station voor werknemers in een gemeente

- De gemiddelde afstand tot het dichtstbijzijnde IC-station voor werknemers in een gemeente
- Het percentage van de inwoners van een gemeente dat reizen over meer dan dertig kilometer aflegt met de trein
- Idem, maar dan exclusief reizen om studieredenen

Naast de hiervoor besproken locatiefactoren, die in principe voor (vrijwel) elke economische sector een rol kunnen spelen, zijn er nog diverse andere ‘specifieke locatiefactoren’, die slechts voor een beperkt aantal economische sectoren (soms zelfs voor slechts één economische sector) een rol van betekenis spelen.

Aandeel bevolking 18-25 jaar

In de sector onderwijs is sprake van een beperkt aantal gemeenten met een universiteit. Veel studenten verhuizen naar universiteitssteden (voor HBO-studenten geldt dat in wat mindere mate). Om in het Benchmarkmodel voor de sector onderwijs voor het effect van de vestiging van een universiteit (en in mindere mate van HBO-instellingen) te corrigeren is het aandeel van 18- tot 25-jarigen in de totale bevolking als verklarende variabele opgevoerd. Daardoor kan zuiverder worden bepaald in hoeverre andere locatiefactoren een rol spelen voor de overige typen onderwijs.

Aandeel 65-plussers

Senioren maken aanzienlijk meer gebruik van zorg dan gemiddeld. Daarom is het aandeel 65-plussers in de totale bevolking opgenomen als locatiefactor voor de vestiging van bedrijvigheid in de zorgsector.

Aandeel Rooms-Katholiek

In het Benchmarkmodel voor vrijetijdsactiviteiten bleken in eerste instantie aanzienlijk meer arbeidsplaatsen in het zuidoosten van Nederland gevestigd te zijn dan verwacht. Toevoegen van de locatiefactor percentage Rooms-Katholieken in de totale bevolking (een sociaal-culturele factor) bleek een duidelijk positief verband te leveren in het model voor de vrijetijdsactiviteiten.

Gemiddeld inkomen

Verwacht mag worden dat in op consumenten gerichte commerciële diensten het gemiddeld inkomen van de gemeentelijke bevolking een positieve invloed heeft op de omvang van de bedrijvigheid (via hogere consumentenbestedingen).

Studenten

Het aantal in een gemeente woonachtige HBO- en WO-studenten per duizend inwoners. Deze locatiefactor is specifiek relevant voor vrijetijdsactiviteiten.

Droog natuurlijk terrein

Het percentage van het oppervlak in een gemeente dat bestaat uit droog natuurlijk terrein (waartoe ook strand wordt gerekend) zal naar verwachting een positieve invloed hebben op toerisme en recreatie (en daarmee op de werkgelegenheid in vrijetijdsactiviteiten).

Bos

Ook het percentage van het oppervlak in een gemeente dat bestaat uit bos zal naar verwachting een positieve invloed hebben op toerisme en recreatie (en daarmee op de werkgelegenheid in vrijetijdsactiviteiten).

Gebouwde omgeving

Voor sommige typen economische activiteiten zal een fraaie gebouwde omgeving mogelijk een positieve invloed hebben op de vestigingsplaatskeuze. Gedacht kan worden aan vrijetijdsactiviteiten, maar ook voor andere typen economische activiteiten kan een ‘representatieve omgeving’ mogelijk een van de redenen

voor vestiging in een gemeente zijn. Met name gemeenten met een fraaie binnenstad hebben mogelijk een voordeel. De kwaliteit van de gebouwde omgeving is berekend als het aantal Rijksmonumenten per vierkante kilometer bebouwd oppervlak in de gemeente.

Soms leveren specifieke concentraties van bedrijvigheid voordelen voor de vestiging van andere typen bedrijvigheid. Deze worden hier aangeduid met de term ‘clustereffecten’. Het gaat hier dus om de invloed van een bepaald type activiteiten op andere economische sectoren.

Provinciehoofdstad

Vestiging in een provinciehoofdstad kan aantrekkelijk zijn voor bedrijven of instellingen uit andere sectoren dan openbaar bestuur, om redenen van status of representativiteit.

Uitstraling Schiphol

Naast de effecten binnen de sector transport zelf (zie bij ‘mainports’) zijn er ook in andere economische sectoren activiteiten op Schiphol die rechtstreeks zijn verbonden aan de luchthaven. Alleen activiteiten binnen de gemeente Haarlemmermeer zijn bij deze locatiefactor meegenomen. Het totale effect van Schiphol, zowel binnen de gemeente Haarlemmermeer als buiten de gemeente is groter dan de som van de locatiefactor ‘uitstraling Schiphol’ en het effect van de (hierna te bespreken) specifieke cluster ‘mainports’⁴⁸.

Uitstraling Westland

Op soortgelijke wijze als voor Schiphol, zijn er in de gemeente Westland naast de tuinbouwsector zelf ook in andere economische sectoren activiteiten die rechtstreeks zijn verbonden aan de tuinbouw in het Westland. Evenals voor Schiphol geldt dat het totaaleffect in termen van het aantal arbeidsplaatsen groter is dan de som van de locatiefactor ‘uitstraling Westland’ en het effect van de (hierna te bespreken) specifieke cluster ‘tuinbouwcomplex’.

Vertegenwoordiging industrie

Industrie besteedt relatief veel activiteiten uit. Voor een aantal economische sectoren is onderzocht of de nabijheid van concentraties van industriële bedrijvigheid een extra effect sorteert (bovenop het effect van andere locatiefactoren). De vertegenwoordiging van industrie is daarbij bepaald als potentiaalscore: naast de industrie in de gemeente zelf wegen ook industriële activiteiten in andere gemeenten binnen een straal van twintig kilometer mee, met een met de afstand afnemende mate van invloed. De vertegenwoordiging van industrie is dus berekend als een ‘gepotentialiseerd locatiequotiënt’.

Specifieke clusters

Naast alle locatiefactoren zijn er tenslotte nog drie ‘specifieke clusters’ benoemd. Dat zijn de *mainports* (Schiphol in Haarlemmermeer en de haven van Rotterdam), de *ministeries* in Den Haag en het *tuinbouwcomplex* in het Westland. Hieraan liggen modeltechnische redenen ten grondslag. De betreffende clusters nemen in respectievelijk de sectoren transport, openbaar bestuur en land- en tuinbouw een dermate groot aandeel in het nationaal totaal in, dat daardoor het effect van de ‘reguliere’ locatiefactoren niet goed gemeten kan worden. Dit is als volgt opgelost:

- Het Benchmarkmodel is voor transport geschat exclusief Haarlemmermeer en Rotterdam, voor openbaar bestuur exclusief Den Haag en voor land- en tuinbouw exclusief de gemeente Westland.

⁴⁸

De directe effecten (direct aan Schiphol gebonden economische activiteiten), de uitbestedingen (zogenaamde ‘achterwaartse economische effecten’) en activiteiten die vrijwel zeker niet in Nederland gevestigd zouden zijn zonder Schiphol (zoals European Distribution Centers en European Headquarters die in de nabijheid van Schiphol zijn gevestigd) tellen op tot 121 duizend arbeidsplaatsen. Zie Louter, P.J. en W. van Eikeren (2008) *Ontwikkeling vestigingsplaatsfunctie Schiphol tot 2040; De vier WLO-scenario's gekwantificeerd*. Bureau Louter, Delft. In opdracht van het Ministerie van Verkeer en Waterstaat.

- Vervolgens is via het Benchmarkmodel het aantal arbeidsplaatsen voor Haarlemmermeer en Rotterdam (transport), voor Den Haag (openbaar bestuur) en voor Westland (land- en tuinbouw) geschat op basis van hun scores op de locatiefactoren. Dat is het ‘reguliere’ effect van de locatiefactoren.
- Het verschil tussen het feitelijk aantal arbeidsplaatsen en het op basis van het reguliere effect van de locatiefactoren is beschouwd als het ‘specifieke’ locatiefactoreffect van Schiphol, de Rotterdamse haven, de Rijksoverheid en het tuinbouwcomplex in Haarlemmermeer en Rotterdam (voor transport), Den Haag (voor de Rijksoverheid) en in Westland (voor het tuinbouwcomplex. Omdat het effect van locatiefactoren voor Nederland als geheel altijd op moet tellen tot 0 (locatiefactoren zorgen voor de *verdeling* van economische activiteiten over Nederland), zijn voor deze drie specifieke locatiefactoren negatieve scores toegekend naar rato van het aantal inwoners van 15 tot 65 jaar.
- Voor Schiphol, de Rotterdamse haven, Den Haag en Westland wordt aldus voor respectievelijk transport (twee maal), openbaar bestuur en land- en tuinbouw een regionaal effect (het verschil tussen het feitelijk aantal arbeidsplaatsen en het via het Benchmarkmodel bepaalde aantal arbeidsplaatsen) toegekend van 0. Het overduidelijke ‘surplus’ aan economische activiteiten in de gemeenten waar die specifieke clusters zijn gevestigd, wordt dus als ‘specifieke locatiefactor’ aangemerkt en niet als regionaal effect. Daar valt uiteraard over te twisten. Daarom is in de figuren in hoofdstuk 4 soms ook de som van de regionale effecten en de specifieke locatiefactoren weergegeven.

Een dergelijke ‘uitzonderingssituatie’ zou uiteraard ook voor ruimtelijke concentraties van andere typen economische activiteiten kunnen worden opgevoerd. De volgende criteria hebben ten grondslag gelegen aan het aanwijzen van specifieke clusters:

- Het cluster moet voldoende kritische massa hebben
- Er moet sprake zijn van meerdere bedrijven (een cluster). Locatiekeuzes van individuele (grote) bedrijven of instellingen (bijvoorbeeld Corus, of de marine, of DSM of academische ziekenhuizen) worden niet als specifiek cluster beschouwd.
- Er moet sprake zijn van een grote mate van ruimtelijke inertie: voor de betreffende clusters is het moeilijk denkbaar dat zij voor een groot deel hun huidige locatie zullen verruilen voor een andere.

III.3 Schattingsresultaten

In tabel III.2a en tabel III.2b staan de schattingsresultaten per economische sector. Weergegeven is de richting en de omvang van het effect van de locatiefactoren op de gemeentelijke verschillen in relatieve vertegenwoordiging van het aantal arbeidsplaatsen⁴⁹. De R-kwadraat (die minimaal 0 is en maximaal 1) geeft aan in hoeverre gemeentelijke verschillen in de relatieve vertegenwoordiging van de sectoren wordt verklaard door het model.

Algemene locatiefactoren, samenhangend met ligging

Een gunstige ligging ten opzichte van Europese economische zwaartepunten blijkt vooral een positieve invloed te hebben op de vestiging van industrie. In mindere mate geldt dit ook voor groothandel, transport, het bank- en verzekeringswezen en zakelijke diensten. Voor op consumenten gerichte diensten en de non-profit sector speelt de Europese ligging geen rol van betekenis.

⁴⁹ In statistisch-technische termen is daarbij uitgegaan van de zogenaamde t-waarden. Bij een t-waarde van meer dan 2 (een positief verband) of minder dan -2 (een negatief verband) is met 95% zekerheid sprake van een verband. Eén plus (min) geeft een t-waarde aan tussen 2 en 4 (-2 en -4), twee plussen een t-waarde tussen 4 en 6 (-4 en -6) en drie plussen een t-waarde van meer dan 6 (minder dan -6).

Tabel III.2a Mate van invloed van locatiefactoren op relatieve vertegenwoordiging sector

Locatiefactor	Ind	Gro	Tra	Bou	L&T	B&V	ICT	ZD
Europese ligging	+++	+	+			+		+
Nationale ligging								
Agglomeratie-effecten			+++			+++	+++	+++
Centrale ligging		+++		++				
Regionale centrumfunctie	+++	+++	++	++	--	+++	+++	+++
Ruimtedruk								
Ruimte-intensiteit	---	---	---	---	---	---	--	---
Natuurlijke omgeving	-	--	---		-			
Opleidingsniveau	--	+		--		+++	+++	+++
Infrastructuur								
Ligging aan hoofdwegennet		+			--		+	+
Bereikbaarheid per trein								+
Kenmerken bevolking								
Aandeel bevolking 18-25 jaar *								
Aandeel 65-plussers *								
Aandeel Rooms-Katholiek *								
Gemiddeld inkomen								
Studenten *								
Woonomgeving								
Droog natuurlijk terrein *								
Bos *								
Gebouwde omgeving *								
Clustereffecten								
Provinciehoofdstad						+	+++	+
Uitstraling Schiphol		+						
Uitstraling Westland *		+						
Vertegenwoordiging industrie *			+					
Specifieke clusters								
Mainports			x					
Ministeries								
Tuinbouwcomplex					x			
R-kwadraat	.42	.46	.26	.21	.79	.60	.70	.73
Toelichting:								
Ind	Industrie							
Gro	Groothandel							
Tra	Transport							
Bou	Bouwnijverheid							
L&T	Land- en tuinbouw							
B&V	Bank- en verzekeringswezen							
ICT	ICT							
ZD	Kennisintensieve zakelijke diensten							
*	Locatiefactor slechts voor één economische sector van belang							
x	Effect buiten model om berekend							
+, -	Richting en sterkte van verband tussen locatiefactor en relatieve vertegenwoordiging economische sector							
	Invloed 'specifieke clusters' buiten model om berekend.							

Tabel III.2b Mate van invloed van locatiefactoren op relatieve vertegenwoordiging sector

	Det	OvC	Vrij	OpB	Ond	Zorg	UK	Amb
Europese ligging								
Nationale ligging								
Agglomeratie-effecten		++		+			+++	++
Centrale ligging								
Regionale centrumfunctie	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++
Ruimtedruk								
Ruimte-intensiteit	---	---	---	--	--	-	-	-
Natuurlijke omgeving							--	-
Opleidingsniveau								
				+	++	+++		
Infrastructuur								
Ligging aan hoofdwegennet		+						
Bereikbaarheid per trein				+++	+			
Kenmerken bevolking								
Aandeel bevolking 18-25 jaar *					+++			
Aandeel 65-plussers *						+++		
Aandeel Rooms-Katholiek *			++					
Gemiddeld inkomen	+++	++	+++					
Studenten *			++					
Woonomgeving								
Droog natuurlijk terrein *			++					
Bos *			+					
Gebouwde omgeving *			+++					
Clustereffecten								
Provinciehoofdstad								+
Uitstraling Schiphol		++	+++					+
Uitstraling Westland *								
Vertegenwoordiging industrie *								
Specifieke clusters								
Mainports								
Ministeries				x				
Tuinbouwcomplex								
R-kwadraat	.39	.35	.55	.56	.70	.57	.63	.50

Toelichting:

Det Detailhandel

OvC Overige consumentendiensten

Vrij Vrijtijdsactiviteiten

OpB Openbaar bestuur

Ond Onderwijs

Zorg Zorgsector

UK Uitzendkrachten

Amb Ambulante activiteiten

* Locatiefactor slechts voor één economische sector van belang

x Effect buiten model om berekend

+, - Richting en sterkte van verband tussen locatiefactor en relatieve vertegenwoordiging economische sector

Invloed 'specifieke clusters' buiten model om berekend.

Voor groothandel en bouwnijverheid is een nationaal centrale ligging van belang. Daarnaast zijn agglomeratie-effecten al van belang voor kennisintensieve sectoren als het bank- en verzekeringswezen, ICT en zakelijke diensten en voor transport. Voor op consumenten gerichte diensten en de non-profit sector speelt de ligging ten opzichte van economische zwaartepunten in Nederland minder een rol, enigszins met uitzondering van de overige consumentendiensten en openbaar bestuur.

Een regionale centrumfunctie blijkt voor vrijwel alle economische sectoren van groot belang. Iets minder geldt dat voor transport en de bouwnijverheid. Voor land- en tuinbouw is juist sprake van een negatieve invloed (wat ook verwacht mocht worden).

Overige algemene locatiefactoren

Naast de drie locatiefactortypen die het effect ligging op drie ruimtelijke schaalniveaus representeren (Europees, nationaal en regionaal) zijn er drie andere locatiefactortypen die van belang zijn voor het vestigingsplaatsgedrag in diverse economische sectoren.

De dichtheid van economische activiteiten (de ruimte-intensiteit), die tevens representatief is voor de filedruk, heeft een negatieve invloed voor alle economische sectoren. Alle andere locatiefactoren gelijk veronderstellend houdt dat in dat in dat bedrijvigheid zich minder kan vestigen in gebieden met een hoge dichtheid aan economische activiteiten. Daarbij moet worden opgemerkt dat in gebieden met een hoge ruimte-intensiteit wel degelijk sprake kan zijn van een sterke concentratie van economische activiteiten, wanneer de nationale en/of regionale ligging juist aantrekkelijk zijn voor vestiging. Het uiteindelijke resultaat is een combinatie van ‘agglomererende factoren’ (regionale ligging en centrumfunctie) en ‘desagglomererende factoren’ (ruimte-intensiteit; ook representatief voor filedruk).

In gebieden met een fraaie natuurlijke omgeving vestigt bedrijvigheid die veel ruimte inneemt en/of als hinderlijk ervaren kan worden zich minder. Het gaat vooral om materiaalgeoriënteerde activiteiten.

Het gemiddeld opleidingsniveau van de regionale beroepsbevolking vormt vooral een stimulans voor vestiging van kennisintensieve diensten en de non-profit sector. Voor op consumenten gerichte economische activiteiten is het effect neutraal. En voor sommige economische activiteiten is het effect juist negatief. Daar waar het gemiddeld opleidingsniveau van de beroepsbevolking laag is, zijn industrie en bouwnijverheid meer dan gemiddeld vertegenwoordigd (alle andere locatiefactoren gelijk veronderstellend). Het regionaal opleidingsniveau speelt blijkbaar vooral een rol bij de ruimtelijke ‘uitsortering’ van bedrijvigheid.

Bij de infrastructuur moet er aan worden herinnerd dat een goede ligging aan het wegennet op bovenregionaal niveau al is verwerkt in de nationale ligging. En het effect van files wordt al gerepresenteerd door de ruimte-intensiteit. Een goede ligging aan het hoofdwegennet blijkt binnen de regio een concurrentievoordeel op te leveren voor groothandel, ICT, zakelijke diensten en de overige consumentendiensten (waartoe bijvoorbeeld ook autodealers behoren). Het negatieve effect voor landbouw is te verklaren uit het feit dat in gemeenten die goed zijn aangesloten op het hoofdwegennet eerder de neiging zal bestaan om landbouwgrond te vervangen door bedrijventerreinen.

Een goede bereikbaarheid per trein geeft een extra impuls aan de vestiging van zakelijke diensten, onderwijs (in verband met de bereikbaarheid voor studenten) en openbaar bestuur (dat laatste wellicht door bewuste keuzes van de overheid om openbaar bestuur te concentreren op goed door de trein ontsloten locaties).

Specifieke locatiefactoren

Voor 9 van de 12 locatiefactoren die vallen onder de kenmerken van de bevolking, de woonomgeving en clustereffecten is van een statistisch significante invloed slechts sprake voor één economische sector. Indicatoren waarvoor de invloed voor meerdere economische sectoren geldt, zijn het gemiddeld inkomen, provinciehoofdstad en de uitstraling van Schiphol. Het gemiddeld inkomen heeft, volgens verwachting,

Bureau Louter, november 2012

Geef Kennis de Ruimte; De economie van de Leidse regio doorgelicht

slechts een effect voor de drie op consumenten gerichte economische activiteiten. Ligging in een provinciehoofdstad blijkt uitsluitend van betekenis te zijn voor kennisintensieve diensten. Blijkbaar ontlenen zij status aan vestiging in een provinciehoofdstad. De vestiging van Schiphol tenslotte heeft binnen de gemeente Haarlemmermeer een positief effect op sectoren als de groothandel (denk aan European Distribution Centers), overige consumentendiensten en vrijetijdsactiviteiten (denk aan horeca op Schiphol).

De specifieke clusters mainports, ministeries en tuinbouwcomplex hebben respectievelijk betrekking op de economische sectoren transport, openbaar bestuur en land- en tuinbouw. Zoals eerder werd aangegeven, worden die effecten op een andere wijze dan via een geschat model berekend.

Uitzendkrachten en ambulante activiteiten

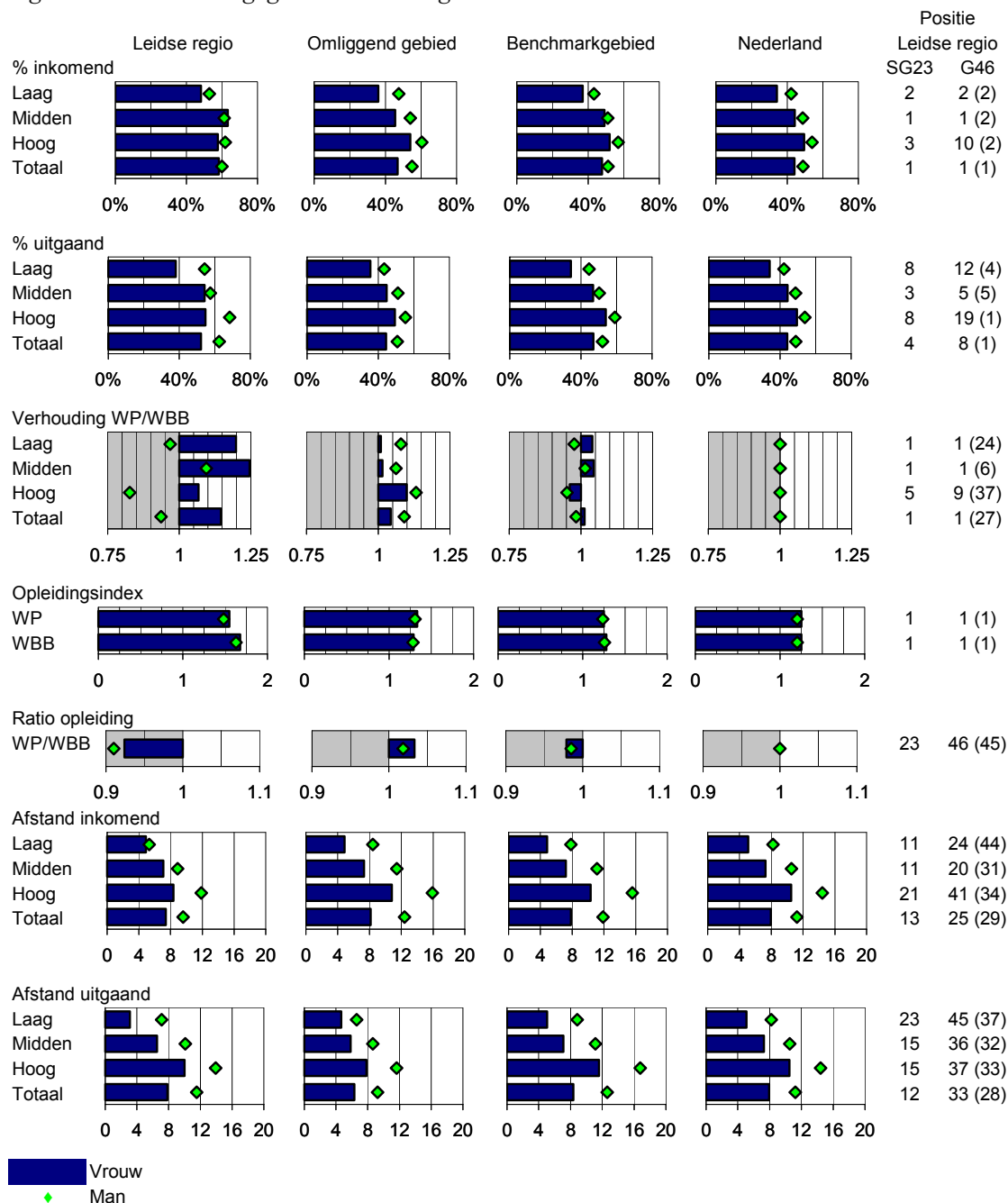
Voor uitzendkrachten en ambulante activiteiten geldt dat de werknemers zijn toegeschreven aan de locatie waar het kantoor is gevestigd (het uitzendbureau; de kantoren van de schoonmaakbedrijven, de beveiligingsdiensten, het openbaar vervoer, de cateringbedrijven, de thuiszorgbedrijven). Daarbij blijken de nationale ligging (agglomeratie-effecten) en de regionale centrumfunctie van belang. De locatiefactoren voor de ruimtedruk hebben een negatieve invloed. Dat hangt mogelijk samen met het feit dat in gebieden met een hoge ruimte-intensiteit (andere locatiefactoren gelijk veronderstellend) minder economische activiteiten voorkomen en er dus ook minder vraag is naar uitzendkrachten en ambulante activiteiten.

De kantoren van ambulante activiteiten zijn blijkbaar meer dan gemiddeld gevestigd in provinciehoofdsteden. Bij Schiphol heeft het betrekking op schoonmaakbedrijven, catering en bewakingsdiensten.

Bijlage IV Nadere analyse vrouwen op de Leidse arbeidsmarkt

In paragraaf 6.3 is kort ingegaan op de rol van vrouwen op de arbeidsmarkt in de Leidse regio. In deze bijlage staan enkele extra analyses. Eerst zijn in figuur IV.1 verschillen in pendelgedrag tussen mannen (de 'wiebertjes') en vrouwen (de staafjes) weergegeven.

Figuur IV.1 Pendelgegevens Leidse regio

Toelichting:

Positie Leidse regio SG23: Plaats voor indicator in ranglijst 23 stadsgewesten voor vrouwen.

Positie Leidse regio G46: Plaats voor indicator in ranglijst 46 gebieden voor vrouwen. Tussen haakjes: voor mannen.

Mannen en vrouwen vergeleken naar arbeidsmarktkenmerken

In figuur IV.1 is onderscheid gemaakt naar gemeenten in de Leidse regio, in het omliggend gebied, in de benchmarkgebieden (de stadsgewesten Amersfoort, Hilversum, Alkmaar, Breda en 's-Hertogenbosch) en Nederland als geheel. Daarnaast is een onderverdeling gemaakt naar basis/laag, middelbaar en hoog/wetenschappelijk opgeleiden.

Nationaal neemt het percentage van de werknemers bij bedrijven en instellingen in een gemeente dat buiten die gemeente woont ('% inkomend') toe naarmate het opleidingsniveau hoger is. Dat geldt voor mannen en vrouwen in alle gebieden, met uitzondering van de Leidse regio: daar is het percentage inkomende pendel voor hoog opgeleide vrouwen lager dan voor middelbaar opgeleide vrouwen. Het aandeel inkomende pendel is voor de gemeenten in de Leidse regio zeer hoog, ook onder vrouwen: van alle gebieden wordt zelfs de eerste plaats ingenomen. Ook per opleidingsniveau resulteert veelal een eerste of tweede plaats, met uitzondering van hoog opgeleide vrouwen. Werknemers bij bedrijven en instellingen in de Leidse regio wonen dus relatief vaak buiten de gemeente.

Ook wat betreft het deel van de werkzame inwoners van een gemeente dat buiten de eigen woongemeente werkt ('% uitgaand'), scoort de Leidse regio hoog, maar worden veelal geen eerste of tweede plaatsen gerealiseerd. Een uitzondering daarop is de uitgaande pendel van mannen. Van de hoog opgeleide werkende mannen uit gemeenten in de Leidse regio werkt zelfs bijna 70% buiten de eigen gemeente! Voor vrouwen is dat percentage aanzienlijk lager, mede omdat er binnen de gemeenten in de Leidse regio zelf zeer veel werk is voor hoog opgeleide vrouwen (zie paragraaf 6.3 en het vervolg van deze bijlage).

De 'verhouding WP/WBB' (het aantal arbeidsplaatsen in een gebied gedeeld door de in die gemeente wonende werkzame beroepsbevolking) is op nationaal niveau uiteraard altijd gelijk aan 1 (afgezien van enig internationaal woon-werk verkeer). Tussen mannen en vrouwen bestaat in de Leidse regio een duidelijk verschil. Voor vrouwen is de ratio ruim hoger dan 1. Er is dan sprake van een 'positieve pendelbalans' (meer inkomende dan uitgaande pendel), voor mannen is de pendelbalans negatief. Zowel voor vrouwen als voor mannen is de pendelbalans daarbij voor hoog opgeleiden lager (maar voor vrouwen nog wel hoger dan 1). De totale positieve pendelbalans is voor vrouwen zelfs het hoogst van alle gebieden in Nederland. Bij een onderscheid naar opleidingsniveau geldt dat voor laag en middelbaar opgeleiden. Voor hoog opgeleiden resulteert een plaats in de subtop. Voor laag en middelbaar opgeleiden is dat vooral het resultaat van het feit dat er in de Leidse regio weinig laag/middelbaar opgeleiden vrouwen wonen. Bij hoog opgeleide vrouwen is dat zeker niet het geval. Daar hangt de positieve pendelbalans samen met het grote aantal arbeidsplaatsen voor vrouwen. Dat aantal is zo hoog dat ondanks het grote aantal hoog opgeleide woonachtige vrouwen per saldo toch nog vrouwen van buiten de regio naar de Leidse regio pendelen.

In tabel IV.1 zijn de pendelratio's ook weergegeven, waarbij tevens een onderscheid is gemaakt tussen hoog opgeleiden (HBO-niveau) en wetenschappelijk opgeleiden (universiteit). Dan blijkt dat voor hoog opgeleiden (HBO'ers) zowel voor mannen als (vooral) voor vrouwen een positieve pendelbalans resulteert. Vooral vrouwen met een HBO-diploma pendelen in grote aantallen van buiten de regio naar banen in de Leidse regio. Voor wetenschappelijk opgeleiden resulteert juist een negatieve pendelbalans, niet alleen (in vrij sterke mate) voor mannen, maar ook duidelijk voor vrouwen. Er zijn zeer veel banen voor wetenschappelijk opgeleiden in de Leidse regio, maar de concentratie wetenschappelijk opgeleide inwoners stijgt daar nog bovendien: afgestudeerden blijven relatief vaak wonen in de Leidse regio.

De 'opleidingsindex' is berekend als een gewogen som, waarbij hoog opgeleiden, middelbaar opgeleiden en laag opgeleiden een gewicht van respectievelijk 2, 1 en 0 krijgen. De score kan dus maximaal 2 zijn (iedereen is hoog opgeleid) en minimaal 0 (iedereen is laag opgeleid). Het blijkt dat van degenen die participeren op de arbeidsmarkt in Nederland de vrouwen gemiddeld iets hoger zijn opgeleid dan de mannen. Dat geldt ook voor de Leidse regio. Zowel naar arbeidsplaatsen bij bedrijven en instellingen als naar de werkzame beroepsbevolking gerekend, realiseert de Leidse regio voor vrouwen en voor mannen

de eerste plaats in de ranglijst van alle 46 Nederlandse regio's. De score is daarbij voor de werkzame beroepsbevolking overigens nog hoger dan voor de arbeidsplaatsen. Dat blijkt ook zeer duidelijk uit de 'ratio opleiding', waarbij de opleidingsindex voor de arbeidsplaatsen is gedeeld door de opleidingsindex voor de werkzame beroepsbevolking. In geen enkele andere regio is voor vrouwen de opleidingsindex voor de werkzame beroepsbevolking zoveel hoger dan de opleidingsindex voor de arbeidsplaatsen als in de Leidse regio en voor mannen is dat in slechts één andere regio het geval. Let wel: de opleidingsindex voor arbeidsplaatsen is zeer hoog. De opleidingsindex voor de werkzame beroepsbevolking is echter nóg hoger.

Tenslotte staan in figuur IV.1 de gemiddelde afstand voor de inkomende pendel en de uitgaande pendel weergegeven (waarbij voor degenen die binnen de eigen woongemeente werken een pendelafstand van 0 is verondersteld). De gemiddelde pendelafstand neemt duidelijk toe naarmate het opleidingsniveau hoger is. Dat geldt voor alle gebieden en voor zowel mannen als vrouwen. Ook is duidelijk dat de gemiddelde pendelafstand voor mannen duidelijk hoger is dan voor vrouwen. Dat hangt samen met het feit dat veel vrouwen in deeltijd werken en het is een ervaringsfeit dat de gemiddelde pendelafstanden van part-timers lager zijn dan van full-timers. De gemiddelde pendelafstand is zowel voor vrouwen als voor mannen en voor alle opleidingsniveaus in de Leidse regio niet hoog, vergeleken met andere regio's. Voor vrouwen worden voor laag, middelbaar en hoog opgeleiden bijvoorbeeld de posities 45, 36 en 37 ingenomen. Dat voor het totaal een positie 33 resulteert (hoger dan elk van de drie niveaus afzonderlijk) hangt samen met het feit dat hoog opgeleiden een hoog aandeel innemen in de Leidse regio en dat hun gemiddelde pendelafstand hoog is. Er is dus sprake van een 'samenstellingseffect'.

Hoe kan het nu dat de gemiddelde pendelafstanden niet zeer hoog zijn, vergeleken met andere regio's, terwijl het aandeel intergemeentelijke pendel wel zeer hoog is? Dat hangt samen met het feit dat de Leidse regio een zeer dicht bevolkte regio is, met in oppervlakte gemeten kleine gemeenten, die zeer dicht bij elkaar liggen (terwijl ook buiten de regio veel bedrijvigheid en werkzame beroepsbevolking op korte afstand geconcentreerd is). Een woon-werk verplaatsing is in de Leidse regio dus al snel een intergemeentelijke verplaatsing, waarbij geen sprake is van een verplaatsing over grote afstand. De arbeidsmarkt is in de Leidse regio bij uitstek meer een regionale dan een puur gemeentelijke aangelegenheid.

Tabel IV.1 *Pendelratio Leidse regio naar opleiding en geslacht, 2007/2009*

Opleidingsniveau	Vrouwen	Mannen	Totaal
Totaal	1.145	0.937	1.031
Basis/laag	1.198	0.968	1.062
Middelbaar	1.245	1.094	1.165
Hoog	1.397	1.031	1.201
Wetenschappelijk	0.818	0.678	0.742

Arbeidsplaatsen voor vrouwen in de Leidse regio

Uit tabel IV.2 blijkt dat in de Leidse regio economische sectoren met een hoog percentage vrouwen in het personeelsbestand sterk zijn vertegenwoordigd. Indien voor elke sector in de Leidse regio het percentage vrouwelijke personeelsleden gelijk zou zijn aan het nationaal gemiddelde, zouden vrouwen in de meerderheid zijn in het personeel (52,9% tegen 44,6% nationaal). De enige uitzondering is Zoeterwoude, dat (zoals al eerder bleek) een duidelijk van de andere gemeenten in de regio afwijkende mix aan bedrijvigheid heeft. Het feitelijk gemeten percentage vrouwen in het personeelsbestand ligt overigens iets lager, namelijk op 49,8%. In de meeste gemeenten in de Leidse regio blijft het feitelijk aandeel vrouwen in het personeelsbestand iets achter bij het theoretisch (op grond van de bedrijvigheidssamenstelling berekende) aandeel. Leiderdorp is een uitzondering.

Het feitelijk aandeel vrouwen in de werkzame beroepsbevolking is in alle gemeenten, ook nu weer met uitzondering van Zoeterwoude, lager dan het aandeel in het personeelsbestand. Dat komt ook naar voren in de pendelsaldi (inkomende minus uitgaande pendel), die - Zoeterwoude uitgezonderd - hoger (of minder negatief) zijn voor vrouwen dan voor mannen.

Kortom, in de Leidse regio zijn economische sectoren waar nationaal gezien veel vrouwen werken relatief sterk vertegenwoordigd. Dat leidt echter slechts gedeeltelijk tot een hoger aandeel vrouwen in de werkzame beroepsbevolking in de Leidse regio (45,2% tegen 44,6% landelijk). Ten eerste werken er feitelijk minder vrouwen bij de bedrijven en instellingen in de Leidse regio dan op grond van de bedrijvigheidssamenstelling mocht worden verwacht: mannen nemen gedeeltelijk de plaats in van vrouwen. Dat effect is gelijk aan 3,1 %-punten. Ten tweede is de inkomende pendel van vrouwen relatief hoog. Dat effect is gelijk aan 4,6 %-punten.

Tabel IV.2 Analyse arbeidsplaatsen voor vrouwen

Indicator	Leiden	Leiderdorp	Oegstgeest	Voorschoten	Zoeterwoude	Leidse regio
Verwacht % vrouwen in w.p.	53,8%	54,2%	61,8%	53,2%	36,5%	52,9%
Feitelijk % vrouwen in w.p.	49,5%	57,6%	56,6%	50,2%	31,1%	49,8%
Vershil (in %-punten)	-4,3%	3,4%	-5,2%	-3,0%	-5,4%	-3,1%
Feitelijk % vrouwen in WBB	45,5%	45,5%	46,4%	43,1%	40,8%	45,2%
Vershil WBB en w.p.	-4,0%	-11,1%	-10,2%	-7,1%	9,7%	-4,6%
Pendelsaldo mannen (* 1000)	0,9	-2,6	-1,7	-1,9	2,5	-2,7
Pendelsaldo vrouwen (* 1000)	5,0	0,5	-0,2	-0,6	0,7	5,4

Toelichting

Per economische activiteit is het *ationale* percentage vrouwelijke werknemers bepaald. Wanneer wordt aangenomen dat het percentage vrouwen in (gemeenten binnen) de Leidse regio voor elke sector exact gelijk is aan dat nationale percentage resulteert het aandeel zoals weergegeven in de rij 'Verwacht % vrouwen in w.p.' (Voor de totale bedrijvigheid in Nederland is het aandeel vrouwen gelijk aan 44,6%). Daaronder staat het gemeten feitelijk percentage vrouwen in het personeelsbestand bij in de Leidse regio gevestigde bedrijven en instellingen. Het verschil is aangegeven in %-punten. Tevens staat het feitelijk percentage vrouwen in de werkzame beroepsbevolking (gemeten naar woongemeente) in de tabel. Het verschil tussen het feitelijk percentage arbeidsplaatsen en het feitelijke percentage werkzame beroepsbevolking ('Vershil WBB en w.p.') kan worden geïnterpreteerd als een 'pendeleffect': de mate waarin het pendelsaldo voor vrouwen relatief gunstiger is dan het pendelsaldo voor mannen (gegeven aan algemene pendelbalans, die bijvoorbeeld voor Zoeterwoude veel hoger is dan voor Voorschoten). Tenslotte is het pendelsaldo (inkomende minus uitgaande pendel) weergegeven in de tabel.

'Vrouwensectoren' en 'mannensectoren'

Duidelijk is dat er tussen economische sectoren verschillen bestaan in de verdeling van banen over mannen en vrouwen. Uitgaande van een zeer fijnmazige onderverdeling van economische activiteiten zijn in tabel IV.3 ter illustratie de 20 sectoren met het hoogste percentage vrouwen weergegeven (hier aangeduid als 'vrouwensectoren') en de 20 sectoren met het laagste percentage vrouwen (aangeduid als 'mannensectoren'). Typische vrouwensectoren zijn vooral te vinden in zorg en welzijn, bepaalde typen detailhandel en persoonlijke dienstverlening (pedicures, kappers). Typische mannensectoren bevinden zich vooral in de bouw en de industrie en in zeevaartgerelateerde activiteiten. (In deze mannensectoren kan het bij de weinige vrouwen die er werken bovendien om functies als secretaresse gaan; het gaat in tabel IV.3 om *sectoren*, niet om *beroepen*.)

Tabel IV.3 is illustratief. Een compleet beeld wordt geleverd in figuur IV.2, waarin de percentages vrouwelijke werknemers zijn weergegeven voor de in dit rapport gehanteerde sectorindelingen. Tevens staat daarin het percentage deeltijdbanen. Naast het aandeel in 2011 staat ook het aandeel in 1996 in de figuur. In de totale bedrijvigheid en in de meeste sectoren is het percentage vrouwen in het personeel sinds het midden van de jaren negentig toegenomen.

Het aandeel vrouwen is het hoogst in personeelgeoriënteerde activiteiten (ruim 60%) en het laagst in materiaalgeoriënteerde activiteiten (20%). Informatiegeoriënteerde activiteiten nemen een tussenpositie in. Vooral in de verschillende segmenten van zorg en welzijn en in het basisonderwijs is het percentage

vrouwen zeer hoog (rond de 80% of zelfs hoger). Zeer laag (minder dan 20%) is het aandeel vrouwen in de bouwnijverheid, metaalindustrie, goederenvervoer en energie & chemie. Vooral in het onderwijs is het percentage vrouwen in de periode 1996-2011 sterk toegenomen (met meer dan 10 %-punten).

Tabel IV.3 Sectoren met hoogste en sectoren met laagste percentage vrouwelijke werknemers

Vrouwensectoren	Aantal w.p. (*1.000)	% vrouwen	Mannensectoren	Aantal w.p. (* 1.000)	% vrouwen
Peuterspeelzaalwerk	3.612	98,1%	Dakdekken/bouwen v.dakconstruc	9.879	7,6%
Praktijken verloskundigen	4.117	96,5%	Verv.v. rollend spoor-/trammater.	2.192	7,5%
Kinderopvang	89.244	95,1%	Laad-, losactiviteiten zeevaart	6.935	7,5%
Thuiszorg	128.389	94,2%	Verv.van keram. Producten bouw	1.892	7,5%
Schoonheidsverzorging, pedicures	26.783	94,0%	Slopen van bouwwerken	4.788	7,4%
Winkels parfums en cosmetica	5.031	91,4%	Gieten van lichte metalen	2.473	7,3%
Verzorgingshuizen	146.571	91,3%	Leggen van rioleringen, buizen	8.057	7,3%
Winkels onderkleding	4.006	90,0%	Grondverzet	13.357	7,3%
Verpleeghuizen	97.550	89,1%	Bouwtimmeren	22.238	7,2%
Winkels in dameskleding	21.403	88,4%	Bouw van ov.civieltechnisch werk	1.537	7,1%
Winkels drogisterij-artikelen	20.881	87,5%	Verv.van metalen tanks/reservoir	2.521	6,5%
Textielsupermarkten	8.727	86,4%	Zee- en kustvisserij	2.489	6,5%
Haarverzorging	44.260	85,5%	Vervaardiging van auto's	9.271	6,2%
Apotheken	23.663	85,2%	Gieten van ijzer	1.463	5,9%
Preventieve gezondheidszorg	27.356	84,3%	Stukadoren	9.630	5,8%
Maatschappelijk opvang	41.768	84,1%	Stratenmaken	8.869	5,4%
Huizen niet-verstand gehandic.	1.579	83,0%	Verv.van rubberbanden/loopvlakv.	2.026	5,1%
Ov.paramed.praktijken	27.820	82,1%	Vervaardiging van holglas	1.653	5,1%
Openbare bibliotheken	10.290	82,0%	Metselen en voegen	9.842	4,8%
Praktijken tandheeskunde	2.217	81,8%	Vlechten van betonstaal	2.624	4,8%

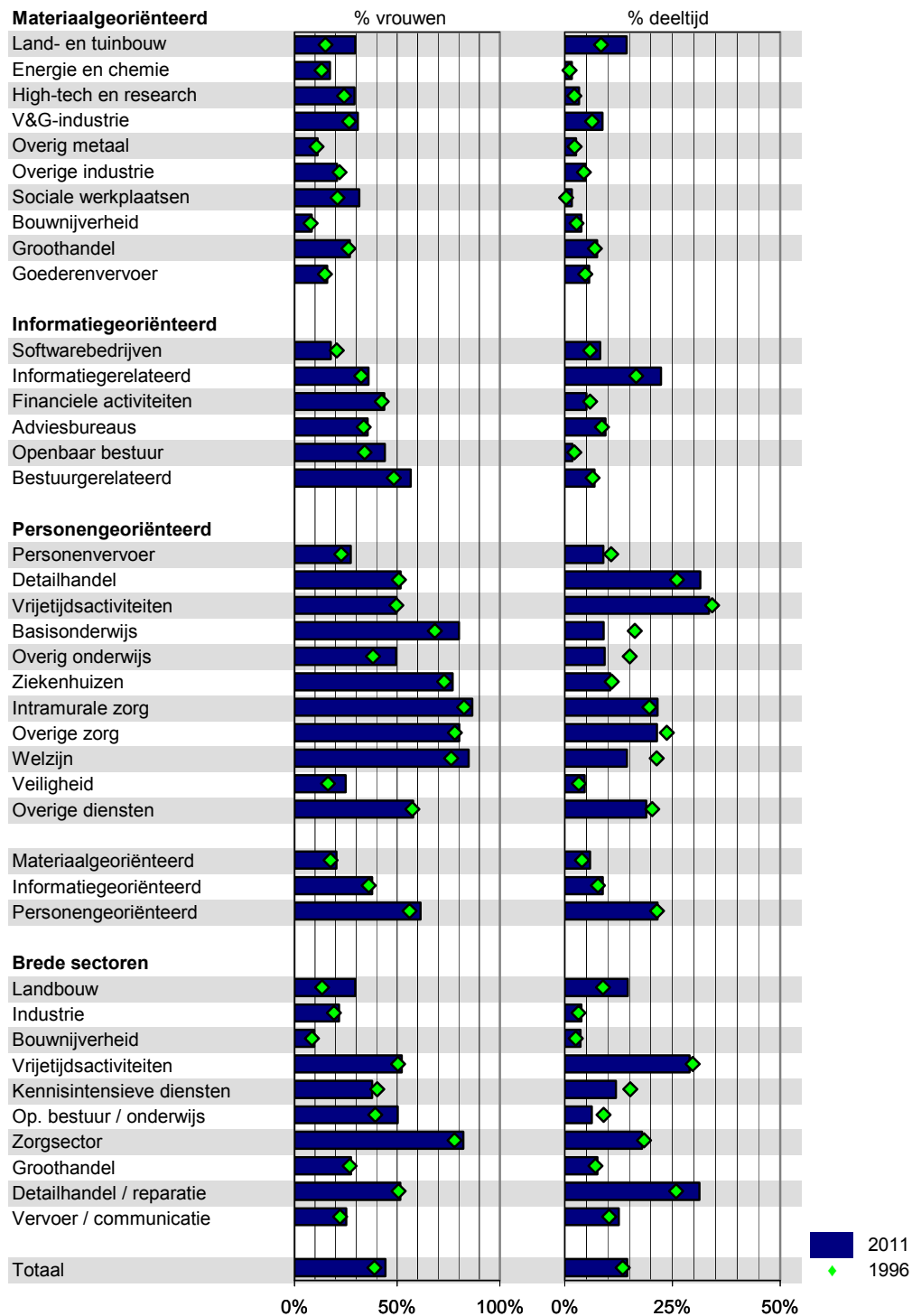
Toelichting:

Voor in totaal ongeveer 900 zeer fijnmazige typen economische activiteiten is het nationale percentage vrouwelijke werknemers bepaald. Geselecteerd zijn slechts sectoren met in totaal minstens 1.000 arbeidsplaatsen (zie de kolom 'Aantal w.p.')

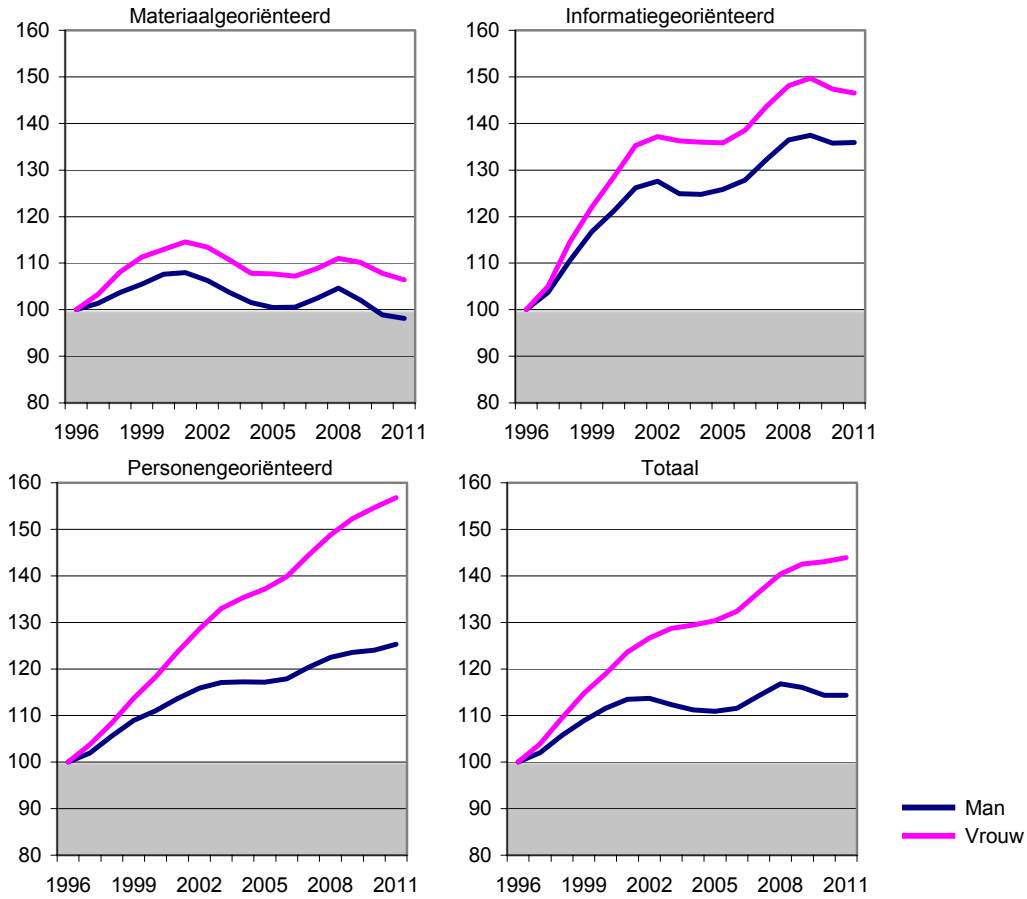
Ontwikkeling nationale werkgelegenheid 1996-2011

In de periode 1996-2011 is het aantal werkzame vrouwen in Nederland duidelijk sterker toegenomen dan het aantal werkzame mannen (zie figuur IV.3). Vooral in personengeoriënteerde activiteiten nam het aantal werkzame vrouwen duidelijk sterker toe dan het aantal werkzame mannen. Na groei in de jaren negentig is het aantal arbeidsplaatsen afgenomen (met enige schommelingen in de tijd) in materiaalgeoriënteerde activiteiten. Dat geldt voor zowel mannen als vrouwen. In informatiegeoriënteerde activiteiten nam het *groei tempo* na zeer sterke groei in het tweede deel van de jaren negentig af. Met schommelingen in de tijd was er nog wel sprake van groei. Het aantal arbeidsplaatsen voor mannen nam in informatiegeoriënteerde sterker toe dan in personengeoriënteerde activiteiten, het aantal vrouwen nam in personengeoriënteerde activiteiten sterker toe. Een vergelijking tussen de drie typen activiteiten maakt ook duidelijk dat de schommelingen in de tijd (de 'conjunctuurgevoeligheid') voor personengeoriënteerde activiteiten duidelijk minder groot zijn geweest dan in de andere twee typen activiteiten.

Figuur IV.2 Aandeel vrouwen en deeltijd per sector

Figuur IV.3 Ontwikkeling nationale werkgelegenheid naar geslacht per brede sector, 1996-2011, 1996=100

Bijlage V De Lange Termijn scenario's van het Centraal Planbureau

V.1 Vier scenario's voor Europa

Voor een schets van te verwachten ontwikkelingen met betrekking tot de arbeidsmarkt en bedrijvigheid in Europa kan gebruik gemaakt worden van het rapport "Four futures of Europe" van het Centraal Plan Bureau⁵⁰. De uitwerking voor Nederland is beschreven in 'Vier vergezichten op Nederland'⁵¹

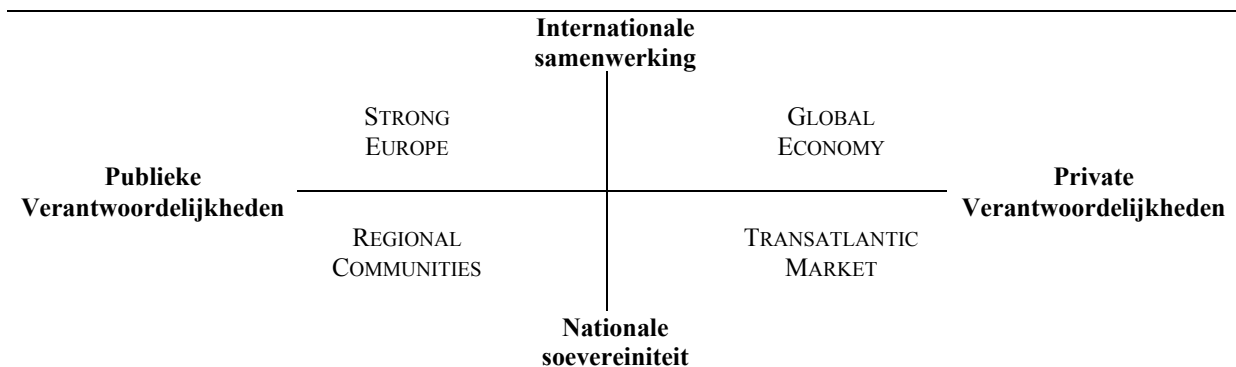
Het CPB heeft vier toekomstscenario's ontwikkeld voor Europa die hier in het kort worden uitgelegd. De scenario's zijn onder te verdelen in twee groepen van belangrijke onzekerheden (zie figuur V.1).

De eerste onzekerheid betreft internationale samenwerking: tot op welke hoogte zijn de lidstaten bereid en in staat tot samenwerking met internationale organisaties zoals de Wereld Handels Organisatie en de Europese Unie. Denk hierbij aan de huidige Eurodiscussie (of Eurocrisis).

De tweede onzekerheid betreft nationale instellingen: tot op welke hoogte zal de samenstelling van publieke en private verantwoordelijkheden veranderen? Denk hierbij aan het verschil tussen het Amerikaanse en het Scandinavische model.

Momenteel lijkt, gezien de internationale situatie en het beleid van het Kabinet, in Nederland vooral het Transatlantic Markets model relevant. Bedacht moet daarbij worden dat in deze bijlage slechts wordt ingegaan op de economische ontwikkeling. De insteek van de Lange Termijn scenario's is in feite breder. Zo zullen Global Economy en Transatlantic Market weliswaar op economische indicatoren gunstig scoren, maar geldt dat voor aspecten als sociale cohesie en milieuvervuiling juist niet.

Figuur V.1 De vier Lange Termijn scenario's van het CPB

V.2 Een korte beschrijving per scenario

De vier scenario's kunnen als volgt kort worden samengevat.

Regional Communities (RC)

Europese landen vertrouwen op collectieve afspraken om een gelijkmatige verdeling van welvaart aan te houden. Tegelijkertijd lukt het in dit scenario de overheden niet om hun welvaartstaat te moderniseren. Een sterke lobby van bestaande belangen blokkeert herstructureringen op verschillende gebieden welke

⁵⁰ Voor nadere uitwerking van deze achtergronden wordt verwezen naar Ruud de Mooij en Paul Tang (2003) *Four futures of Europe*.

⁵¹ Huizinga, F. en B. Smid (2004) *Vier vergezichten op Nederland*.

gepaard gaan met een uitbreidende publieke sector waardoor er een zware last op de Europese economieën ontstaat.

De Europese Unie kan niet adequaat omgaan met de uitbreiding naar het Oosten en faalt in herstructurering van haar instellingen. Er verschijnt hierdoor een kern van rijke Europese landen waarvan de onderlinge samenwerking een meer permanent karakter krijgt. De wereld is gefragmenteerd in een aantal handelsgroepen en er vindt een beperkte multilaterale samenwerking plaats. De actualiteit van dit beeld, dat bijna tien jaar geleden is opgesteld, is wat betreft de internationale situatie, opvallend actueel!

Strong Europe (SE)

Europa is in dit scenario sterk en succesvol door het herstructureren van de Europese besluitvorming, succesvolle uitbreiding met andere landen in de unie en een geslaagde economische, geografische en politieke integratie. Europa speelt een belangrijke internationale rol, zowel in de handel als op andere terreinen.

Lidstaten handhaven sociale cohesie door middel van publieke instellingen waarbij geaccepteerd wordt dat dit ten koste gaat van economische efficiëntie. Er wordt echter wel gesnoeid in sociale zekerheden, de arbeidsmarkt en het aandeel van de overheid in de samenleving, wat nadelige gevolgen heeft voor de zwakkeren van de samenleving. Gecombineerd met eerdere maatregelen om de gevolgen van vergrijzing aan te kunnen, zorgt dit beleid voor een stabiele en groeiende economie.

Transatlantic Market (TM)

Europese landen beperken de rol van de staat en vertrouwen meer op de markt. Dit stimuleert de door technologie gedreven groei en tegelijkertijd vergroot dit de ongelijkheid. De erfenis van een grote publieke sector in de lidstaten van de Europese Unie kan niet eenvoudig worden opgelost. Nieuwe markten ontberen transparantie en concurrentie waardoor nieuwe sociale en economische problemen ontstaan. Het oudere deel van de bevolking domineert de politieke terreinen hetgeen het ontmantelen van de huidige pensioensystemen bemoeilijkt in continentaal Europa.

Lidstaten van de Europese Unie richten zich vooral op nationale belangen en kennen een hoge waarde toe aan hun nationale soevereiniteit. Herstructureringen van besluitvorming door de Europese Unie falen waardoor een verdere integratie bemoeilijkt wordt. De Europese Unie richt zich op de Verenigde Staten en stemt in met transatlantische economische integratie. Dit stimuleert de handel in diensten en levert verbeteringen op het gebied van welvaart aan beide zijden van de Atlantische oceaan. De welvaart in de groep van rijke landen staat in schril contrast tot de situatie in Oost-Europa en de ontwikkelingslanden.

Global Economy (GE)

Europese landen vinden een nieuwe balans tussen private en publieke verantwoordelijkheid. Instellingen zijn steeds meer gebaseerd op private initiatieven en op oplossingen gebaseerd op de markt. Europese overheden concentreren zich op hun kerncompetenties zoals het verschaffen van publieke goederen en de bescherming van eigendomsrechten. Ze houden zich minder bezig met het herverdelen van inkomen en sociale zekerheden waardoor de ongelijkheid van inkomens toeneemt.

Politieke integratie en samenwerking in gebieden waar niet gehandeld mag worden is niet haalbaar, omdat overheden een hoge waarde toekennen aan hun nationale soevereiniteit op velerlei gebieden. Het probleem van klimaatverandering neemt toe terwijl Europese belastingen op kapitaal geleidelijk afnemen als gevolg van concurrentie op het terrein van belastingen. Echter, economische integratie wordt breedschaliger omdat landen het als hun gezamenlijke belang zien. De uitbreiding van de Europese Unie naar Oosten vindt relatief soepel plaats. De onderhandelingen in de WHO leiden tot een succesvolle liberalisering van de wereldhandel

V.3 Kwantitatieve uitwerking per scenario

In deze paragraaf staan de belangrijkste macro-economische kenmerken van de vier scenario's voor Nederland. (zie tabel V.1 en tabel V.2).

Tabel V.1 Procentuele ontwikkeling per scenario (% per jaar) naar een aantal thema's

	1971-2001	Ontwikkeling 2002-2040			
		Regional Communities RC)	Strong Europe (SE)	Transatlantic Market (TM)	Global Economy (GE)
Inwoners	0.7	0.0	0.4	0.2	0.5
Arbeidsaanbod	1.1	-0.4	0.1	0.0	0.4
Werkgelegenheid	0.9	-0.5	0.1	0.0	0.4
Bruto Binnenlands Product	2.6	0.7	1.6	1.9	2.6
BBP per hoofd	1.9	0.7	1.2	1.7	2.1
Arbeidsproductiviteit	1.9	1.2	1.5	1.9	2.1
Particuliere consumptie		1.1	2.0	2.4	3.2
Overheidsbestedingen		0.9	1.6	1.2	1.8
Investerings		-0.7	0.8	1.1	2.4
Uitvoer		1.2	2.6	2.8	4.0
w.v. goederen		0.8	2.5	2.3	3.7
w.v. diensten		2.3	3.3	4.5	5.0
Invoer		1.2	2.9	2.8	4.2
Migratiesaldo		8	38	22	54
Natuurlijke groei		-13	35	6	40

Toelichting:

Migratiesaldo en natuurlijke groei (geboorte min sterfte) in dzd. personen per jaar

Tabel V.2 Situatie 2040 per scenario naar een aantal thema's

	1971-2001		Regional Communities RC)	Strong Europe (SE)	Transatlantic Market (TM)	Global Economy (GE)
	1971	2001	2040	2040	2040	2040
Werkloze beroepsbevolking		5.5%	7.3%	5.7%	4.6%	4.1%
Collectieve uitgavenquote		42	51	47	38	36
Arbeidsproductiviteit (index)	58	100	160	179	209	224
Bruto Binnenlands Product (index)	47	100	132	184	209	272
BBP per hoofd (index)	57	100	133	156	195	221
Participatiegraad mannen		85	80	82	83	86
Participatiegraad vrouwen		61	66	74	74	76
Participatiegraad totaal	64	73	73	78	79	81

Toelichting

Werkloze beroepsbevolking: Gemiddeld niveau in % van beroepsbevolking in periode 1971-2001 respectievelijk 2002-2040

Collectieve uitgavenquote: Collectieve uitgaven als % van het BBP

Participatiegraad: voor degenen die 12 uur of meer werken, leeftijd 20-64 jaar

V.4 Ontwikkelingen per economische sector

Per economische sector staan in deze paragraaf de ontwikkeling van de werkgelegenheid (tabel V.3), van de toegevoegde waarde (tabel V.4) en van de arbeidsproductiviteit (tabel V.5).

Tabel V.3 Procentuele ontwikkeling werkgelegenheid per scenario tot 2040

Sector	RC	RC	SE	SE	TM	TM	GE	GE
	2002-2020	2021-2040	2002-2020	2021-2040	2002-2020	2021-2040	2002-2020	2021-2040
Landbouw	-2.8	-2.1	-2.8	-2.1	-2.3	-2.3	-2.4	-1.9
Voedings- en genotmiddelenindustrie	-1.8	-1.7	-1.0	-0.9	-0.3	-0.9	0.3	0.7
Overige industrie	-1.2	-1.8	-0.7	-1.4	-0.1	-1.4	-1.0	-2.2
Chemie	-2.3	-2.0	-1.0	-1.9	-0.8	-2.2	-1.2	-2.1
Metalelectro	-2.5	-1.9	-2.1	-2.5	-1.8	-2.5	-2.3	-2.5
Aardolie-industrie	-1.1	-1.5	-0.8	-2.4	1.4	0.0	1.1	0.5
Delfstoffenwinning	-5.6	-3.6	-5.9	-2.8	-5.5	-3.2	-6.0	-3.1
Openbaar nut	0.0	-0.4	0.3	0.2	0.5	-0.2	1.0	0.8
Bouwnijverheid	-1.2	-2.5	-0.3	-0.8	-0.9	-0.6	1.5	0.5
Handel in onroerend goed	-0.6	-1.1	0.7	-0.3	0.4	-0.6	1.2	0.7
Handel en reparatie	-0.4	-0.6	0.1	0.3	1.0	-0.1	1.1	0.2
Transport	-0.1	-1.0	0.3	-0.5	0.7	-1.1	1.3	0.8
Communicatie	0.2	0.4	0.2	0.6	0.4	0.7	1.4	2.0
Bank- en verzekeringswezen	-0.5	-0.5	0.6	-0.2	0.6	-0.4	1.3	-0.2
Uitzendkrachten	-0.2	-0.7	-0.1	-0.3	-0.1	-0.6	0.5	-0.3
Overige diensten	-0.2	-0.9	0.3	-0.2	0.4	-0.7	1.2	-0.7
Zorgsector	0.5	0.5	1.3	1.2	1.4	1.2	1.8	1.7
Openbaar bestuur en onderwijs	0.5	-0.2	0.6	0.1	-0.1	-0.5	0.0	0.0
Totaal	-0.4	-0.7	0.1	-0.1	0.2	-0.4	0.7	0.2

Tabel V.4 Procentuele ontwikkeling toegevoegde waarde per scenario tot 2040

WP	RC	RC	SE	SE	TM	TM	GE	GE
	2002-2020	2021-2040	2002-2020	2021-2040	2002-2020	2021-2040	2002-2020	2021-2040
Landbouw	-0.1	0.3	0.2	0.3	0.6	0.7	1.5	1.8
Voedings- en genotmiddelenindustrie	0.6	0.3	1.6	0.9	1.7	0.8	3.1	3.2
Overige industrie	0.8	-0.2	1.4	0.4	1.9	0.5	1.7	0.0
Chemie	1.4	0.7	3.0	1.7	3.4	1.5	3.4	2.3
Metalelectro	0.0	0.0	1.3	0.7	1.7	1.3	1.5	1.0
Aardolie-industrie	0.5	0.1	1.6	0.7	2.4	1.9	3.5	3.3
Delfstoffenwinning	-3.9	-2.2	-3.6	-1.2	-3.6	-1.4	-3.5	-1.0
Openbaar nut	0.1	0.3	1.3	1.7	1.6	1.5	2.2	2.0
Bouwnijverheid	-0.2	-1.2	0.7	0.1	0.7	0.6	2.5	1.6
Handel in onroerend goed	0.9	0.2	1.4	0.3	1.3	0.4	1.6	1.2
Handel en reparatie	1.6	0.7	2.6	2.4	2.8	2.0	4.1	2.8
Transport	2.5	1.3	2.7	1.9	4.3	2.6	5.4	4.9
Communicatie	2.9	2.6	3.5	3.7	5.9	6.5	6.1	6.7
Bank- en verzekeringswezen	1.3	0.6	2.2	1.5	2.9	1.8	3.3	1.9
Uitzendkrachten	0.9	-0.2	1.7	0.8	2.5	1.1	2.3	0.8
Overige diensten	0.9	0.2	1.9	0.9	2.6	1.5	2.8	1.4
Zorgsector	1.4	1.0	2.2	1.9	2.2	1.9	3.1	2.7
Openbaar bestuur en onderwijs	1.4	0.2	1.7	1.2	1.2	0.7	1.6	1.4
Totaal	1.0	0.4	1.8	1.4	2.2	1.6	2.9	2.3

Tabel V.5 Procentuele ontwikkeling arbeidsproductiviteit per scenario tot 2040

WP	RC	RC	SE	SE	TM	TM	GE	GE
	2002- 2020	2021- 2040	2002- 2020	2021- 2040	2002- 2020	2021- 2040	2002- 2020	2021- 2040
Landbouw	2.7	2.4	3.0	2.4	2.9	3.0	3.9	3.7
Voedings- en genotmiddelenindustrie	2.4	2.0	2.6	1.8	2.0	1.7	2.8	2.5
Overige industrie	2.0	1.6	2.1	1.8	2.0	1.9	2.7	2.2
Chemie	3.7	2.7	4.0	3.6	4.2	3.7	4.6	4.4
Metalelectro	2.5	1.9	3.4	3.2	3.5	3.8	3.8	3.5
Aardolie-industrie	1.6	1.6	2.4	3.1	1.0	1.9	2.4	2.8
Delfstoffenwinning	1.7	1.4	2.3	1.6	1.9	1.8	2.5	2.1
Openbaar nut	0.1	0.7	1.0	1.5	1.1	1.7	1.2	1.2
Bouwnijverheid	1.0	1.3	1.0	0.9	1.6	1.2	1.0	1.1
Handel in onroerend goed	1.5	1.3	0.7	0.6	0.9	1.0	0.4	0.5
Handel en reparatie	2.0	1.3	2.5	2.1	1.8	2.1	3.0	2.6
Transport	2.6	2.3	2.4	2.4	3.6	3.7	4.1	4.1
Communicatie	2.7	2.2	3.3	3.1	5.5	5.8	4.7	4.7
Bank- en verzekeringswezen	1.8	1.1	1.6	1.7	2.3	2.2	2.0	2.1
Uitzendkrachten	1.1	0.5	1.8	1.1	2.6	1.7	1.8	1.1
Overige diensten	1.1	1.1	1.6	1.1	2.2	2.2	1.6	2.1
Zorgsector	0.9	0.5	0.9	0.7	0.8	0.7	1.3	1.0
Openbaar bestuur en onderwijs	0.9	0.4	1.1	1.1	1.3	1.2	1.6	1.4
Totaal	1.4	1.1	1.7	1.5	2.0	2.0	2.2	2.1